

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ПРАВА ЛЮДИНИ
Й ОНОВЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Праці
лабораторії дослідження теоретичних проблем прав людини

Випуск 5

Львів 2011

УДК 342.4(477)
ББК 67.9(УКР)400.1
П 68

Колектив авторів:

Частина I: д.ю.н. П.М. Рабінович (*передмова, гл. 6*); к.ю.н. О.З. Панкевич (*гл. 1*); к.ю.н. С.П. Добрянський (*гл. 2*); д.ю.н. С.П. Рабінович (*гл. 3*); к.ю.н. Д.А. Гудима (*гл. 4*); В.В. Гончаров (*гл. 5*).

Частина II: к.ю.н. С.О. Верланов, В.В. Гончаров, к.ю.н. Д.А. Гудима, к.ю.н. С.П. Добрянський, к.ю.н. Т.І. Дудаш, Б.О. Кириш, О.М. Луців, д.ю.н. В.О. Навроцький, к.ю.н. О.З. Панкевич, к.ю.н. Т.Т. Полянський, д.ю.н. П.М. Рабінович, д.ю.н. С.П. Рабінович, к.ю.н. Л.В. Ярмол.

Права людини й оновлення Конституції України: Колективна монографія / Праці лабораторії дослідження теоретичних проблем прав людини юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. – Львів: Малий видавничий центр юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. – Вип. 5. – 184 с.

У пропонованому виданні, яке на монографічному рівні змістовно доповнює перший випуск «Праць лабораторії» (2008 р.), висвітлюється низка теоретико-методологічних засад оптимізації «праволюдних» положень Конституції України – головним чином тих, що містяться в її розділі II.

Як втілення результатів цієї розвідки подаються оновлені й розширені нормативні пропозиції співробітників Лабораторії та їх колег, спрямовані на підвищення в Україні ефективності конституційних засобів забезпечення прав і свобод людини, а також інших суб'єктів.

Призначене, насамперед, для народних депутатів України, членів майбутньої Конституційної Асамблеї, суддів Конституційного Суду України, а також науковців, громадських правозахисників, юристів-практиків, викладачів, аспірантів і студентів й усіх небайдужих до «праволюдної» проблематики.

Засновник: юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка

© Лабораторія дослідження теоретичних
проблем прав людини юридичного
факультету ЛНУ, 2011
© Колектив авторів, 2011

ЗМІСТ

Передмова	4
<i>Частина I. Деякі теоретико-методологічні засади оптимізації «праволюдних» положень Конституції України</i>	8
Глава I. Правовий статус людини та громадянина – генеральний інститут конституційного права сучасної демократичної держави.....	8
Глава II. Права людини як її соціальні можливості (обґрунтування теоретичного удосконалення конституційно-правового забезпечення основоположних прав людини).....	23
Глава III. Відповідність національного законодавства Конституції та міжнародним договорам України: деякі колізійні аспекти контролю.....	35
Глава IV. Релігійні права людини: до питання про доцільність оновлення статті 35 Конституції України	48
Глава V. Текст Конституції як об’єкт динамічного тлумачення (вітчизняний і зарубіжний досвід).....	58
Глава VI. Конституційні гарантії прав людини і громадянина: основні напрямки удосконалення.....	73
<i>Частина II. Пропозиції з удосконалення формулювань Конституції України стосовно прав, свобод і обов’язків людини й інших суб’єктів</i>	84

ПЕРЕДМОВА

Необхідність оновлення Конституції України нині визнається більшістю державних і громадських діячів, політологів та юристів. Щоправда, при цьому декотрі з них не поширюють це визнання на конституційне регулювання проблематики прав, свобод і обов'язків: стверджується, що оскільки воно в основному відповідає міжнародним стандартам, то й змін не потребує.

Проте погодитись з останнім твердженням навряд чи можливо.

По-перше, тому, що лише термінологічне, текстуальне співпадіння конституційних формулювань із міжнародно-правовими ще не свідчить про їх інтерпретаційно-змістовну однозначність. Як загальновідомо, «буква» (словесна оболонка) та «дух» (смісл) текстів нерідко не співпадають: використовуючи певні герменевтичні механізми й закономірності, один і той самий текст можна витлумачувати досить різноманітно, зокрема еволюційно, динамічно. Не становить винятку і текст Конституції України¹.

А по-друге, тому, що, як відомо, стан дотримання в Україні основоположних прав людини та конституційних прав громадянина, особливо ж прав економічних і соціальних, за висновками правозахисних – і державних, і громадських – організацій не є задовільним. З огляду на це, обговорюючи можливості й шляхи поліпшення такого стану, навряд чи можна заперечувати, що одним з них може бути й удосконалення саме конституційних засобів забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

До науково-експертного сприяння розв'язанню останнього завдання ще декілька років тому ініціативно долучилася Лабораторія дослідження теоретичних проблем прав людини юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Вона у 2008 році розробила й опублікувала пропозиції до концепції оновлення Конституції

¹ Див.: напр.: Рабінович П., Гончаров В. Перегляд Конституційним Судом України власних правових позицій як засіб охорони функцій Основного Закону // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4 – 5. – С.147-153.

України¹, які були надіслані до створеної згідно з Указом Президента України від 27 грудня 2007 року Національної конституційної ради. Серед тих пропозицій були такі:

- Привести Конституцію до більш повної відповідності з міжнародними „праволюдними” стандартами (вказівка на які може бути включена і до її тексту) через, зокрема:

- а) доповнення конституційного тексту новими правами, зафіксованими у новітніх актах Організації Об'єднаних Націй і Ради Європи (передусім у тих договорах, які ратифіковані Україною).

- б) відображення на конституційному рівні положення про пріоритетну юридичну силу таких міжнародних договорів у системі джерел права України;

- в) вміщення вказівки на значення (необхідність врахування) практики міжнародних юрисдикційних органів із застосування міжнародно-конвенційних актів з прав людини.

- Конкретизувати зміст принципу верховенства права та його співвідношення з принципом законності (який теж має бути чітко прописаний в Основному Законі).

- У відповідних статтях Конституції не обмежуватися лише самими назвами прав і свобод людини та громадянина, а в усіх випадках зазначати, „розшифровувати” основні складові, елементи змісту відповідного права (там, де цього ще немає, наприклад, у статті 48).

- При закріпленні усіх прав (особливо економічних, соціальних, культурних) подавати вказівку і на відповідні позитивні обов'язки держави щодо забезпечення прав.

- Підстави обмеження прав людини і громадянина скоректувати у такий спосіб, аби вони не були ширшими, ніж ті, що зазначені у ратифікованих Україною міжнародних договорах.

- У певних статтях Конституції уточнити назви носіїв прав – „бенефіціаріїв” (з огляду на соціально-антропну природу відповідних суб'єктів): „людина”, „особа”, „громадянин”, „об'єднання”.

Відповідно до зазначених напрямків Лабораторія і виробила тоді

¹ Див.: Пропозиції з удосконалення конституційних гарантій прав людини і громадянина / Праці Лабораторії дослідження теоретичних проблем прав людини юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. – Вип.1. – Львів, 2008. – 83 с.

низку конкретних пропозицій насамперед до II розділу Основного Закону, спрямованих на ефективізацію конституційного регулювання відносин, безпосередньо пов'язаних із державно-юридичним а) визнанням (закріпленням), б) сприянням реалізації, в) охороною та г) захистом основоположних («природних») і конституційних прав та свобод людей, а також їхніх об'єднань.

... Однак Національній конституційній раді виконати поставлене перед нею завдання не вдалося.

Між тим, події, які відбулися в Україні в наступні роки, засвідчили, що проблема удосконалення Основного Закону не втратила своєї актуальності. Підтвердженням цього стало, зокрема, Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року №20-рп/2010 у справі про додержання процедури внесення змін до Конституції України, результатом якого було відновлення чинності Конституції України в її первинній редакції 1996 року¹. А ще більш переконливим свідченням став Указ Президента України «Про підтримку ініціативи щодо створення Конституційної Асамблеї» від 21 лютого 2011 року № 224/2011², відповідно до якого для підготовки такої Асамблеї було утворено Науково-експертну групу на чолі з першим Президентом України Л.М. Кравчуком.

Доречно навести також і позицію Голови Верховної Ради України В.М. Литвина, оприлюднену ним у переддень 15-річчя Конституції України: «Сьогодні відчувається значне відставання у створенні спеціальних інститутів і юридичних механізмів захисту прав громадян, ...не випрацьована система ефективної державної підтримки, реалізації та захисту прав людини»³.

З огляду на це Лабораторія, – врахувавши певні соціальні зміни в українському суспільстві та опрацювавши новітні праці вітчизняних конституціоналістів і правозахисників⁴, – помітно оновила свої попередні

¹ Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1. – Ст. 2597.

² Офіційний вісник України. – 2011. – № 14. – Ст. 562.

³ Литвин В. Позбутись від конституційної неповноцінності // Голос України. – 2011, 25 червня.

⁴ Див.: напр.: Конституційний процес в Україні (2005 – 2008). – Харків, 2009. – С.114-316; Речицький В. Права людини. Модель для нової Конституції України. – Харків, 2009. – 170 с; Селиванов А., Стрижак А. Вопросы теории конституционного правосудия в Украине: актуальные вопросы современного развития конституционного правосудия. – К., 2010. –

конституційно-«праволюдннн» рекомендації¹. Вони й склали, так би мовити, практично-прикладну частину пропонованої наукової праці.

Цим рекомендаціям передуює виклад результатів низки конституційно-правових досліджень монографічного, концептуально-методологічного рівня, виконаних науковими співробітниками Лабораторії й іншими львівськими колегами (частина I монографії).

У нормативних пропозиціях, які містяться у частині II і торкаються понад третини статей Конституції України, у другій колонці виділеним шрифтом подаються змінений або доданий пропонований текст відповідної статті Основного Закону, а виділеним закресленим шрифтом – вилучені фрагменти його чинного тексту.

Видання призначене, насамперед, для членів майбутньої Конституційної Асамблеї та Науково-експертної групи з її підготовки, для народних депутатів України, суддів Конституційного Суду України, а також для громадських правозахисників, науковців-правників та інших суспільствознавців, для юристів-практиків і, зрештою, усіх, хто небайдужий до проблематики конституційного забезпечення прав, свобод і обов'язків людей та їхніх об'єднань.

П.М. Рабінович,

доктор юридичних наук, головний науковий співробітник

Лабораторії дослідження теоретичних проблем прав людини
юридичного факультету Львівського національного університету
імені Івана Франка

С. 3-9; Мироненко О.М. Конституційний Суд України: історія і сучасність, доктрина і практика. – К., 2011. – С.903-910.

¹ Нині вони підготовлені колективом наукових співробітників Лабораторії (В.В. Гончаровим, Д.А. Гудимою, С.П. Добрянським, Т.І. Дудаш, О.М. Луцівим, Т.Т. Полянським, П.М. Рабіновичем) у співпраці з професорами Навчально-наукового інституту Львівського державного університету внутрішніх справ – В.О. Навроцьким, О.З. Панкевичем, С.П. Рабіновичем, доцентом цього інституту Б.О. Киришем, доцентом Інституту права і психології Національного університету «Львівська політехніка» Л.В. Ярмол і адвокатом С.О. Верлановим.

ЧАСТИНА I
ДЕЯКІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОПТИМІЗАЦІЇ
«ПРАВОЛЮДИННИХ» ПОЛОЖЕНЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Глава I
ПРАВОВИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА –
ГЕНЕРАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА
СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Однією з «вічних» та найскладніших проблем, що стоять перед суспільними науками (насамперед, перед філософією, соціологією, юриспруденцією та політологією) є проблема, пов'язана із статусом людини, визначенням її місця у Всесвіті, в суспільстві, державі, в родині, у професійному колективі тощо. Очевидно, що кожен із нас, одночасно виступаючи в різних іпостасях: як член спільноти *homo sapiens* планети Земля, громадянин певної держави, батько, донька або підприємець, може мати декілька статусів, котрі в сукупності охоплюються терміно-поняттям «соціальний статус».

Автори «Новейшего философского словаря» розглядають статус соціальний в декількох значеннях: 1) становище індивіда або групи в соціальній системі, яке визначається суспільними (економічною, соціальною, політичною, професійною, кваліфікаційною, освітньою і т. ін.) та природними (раса, нація, стать, вік) ознаками; 2) соціальна позиція, котру займає людина завдяки успадкованим ознакам (етнічне чи соціальне походження) – природний соціальний статус – або ж завдяки власним зусиллям – досягнутий соціальний статус; 3) сукупність прав, привілеїв, моральних норм та обов'язків індивіда або соціальної групи, що пов'язана з виконанням певної соціальної ролі, яка виникає як динамічний аспект, спосіб реалізації соціального статусу; 4) позиція індивіда або соціальної групи, котра визначається суспільною думкою через співвідношення з пануючою системою цінностей та набуває значення відповідного соціального престижу [1, с. 526-527].

Укладачі «Толкового словаря юридических терминов» дають таке визначення: «Статус – загальне становище окремої особи в суспільстві, сукупність усіх її прав та обов'язків» [2, с. 355]. Видається, що тут

допущена логічна помилка, адже подане визначення саме статусу особи, а не статусу взагалі (що є ширшим поняттям).

Ми солідарні з професором Н.Г. Шукліною в тому, що «не буде перебільшенням стверджувати, що саме категорія «конституційно-правовий статус» отримала широке визнання і стала важливим науковим інструментом вивчення місця людини і громадянина у суспільстві та державі» [3, с. 41].

Інститут конституційно-правового статусу особи – один із центральних, «генеральних» інститутів конституційного (державного) права кожної сучасної демократичної, цивілізованої країни.

У цьому зв'язку видається доречним навести запропоновану В.О. Лучиним градацію конституційно-правових інститутів на: а) генеральні; б) основні; в) субінститути; г) одноелементні (початкові). За даною схемою правовий статус особи являтиме собою генеральний, тобто комплексний інститут конституційного права (поряд з інститутами основ конституційного ладу, територіального устрою, виборчої системи тощо). До генерального інституту правового статусу особи входить основний інститут конституційних прав і свобод та обов'язків (поряд з інститутами громадянства, гарантій прав і свобод тощо). Інститут конституційних прав і свобод включає в себе субінститути громадянських, політичних, економічних та решти групи прав і свобод людини [4].

Незважаючи на велику кількість наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, присвячених вищевказаному генеральному інституту, однозначної позиції щодо багатьох питань до сьогоднішнього дня не існує. Насамперед це стосується проблеми визначення та співвідношення понять «правовий статус особи», «конституційний статус» і «конституційно-правовий статус людини і громадянина». Не досягнуто згоди вчених і щодо елементів, які мають входити до складу цих статусів.

Як слушно зазначає російський науковець М.В. Вітрук, «поняття в юридичній науці – не тільки вузлові пункти пізнання, але й засіб практичного вдосконалення державно-правової дійсності. Постійно розвиваючись, вони дозволяють більш глибоко і всебічно досліджувати конкретні державно-правові явища, розкрити їхню сутність, осмислити глибинні процеси, що відбуваються в них, адже дослідження здійснюється

не тільки на основі емпіричних даних, але й на базі раніше пізнаного і закріпленого в наукових поняттях суттєвого, необхідного, закономірного» [5, с. 16]. Далі він продовжує думку: «Уточнення та можливе розширення існуючих понять може бути результатом не тільки осмислення нових фактів і процесів, що протікають в предметі дослідження, але і поглиблення пізнання предмету. Пізнання «вглиб» безкінечне, воно йде від сутності першого порядку до сутності другого і т.д. Розвиток знання про предмет може збагатити обсяг і зміст поняття, а також викликати появу нових [5, с. 21]. Все сказане є вірним й щодо понять, які є в центрі нашого дослідження.

Професор М. Баймуратов підкреслює: «Правовий статус особи містить у собі різні елементи. Він обумовлюється її конституційним і соціальним статусом... Правовий статус у широкому розумінні цього слова можна було б визначити як правоздатність особи (дійсну або потенційну), а також сукупність тих переваг чи незручностей, які обумовлені дією правових норм, що безпосередньо *не регулюють* (? – О.П.) її поведінку... Можна сказати, що правовий статус особи – це сукупність або система суб'єктивних прав, свобод і обов'язків, які належать конкретній особі і закріплені в чинній системі права» [6, с. 89].

М.О. Могунова визначає правовий статус особи як «сукупність правових норм, котрі закріплюють права, свободи та обов'язки особи, що визначаються характером правового зв'язку особи з державою, принципами цього статусу, які витікають з природи даної держави і гарантованими державою, суспільством та іншими особами» [7, с. 91].

Відомий фахівець у сфері прав людини О.О. Лукашова підкреслює: «Правовий статус індивіда – одна з найважливіших політико-юридичних категорій, котра нерозривно пов'язана із соціальною структурою суспільства, рівнем демократії, станом законності. Правовий статус особи в найзагальнішому вигляді може бути схарактеризований як система прав та обов'язків, що законодавчо закріплюється державами в конституціях, міжнародно-правових актах про права людини та інших нормативно-юридичних актах» [8, с. 225]. Важливими є думки дослідниці щодо проблеми розрізнення правових статусів людини і громадянина. І тому ми дозволимо собі навести доволі розлогу цитату: «У чому сенс цього розмежування, «роздвоєння» людини? Воно безпосередньо витікає із

розрізнення громадянського суспільства і держави, долає однобічний розгляд людини в її взаємозв'язку тільки з державою, звуження сфери її самовизначення. Людині як такій відводиться автономне поле діяльності, де рушійною силою виступають її індивідуальні інтереси. Реалізація такого інтересу здійснюється в громадянському суспільстві, що базується на приватній власності, сім'ї, всій сфері особистого життя, і спирається на природні права людини, що належать їй від народження. Держава, утримуючись від втручання в ці відносини, покликана забезпечити їх не тільки від свого, але й від будь-якого втручання. Таким чином, у громадянському суспільстві на основі прав людини створюються умови для самовизначення, самореалізації особистості, забезпечення її автономії і незалежності від будь-якого незаконного втручання.

Права громадянина охоплюють сферу відносин індивіда з державою, в якій він розраховує не лише на забезпечення своїх прав від незаконного втручання, але й на активне сприяння держави щодо їх реалізації. Статус громадянина впливає з особливого правового його зв'язку з державою – інституту громадянства» [8, с. 227-228].

На думку професора П.М. Рабіновича, юридичний статус суб'єкта – це комплекс його суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Загальний юридичний статус складається з конституційних прав і обов'язків людини і громадянина. Він характеризує загальні й рівні формальні можливості, вихідні соціальні позиції всіх тих людей, які є громадянами даної держави (*іншими словами, йдеться про конституційний статус громадянина. – О.П.*). Спеціальний юридичний статус складається з особливих (додаткових) прав і обов'язків певної частини суб'єктів одного й того ж виду (наприклад, студентів, пенсіонерів, військовослужбовців). Індивідуальний юридичний статус складається з прав та обов'язків персоніфікованого суб'єкта, які він має у певному місці в певний час [9, с. 100 -101].

А.М. Колодій та А.Ю. Олійник також розрізняють такі види правового статусу як «загальний, або конституційний; спеціальний, або родовий; індивідуальний» [10, с. 131-132] і «найбільш повною вважають структуру правового статусу (загального – О.П.), що складається з таких елементів: статусні правові норми і правові відносини; суб'єктивні права, свободи і юридичні обов'язки; громадянство; правові принципи і юридичні гарантії;

законні інтереси; правосуб'єктність; юридична відповідальність» [10, с. 133].

З цих позицій видається принаймні неточним формулювання авторів підручника «Конституционные права и свободы человека и гражданина в Российской Федерации», які пишуть: «Конституцією РФ встановлений *правовий статус особи* - юридично закріплене становище особи в суспільстві та державі» [11, с. 24]. Адже тут йдеться саме про *конституційний* статус особи.

Т. Тарахонич наголошує: «Правовий статус – це правове становище особи в суспільстві, а громадянина в державі, що відбиває їхній фактичний стан та взаємодію із суспільством чи державою. Правовий статус характеризується низкою особливостей: 1) є відносно стабільний, відбиває індивідуальні особливості людини та її реальне становище в системі суспільних відносин; 2) відтворює певний рівень розвитку суспільних відносин та носить універсальний, об'єднуючий характер, оскільки характеризує правове становище громадян, осіб без громадянства, біженців та інших осіб; 3) основу правового статусу становлять права, свободи та обов'язки, які пов'язані з іншими компонентами правового статусу – правосуб'єктністю, юридичною відповідальністю тощо; 4) дає можливість впорядкувати права та свободи, надати їм характеру системи та класифікувати їх за певними критеріями. Правовий статус – складне юридичне поняття, що містить такі основні елементи: правосуб'єктність; права; свободи; обов'язки; відповідальність [12, с. 764]. Правовий статус особи та правовий статус громадянина мають спільні та відмінні риси. Серед спільних рис виокремлюють те, що правовий статус і особи, і громадянина характеризує правове положення одного суб'єкта – людини; ці статуси мають єдиний зміст; відбивають рівень розвитку суспільства; певним чином встановлюються та гарантуються; їхньою метою є впорядкування відносин між суб'єктами та між суб'єктами і соціальною системою (суспільством, нацією, народом).

Особливі (відмінні) риси правового статусу особи відрізняються від правового статусу громадянина тим, що вони існують до виникнення держави і з нею не пов'язані; закріплюються соціальними нормами в довільному порядку, існують в усній формі; засновані на загальнолюдських цінностях та принципах; поширюються на все

населення; не мають чітко визначеного механізму реалізації прав та обов'язків; гарантуються суспільством; порушення прав та невиконання обов'язків тягне вживання заходів громадського впливу, що не мають примусового характеру. Правовий статус громадянина виникає з появою держави та безпосередньо залежить від неї; має письмовий характер, закріплюється правовими нормами та має характер чітко визначеного документа; заснований на нормах національного та міжнародного права; поширюється на громадян певної держави; має законодавчо визначений механізм реалізації прав та обов'язків; гарантується державою; порушення прав та невиконання обов'язків тягне застосування юридичної відповідальності від імені держави і носить примусовий характер [12, с. 764-765].

В. Шаповал та Т. Шаповал слушно наголошують на тому, що «конституційний статус людини щодо відповідного статусу громадянина є вихідним. Таке значення статусу людини зумовлене сутністю прав людини, трактованих як природна за походженням реалія, що визначає саме існування індивіда. При цьому кожний громадянин є водночас людиною і наділений усією сукупністю прав людини. З іншого боку, не кожна людина є громадянином конкретної або взагалі будь-якої держави» [13, с. 47]. До того ж В.М. Шаповал зазначає: «Становище індивіда в суспільстві, відображене в основному законі, визначається як конституційний статус особи. Його зміст насамперед виявляється в інституті громадянства, принципах і власне конституційних правах і свободах» [14, с. 207].

М. В. Вітрук вважає, що слід «розрізняти два самостійних поняття – правове становище (статус) особи в широкому сенсі і правове становище (статус) у вузькому сенсі як таких, що відбивають явища, реальний зв'язок між якими можна визначити як відношення цілого і частини. Умовно, суто термінологічно перше поняття можна позначити як «правове становище», а друге – як «правовий статус» (незважаючи на етимологічну тотожність термінів «становище» і «статус») [5, с. 25-26]. Трохи далі по тексті професор пояснює свою думку: «ядро, основу правового становища особи складає система юридичних прав, свобод, обов'язків і законних інтересів особи в їх єдності, тобто правовий статус особи. Структурними елементами правового становища особи є громадянство і

правосуб'єктність як необхідні умови володіння правовим статусом особи, а також юридичні гарантії правового статусу особи. Особливим, специфічним елементом правового становища особи та його структурних складових слугують принципи, закріплені в законі або такі, що впливають із правової природи відносин особи, суспільства та держави, котрі визначають сутність та зміст правового становища особи та його структурних елементів» [5, с. 32].

В.Ф. Погорілко розумів конституційний статус як статус суб'єкта права, визначений і гарантований конституцією країни. Конституційний статус має пріоритетний характер щодо правового статусу, який визначається законами та підзаконними актами. Основними ж складовими конституційного статусу є конституційні принципи, правосуб'єктність, компетенція, функції, повноваження, конституційні права, свободи та обов'язки, конституційні гарантії [15, с. 32].

На думку П.П. Шляхтуна, конституційний статус особи – сукупність закріплених у конституції прав, свобод та обов'язків особи як людини і громадянина. Основними елементами змісту і структури цього статусу даний автор називає: принципи конституційного статусу особи; громадянство; права, свободи та обов'язки особи; гарантії прав і свобод; відповідні правові норми [16, с. 207].

Грунтовний аналіз категорії статусу в конституційному праві здійснений російською дослідницею Н.О. Богдановою, яка справедливо вказує на те, що статус в конституційному праві має декілька втілень залежно від ролі, яку він відіграє у визначенні і фіксуванні становища учасників конституційно-правових відносин і підходів до його характеристики. На її думку, в будь-якому своєму прояві конституційно-правовий статус має такі якості, як стійкість, відносна постійність, внутрішня узгодженість та системоутворююча значущість [17, с. 3].

Декларуючи свою прихильність до так званого широкого тлумачення конституційно-правового статусу, вказаний науковець виділяє в структурі останнього чотири зазвичай формалізовані в нормах конституційного права або таких, що впливають з нього, елемента, які являють собою узагальнені та універсальні підходи до характеристики будь-якого суб'єкта конституційно-правових відносин: 1) місце в суспільстві і державі, соціально-політична роль та призначення; 2)

загальна правоздатність (у конституційно-правовому статусі особи вона проявляється через правовий зв'язок людини з державою, що виражається в одному з наступних станів: громадянство даної держави, іноземне громадянство, без громадянство); 3) права та обов'язки (*при цьому лише конституційні (основні) права, свободи та обов'язки входять конституційно-правового статусу особи*); 4) гарантії стійкості та реальності правового становища суб'єктів [17, с. 13-17].

Слід погодитися з Н.О. Богдановою у тому, що конституційно-правовий статус є ширшим поняттям, ніж конституційний статус. Перший включає норми не лише конституції, але й інших джерел конституційного права. Цей статус є різноманітним і змістовним, таким, що враховує родові ознаки суб'єкта, і тому йому не притаманні однотипність та уніфікація [17, с. 4-5]. Найширша характеристика суб'єкта правовідносин міститься в понятті його правового або юридичного статусу. Такий статус – видовий за своїми характеристиками. Він завжди є конкретним, різнобічним, детальним, динамічним. Конституційно-правові норми частіше за все утворюють його основу, фундаментальні та найбільш значущі положення, формалізуючись у конституційному і конституційно-правовому статусах як складових частинах структури правового статусу. Таким чином, виходить свого роду «матрьошка», що складається з трьох розглянутих видів статусів [17, с. 4-5].

До структури конституційно-правового статусу особи як інтегративного поняття, на думку Ю.М. Тодики та О.Ю. Тодики, входять: а) правові норми, що визначають статус (йдеться про норми конституційного та поточного законодавства); б) основні права, свободи, законні інтереси та обов'язки; в) правосуб'єктність, включаючи правоздатність та дієздатність; г) правові принципи; г) громадянство; д) гарантії прав і свобод; е) юридична відповідальність; є) правовідносини загального (статусного) типу [18, с. 153].

А.З. Георгіца до структури конституційного (конституційно-правового) статусу людини і громадянина як інтегрованого поняття відносить такі компоненти, як: 1) громадянство; 2) основні права, свободи та обов'язки; 3) правові принципи; 4) гарантії правового статусу, з-поміж яких особливе значення має юридична відповідальність [19, с. 88].

Н.Г. Шукліна під конституційно-правовим статусом особи розуміє загальні, основоположні начала, за допомогою яких у конституції визначаються основні права, свободи і обов'язки людини й громадянина, а також гарантії їх здійснення, тобто можливість мати, володіти, користуватися і розпоряджатися економічними, політичними, культурними та іншими соціальними цінностями, благами; користуватися свободою дій і поведінки в межах конституції та інших законів [20, с. 203-204]. Пізніше вона дає іншу дефініцію поняття конституційно-правового статусу людини і громадянина як «встановлену Конституцією та іншими законами систему юридичних параметрів (громадянство, правоздатність, принципи, права, свободи та обов'язки і їх гарантії), яка визначає фактичне становище людини і громадянина у суспільстві на конкретному етапі суспільно-політичного розвитку держави» [3, с. 43; 21, с. 94].

Видається занадто «ідеалістичним» твердження про те, що будь-яка «система юридичних параметрів» може визначити *фактичне* становище людини і громадянина (адже, як правило, повного, абсолютного співпадіння де-юре і де-факто досягнути ніколи не вдається, особливо враховуючи те, що фактичний статус особи в суспільстві та державі ніколи не був і не буде детермінований виключно юридичними чинниками).

Автори академічного курсу із загальної теорії держави і права [22, с. 269] наводять цікаві міркування щодо взаємозв'язку правового і фактичного статусу людини: «При цьому слід мати на увазі й те, що хоча б мінімальна зовнішня, номінальна і фактична невідповідність (в тій чи іншій мірі) між юридичним і об'єктивним соціальним становищем людей є свого роду необхідністю і закономірністю існування та розвитку правового статусу. Оскільки з гносеологічних і суб'єктивно-ціннісних причин будь-який суб'єкт правотворчості, будь-який законодавець в принципі не може дійсно адекватно відобразити фактичне становище індивідів у правових нормах – тим паче, що таке завдання перед ним в якості основного не стоїть і не ставилося, а суспільне життя незрівнянно багатше і складніше за можливості правової форми та юридичної техніки. В той же час – і це треба особливо відмітити – в демократичних, соціальних державно-правових системах вони мають постійну тенденцію до зовнішнього співпадіння, фактичної відповідності, органічного

логічного взаємозв'язку. В суто технічному, практично-прикладному відношенні правовий статус неминуче повинен дещо «випереджати» фактичне соціальне становище індивідів не тільки на момент свого виникнення, але і на відносно тривалий період після своєї появи» [22, с. 269].

І тут ми згодні з М.І. Хавронюком, який вважає, що «конституційно-правовий статус людини і громадянина відображає закріплене в основному законі держави (її конституції) становище людини і громадянина в суспільстві та державі. *Цей статус обумовлюється, насамперед, існуючими у суспільстві відносинами власності і характером праці, формою державного правління і політичним режимом*» (курсив наш. – О.П.) При цьому автор виділяє конституційно-правовий статус людини (як сукупність правосуб'єктності людини, його принципів, прав, свобод і обов'язків людини та їх гарантії) та конституційно-правовий статус громадянина (що, крім названих елементів, включає також певний зв'язок між людиною і державою, із якого випливають додаткові права, свободи й обов'язки та їх гарантії» [23, с. 79].

До того ж, в контексті даної дискусії процитуємо міркування проф. А.З. Георгіци, який підкреслює: «Звичайно, становище індивіда в суспільстві визначається не тільки правовими нормами, але й усіма іншими видами соціальних норм, що і складає його суспільний статус. Що ж до правового статусу індивіда, то він складає лише частину його суспільного статусу і стосується суто його якості людини та громадянина, *його зв'язків тільки і саме з державою*» [19, с. 87-88]. Своєю чергою, з виділеною частиною твердження відомого вченого-конституціоналіста нам погодитися важко, адже правовий статус особи передбачає не тільки зв'язки з державою (не лише взаємні права і обов'язки індивіда і держави, адже некоректно зводити правовий статус до поняття громадянства), а й із широким колом інших суб'єктів.

Розглянемо детальніше поняття громадянства під кутом зору нашого дослідження. Зокрема, в ст.1 Закону України «Про громадянство України» дається таке визначення: «Громадянство України – правовий зв'язок між фізичною особою та Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках». Таке розуміння цього поняття, в якому наголос робиться на взаємних *правах та обов'язках* є поширеним і у відповідних

наукових працях [24, с. 23; 25, с. 27; 26, с. 43]. Отже, якщо мати на увазі, що конституційний (конституційно-правовий) статус людини та громадянина складається з основних (конституційних) прав і обов'язків останніх, то з огляду на недоречність невиправданого дублювання в правових конструкціях, видається нелогічним включення до складу цього статусу як основного елементу інституту громадянства, змістом якого, своєю чергою, є взаємні права та обов'язки держави та особи!

На думку В. Князева, конституційний статус людини і громадянина – це сукупність закріплених у конституції держави їх прав, свобод та обов'язків і гарантій повної та безперешкодної реалізації останніх [27, с. 30]. При цьому він вважає, що наявність чи відсутність громадянства не тягне за собою наявності чи відсутності правового статусу особи як такого, а лише впливає на кількість прав і обов'язків, які поширюються на дану особу. Тому громадянство не є елементом, складовою частиною правового статусу особи, а певним політико-юридичним станом, передумовою існування в індивіда правового статусу громадянина конкретної держави у повному обсязі [27, с. 29].

Як підкреслює М.В. Вітрук, «зв'язок громадянства і правового статусу громадянина інший: громадянство знаходиться поза статусом і не входить до його змісту, воно є передумовою володіння правовим статусом громадянина. Вказана обставина зайвий раз свідчить, що є необхідним введення поняття правового становища особи, в якому його елементами будуть правовий статус як система прав, свобод та обов'язків особи у повному обсязі і громадянство як основа реалізації правового статусу, як його умова та передпосилка [5, с. 185].

У довіднику, виданому за редакцією російського науковця В.І. Лафітського, конституційно-правовий статус людини визначається як сукупність гарантованих конституцією прав і свобод, а також встановлених конституцією обов'язків людини. Основними принципами цього статусу в сучасних демократичних країнах є: невідчужуваність прав і свобод людини, свобода особи у здійсненні належних їй прав і свобод, гарантованість цих прав та свобод, рівноправність, єдність та взаємозв'язок прав, свобод та обов'язків людини [28, с. 68].

Професор Г.Г. Арутюнян визначає поняття «статус» (лат. status – стан, становище) як «правове становище особи, державного органа,

організації і т.ін. Правовий статус того чи іншого суб'єкта права визначається сукупністю прав та обов'язків, що визнаються за ним законодавством». Цікаво, що на думку цього автора, «правовий статус людини (громадянина) утворюють його основні права та свободи, що визнаються і гарантуються конституцією» [29, с. 465]. Тобто шановний професор вважає, що на відміну від юридичних статусів інших суб'єктів права, правовий статус людини (громадянина) не включає до свого складу *обов'язків*, з чим ми категорично погодитися не можемо.

Певною оригінальністю вирізняється позиція щодо окресленої проблеми О.В. Марцеляка, який зазначає, що «сучасний підхід повинен ґрунтуватися на виокремленні ... основних і додаткових елементів конституційно-правового статусу суб'єктів правовідносин». До основних він включає такі елементи, як загальна правоздатність суб'єкта, його права і обов'язки та гарантії діяльності [30, с. 43]. При цьому автор наголошує: «Основні елементи конституційно-правового статусу суб'єктів правовідносин не вичерпують всієї структури їх статусу. Однак ми вважаємо, що всі інші елементи, що утворюють цей статус, - місце в системі органів держави, форми реалізації прав і обов'язків та прийняті при цьому акти чи вчинені дії, відповідальність – виступають другорядними елементами по відношенню до основних, тож вони є додатковими елементами статусу [30, с. 44-45]. Видається, що як певний «трафарет» для надзвичайно важкого завдання дати узагальнюючу характеристику конституційно-правового статусу (*всіх – О.П.*) суб'єктів правовідносин така достатньо складна конструкція (яка охоплює невизначену, практично безмежну кількість елементів) має право на життя.

Отже, в сучасній науковій літературі превалює два основних підходи щодо розуміння поняття та структури конституційно-правового статусу особи. Прибічники вузького підходу відносять до його складу лише права та обов'язки. За широким тлумаченням цей статус доповнюється низкою інших складових, зокрема громадянством, правоздатністю, принципами статусу та гарантіями прав та свобод.

На наш погляд, основою, «серцевиною» конституційного (конституційно-правового) статусу людини і громадянина, безперечно, є права та обов'язки останніх.

Застосовуючи підхід, запропонований О.В. Марцеляком (який ґрунтується на виокремленні основних і додаткових елементів конституційно-правового статусу суб'єктів правовідносин), є підстави стверджувати, що права та обов'язки особи належать до основних елементів, а всі інші, згадувані в науковій літературі (громадянство, відповідальність, гарантії прав, принципи тощо) можуть претендувати хіба-що на роль додаткових складових конституційно-правового статусу людини і громадянина.

Конституційно-правовий статус людини – це становище особи в суспільстві, визначене нормами конституційного права; в той час як для характеристики конституційно-правового статусу громадянина визначальною є насамперед сфера взаємовідносин індивіда з державою (але некоректно зводити зміст цього статусу до поняття громадянства).

Зрозуміло, що викладені міркування лише схематично, «пунктиром» відобразили наше бачення деяких проблем, пов'язаних із конституційно-правовим статусом людини і громадянина. Сподіваємося, що з Божою поміччю більш ґрунтовна розвідка обов'язково знайде своє відображення у подальших наших публікаціях.

Використані джерела:

1. Кондрашов В.А. Новейший философский словарь / В.А. Кондрашов, Д.А. Чекалов, В.Н. Копорулина; под общ. ред. А.П. Ярещенко. – Изд. 3-е. – Ростов н / Д. : Феникс, 2008. – 668 с.
2. Головистикова А.Н. Толковый словарь юридических терминов / составители : А.Н. Головистикова, Л.Ю. Грудцына. - М. : Эксмо, 2008. – 448 с.
3. Шукліна Н.Г. Поняття та структура конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні: питання теорії і практики / Н.Г. Шукліна // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. Правознавство. – 2004. – Вип. 227. – С. 41-45.
4. Лучин В.О. Конституционные институты / В.О. Лучин // Современный конституционализм (по материалам советско-британского симпозиума): Сб. научн. тр. - М.: ИГПАН, 1990. - С. 28-37.
5. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности / Н.В. Витрук. – М. : Норма, 2008. – 448 с.

6. Баймуратов М. Правовий статус людини і громадянина в конституціях держав Східної Європи: порівняльно-правовий аналіз конституцій та їхнє співвідношення з міжнародними стандартами / Михайло Баймуратов // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2006. – № 1. – С. 89-93.
7. Могунова М.А. Государственное право Швеции / М.А. Могунова. – М. : Норма, 2009. – 384 с.
8. Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов / Под общ. ред. В.С. Нерсисянца. – М. : НОРМА – ИНФРА М, 1999. – 832 с.
9. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. – Вид. 10-е, доповнене / П.М. Рабінович. – Львів: Край, 2008. – 224 с.
10. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні : Навч. посіб. / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
11. Конституционные права и свободы человека и гражданина в Российской Федерации: Учебник для вузов / Под ред. О.И. Тиунова. – М. : Норма, 2005. – 608 с.
12. Тарахонич Т. Правовий статус / Т.Тарахонич // Міжнародна поліцейська енциклопедія : У 10 т. Т. 1 / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К. : Ін Юре, 2003. – 1231 с.
13. Шаповал В. Загальні характеристики конституційних статусів людини і громадянина в Україні / В. Шаповал, Т. Шаповал // Право України. – 2006. - № 9. – С.47 – 51.
14. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник / В.М. Шаповал. – К.: АртЕк, Вища шк., 1997. – 264 с.
15. Погорілко В.Ф. Конституційний статус // Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т.3: К – М. / В.Ф. Погорілко. - К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2001. – С. 281.
16. Шляхтун П.П. Конституційне право : словник термінів / П.П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2005. – 568 с.
17. Богданова Н.А. Категория статуса в конституционном праве / Н.А. Богданова // Вестник Московского университета. Сер.11. Право. – 1998. - № 3. - С. 3 – 20.

18. Тодыка Ю.Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю.Н. Тодыка, О.Ю. Тодыка. – К.: Ін Юре, 2004. – 368 с.
19. Георгіца А.З. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник / А.З. Георгіца. – Тернопіль: Астон, 2003. – 432 с.
20. Шукліна Н.Г. Загальні засади конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні / Н.Г. Шукліна // Конституційне право України: Підручник / За ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Наук. думка, 1999. – С. 199-236.
21. Шукліна Н.Г. Конституційне право України: Навч. посібник / О.В. Совгиря, Н.Г. Шукліна. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 632 с.
22. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах / Отв. ред. М.Н. Марченко. – Том 1. Теория государства. – М. : Зерцало, 2000. – 416 с.
23. Рабінович П.М. Права людини і громадянина : Навч. посібник / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.
24. Черниченко С.В. Международно-правовые вопросы гражданства / С.В. Черниченко. – М. : Международные отношения, 1968. – 160 с.
25. Бедрій Р.Б. Конституційно-правові основи громадянства України: Монографія / Р.Б. Бедрій. – Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 164 с.
26. Гасанов К.К. Конституционный механизм защиты основных прав человека : Монография / К.К. Гасанов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. – 431 с.
27. Князев В. Поняття та елементи конституційного статусу людини і громадянина в Україні / В. Князев // Право України. – 1998. - № 12. – С. 29 -31.
28. Конституционное (государственное) право / Под ред. В.И. Лафитского. – М. : Юристь, 1995.
29. Арутюнян Г.Г. Конституционное право: Энциклопедический словарь / Г.Г. Арутюнян, М.В. Баглай. – М. : Норма, 2006. – 544 с.
30. Марцеляк О.В. Інститут омбудсмана: теорія та практика : Монографія / О.В. Марцеляк. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 450 с.

Глава II

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ЇЇ СОЦІАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ (ОБҐРУНТУВАННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО УДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ)

Об’єктом інтенсивних досліджень сучасної вітчизняної та зарубіжної юридичної науки виступають сьогодні основоположні права людини.

У сучасній зарубіжній науковій літературі висловлюється думка про те, що з часу прийняття Загальної декларації прав людини сформувався феномен, який позначається терміно-поняттям *“універсальний режим прав людини”*. Він включає численні міжнародні конвенції, спеціальні міжнародні організації, які здійснюють моніторинг дотримання відповідних міжнародних документів, а також регіональні системи захисту прав людини. Глобальний режим прав людини призвів до появи значної кількості транснаціональних правозахисних об’єднань та міжнародних неурядових організацій. Висловлюється думка, що права людини все більше стають частиною загальновизнаного знання та колективного розуміння, що складає світовий образ правління. Таким чином, права людини набувають статусу конститутивних складників сучасної та “цивілізованої” державності [1, с. 234].

Отже, можна вести мову про те, що основоположні права людини на сьогодні слугують свого роду системою вихідних критеріїв для законодавства та юридичної практики держав сучасного співтовариства – критерії, котрі не вправі ігнорувати жодна з них. З огляду на зростання корпусу міжнародного звичаєвого права за рахунок збільшення прав людини, які отримують статус універсальних, сьогодні жодна держава не може виправдовувати порушення основоположних прав людини, посиляючись на неприєднання її до міжнародних документів з прав людини.

Водночас спостерігається суттєва множина підходів, плюралізм інтерпретацій цього явища, що, ясна річ, не завжди позитивним чином позначається на правозахисній діяльності. Адже передумовою міжнародного моніторингу за станом дотримання прав людини у різних

держав, їх співпраці та колективного прийняття рішень у сфері захисту прав людини є досягнення консенсусу в осмисленні закономірностей виникнення, функціонування та розвитку того явища, що відображається терміном “основоположні права людини”.

Сучасний рівень пізнання феномена прав людини, накопичення теоретичних знань та практики захисної діяльності у площині прав людини вимагає упорядкування та узагальнення наукових даних про природу та закономірності становлення та розвитку феномена прав людини, *по-перше, на загальнотеоретичному рівні, а згодом – врахування означених положень у процесі конституційно-правового удосконалення основоположних прав та свобод людини.*

Розглянемо одну з найбільш поширених у вітчизняній юридичній науці концепцій, згідно з якою визначальною, сутнісною характеристикою поняття прав людини виступає філософська категорія “можливість”.

Чинниками, які спонукають зупинися на аналізі саме цієї концепції, є такі:

1) По-перше, чинна Конституція України у ч.1 ст. 22 фіксує положення про те, що “права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними”, а у ч.3 цієї статті – норму про те “при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод”. Відтак, законодавець передбачає можливість зміни, розширення каталогу основоположних прав людини, а це, у свою чергу, обумовлює проблему дослідження залежності прав людини від інших соціальних явищ, приміром таких як, рівень та характер суспільного розвитку.

2) По-друге, інтерпретація прав людини як таких, що ведуть, так би мовити, свій “родовід”, впливають із відповідного суспільства, є характерною для праворозуміння Європейського суду з прав людини;

3) І, нарешті, по-третє, у сучасний лексикон міжнародних відносин з часу публікації у 1993 році Доповіді про суспільний розвиток в рамках прийнятої ООН Програми розвитку увійшло поняття “безпека людини”, яке використовується як свого роду лакмусовий папір для оцінки “людиномірної” дійсності та реальної дієвості *суспільного поступу*, який відбувається чи презюмується у відповідній державі [2, р. 456].

Розуміння прав людини як її певних соціальних *можливостей* не є новим і зустрічається з тими чи іншими особливостями у працях таких авторів, як М. Вітрук, М. Заїчковський, М. Кельман, С. Комаров, А. Корнєв, В. Лазарєв, О. Малько, М. Марченко, М. Подберезький, П. Рабінович, М. Строгович, С. Тао.

У цьому дослідженні як робочу пропонується використовувати дефініцію українського фахівця у галузі прав людини П. Рабіновича, за якою “права людини – це певні можливості людини, котрі необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об’єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов’язками інших суб’єктів” [3, с. 18].

Права людини та розвиток суспільства. Отож, спробуємо прослідкувати рівні зв’язку між правами людини та суспільним розвитком.

Для суспільствознавства поняття “суспільний прогрес”, “суспільний розвиток” не нові. Вони не лише отримали свою розробку у певних соціально-філософських системах, але використовувалися і використовуються у державах з різними соціально-економічними системами на означення спрямованості суспільних процесів. Нині ж терміно-поняття “розвиток” вживається й у програмних документах міжнародних організацій, зокрема ООН.

Втім, як свідчить досвід багатьох держав, розвиток суспільства – це не самоціль. Типовим прикладом виступає Радянський Союз, де кількісні показники економічного зростання аж ніяк не позначалися прямим чином на умовах життя людини.

На жаль, зразки функціонування держав сьогодення теж наочно демонструють, що досягнення у *сукупному суспільному розвитку* не завжди супроводжуються позитивними зрушеннями, досягненнями у сфері прав людини, і, відповідно, в результаті неналежного обчислення, вирахування параметрів суспільного розвитку залишається “поза бортом” проблема вразливості, незахищеності індивідів та соціальних груп. Східно-азіатська фінансова криза (яка незабаром перетворилася у всесвітню) наочно ілюструє, як суспільства, котрі в цілому характеризувалися високими показниками суспільного розвитку, виявилися вкрай залежними від мінливих ринкових умов [4, р. 22]. У

цьому контексті варто звернутися до ч. 4 ст. 13 Конституції України, де зазначено, що “держава забезпечує соціальну спрямованість економіки”. Наведене положення, гадаємо, є свідченням того, що розвиток економіки має цінність за умови, коли його результатом виступає зростання рівня соціальної захищеності індивіда в суспільстві.

Тільки за умов, коли результатом суспільного розвитку стає покращення умов життєдіяльності людини, її безпеки, розвиток суспільства перетворюється у значно більше, аніж у “зростання внутрішнього суспільного продукту, приватизацію, індустріалізацію” [2, р.456].

Вище вже згадувалося, що у 1993 році в рамках Програми розвитку ООН була підготована Доповідь про суспільний розвиток, де зазначалося, що “нові концепції суспільної безпеки повинні концентруватися на безпеці людини, а не тільки держав” [5]. Для авторів цієї доповіді поняття “суспільна безпека” стосувалося в першу чергу людей і необов’язково держав. Це поняття відрізнялося від традиційного розуміння безпеки як безпеки *національної*, яке зазвичай мало відношення до проблеми захисту від погроз саме їй та національним інтересам, у той час як суспільна безпека в полі зору своєї уваги має умови життя людини і означає свободу (захищеність) від різного роду загроз її добробуту [1, р. 456]. Одним із завдань, адресованих міжнародним організаціям у Програмі розвитку ООН, виступає підвищення рівня безпеки у суспільних середовищах. Це, як зазначають автори згаданої Доповіді, повинно виступати визначальною та об’єднуючою метою міжнародної співпраці [1, р. 457]. Видається, що саме права людини можуть значною мірою виступати **нормативним вираженням** концепції “людської безпеки” у сфері права.

Власне, можна вести мову про те, що категорія “права людини” здатна запровадити більш чітку систему оцінки суспільного розвитку. Втім, сказати, що права людини – це лише система критеріїв оцінки реальної значимості суспільного розвитку, означає проігнорувати той зворотний вплив, який виявився з боку прав людини на суспільство.

“Чисте” поняття суспільного розвитку фокусується на значимості самого процесу розвитку і не завжди надає уваги тому факту, яким чином були досягнуті відповідні результати. Тоді як права людини чітко встановлюють межі тих втрат, які можуть понести індивіди, навіть задля

досягнення справді “благородних”, значних за своїми масштабами соціальних цілей [4, р. 22].

Принагідно зауважимо, що проблема взаємодії таких феноменів як “права людини” та “суспільний розвиток” є невід’ємним елементом дискурсу між прихильниками і опонентами універсальності концепції прав людини.

Так, стверджується, що *права людини стоять на заваді суспільного розвитку*, тоді як для держав, що розвиваються, *пріоритетним виступає саме суспільний розвиток, а зовсім не права людини*. Лише на певній стадії свого розвитку суспільство може собі дозволити запровадження такого інституту як права людини, зокрема *прав економічних та соціальних, які задля їх забезпечення потребують значних матеріальних ресурсів відповідного суспільства*.

Таке ставлення до прав людини нагадує деякою мірою проблему побудови комунізму в часи існування Радянського Союзу, коли вважалося, що суспільство досягне того рівня розвитку, коли можна буде втілити принцип “від кожного – за здібностями, кожному – за потребами”.

Отже, права людини захищають індивідів від тих напрямків соціальної політики, які, приносячи користь суспільству загалом, у той же час накладають серйозні тягарі на людей. Неабиякого значення при цьому набувають економічні та соціальні права, які забезпечують необхідні умови життєдіяльності та відкривають для людей можливість безпосередньо здійснювати вплив на процес регулювання суспільного розвитку [4, р. 20].

Нині стан дотримання в Україні основоположних прав людини та конституційних прав громадянина, особливо прав економічних і соціальних, за висновками правозахисних – державних та громадських – організацій не є задовільним

З огляду на вищевикладені міркування, видається доцільним доповнити ст. 21 чинної Конституції України частиною 2 такого змісту: “*Усі права і свободи людини є універсальними, взаємопов’язаними, невідчужуваними та непорушними*”. Гадаємо, що таке положення сприятиме вирівнюванню статусу громадянських та політичних прав та свобод людини, з одного боку, з правами соціальними та економічними - з

другого, і слугуватиме гарантією запобігання визнання *суспільного розвитку самоціллю*, ігноруючи при цьому основоположні права та свободи людини.

Особливості детермінації та специфіки тих можливостей, які становлять сутність прав людини. Навіть за умови визнання джерелом прав людини *суспільного розвитку* залишається відкритою проблема з'ясування особливостей формування змісту тих можливостей, які становлять ці права.

Ведучи мову про детермінованість (певну детермінованість) зазначених можливостей, такі автори, як М. Вітрук, М. Заїчковський, П. Рабінович, С. Тао, А. Корнєв, пов'язують її з *рівнем розвитку суспільства*, яке виступає соціальним середовищем “народження” й реалізації прав людини. Проте деякі з цих науковців (М. Вітрук, С. Тао) вважають за необхідне зафіксувати такі об'єктивно зумовлені можливості на законодавчому рівні, інші ж (П. Рабінович, М. Заїчковський) дотримуються думки про те, що сама по собі наявність таких соціально детермінованих можливостей – незалежно від їх “державно-офіційної легалізації” – уже становить права людини. Нарешті, третя група авторів розуміє під правами людини лише такі можливості, котрі визнані як права людини не тільки державою й суспільством, але й міжнародним співтовариством [6, с. 28].

Такий “різнобій” у характеристиці детермінації розглядуваних можливостей вимагає, ясна річ, з'ясування декількох додаткових питань. Зокрема видається слушним чітко вирізняти такі явища, як-от: а) *суспільство* у його традиційному (соціологічному) розумінні, б) *державу* – певну політичну організацію суспільства та в) *міжнародне співтовариство*, вплив якого на розглядуваний феномен проявляється через існуючу нині систему міжнародних відносин.

Основним питанням у цьому контексті виступає, на наш погляд, визначення *характеру та рівня впливу* усіх трьох вищезазначених чинників на ті можливості, котрі, власне, і становлять сутність прав людини. Принципово важливим є і такий методологічний підхід, згідно з яким права людини як певне соціальне явище неодмінно характеризуються певними *якісними* та *кількісними* показниками (тобто, відповідно, змістом та обсягом), котрі, вважаємо, теж мають знайти

адекватне відображення у самому визначенні поняття прав людини [7, с. 7].

Розглянемо більш докладно зазначені показники. Насамперед варто звернути увагу на особливості вживаних термінів. Переважна більшість авторів, які обстоюють розуміння прав людини як можливостей, вживають такий вираз, як “можливості, об’єктивно зумовлені досягнутим *рівнем* розвитку суспільства”. Таке твердження не викликає серйозних заперечень. Проте видається, що цей підхід є дещо однобічним, оскільки фокусує увагу більше на кількісних показниках цього явища, аніж на якісних.

Те, що культурно-ідеологічні, духовно-релігійні, історичні, політичні фактори безпосередньо впливають на характер (зміст та обсяг) можливостей, які складають сутність прав людини, не викликає сумніву. Для прикладу, нагадаємо той усталений підхід, що ним керується Європейський суд з прав людини (далі – Суд) при знаходженні балансу між індивідуальними правами та публічними інтересами, згадуваними в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Ради Європи 1950 р., – підхід, названий у вітчизняній правовій літературі *концептуально-методологічним* [8, с. 32]. Сутність його полягає у врахуванні ситуацій, обставин, котрі виступають *підставами обмеження* здійснення прав людини і зафіксовані у відповідних статтях згаданої Конвенції. Чільне місце в системі факторів, які бере до уваги Суд у процесі збалансування індивідуальних прав людини та публічних інтересів, відводяться *інтересам захисту моральності населення відповідної держави*.

Однак зрозуміло, що моральні норми, які панують у тому чи іншому суспільстві, відрізняються і, скоріше, слугують відображенням ***не стільки рівня, скільки характеру*** (змісту, напряму⁴) суспільного розвитку.

Так, звернемося до практики обмежування прав людини Верховним Судом США. Згадаймо “гучний” свого часу прецедент, коли Верховний Суд США розглядав справу щодо надання дозволу на проходження колони прихильників партій нацистського спрямування у районі єврейських поселень в одному зі штатів США; тоді ця судова інстанція не знайшла підстав для відмови у проведенні такого заходу. А ось у європейському правовому полі реалізація права на свободу вираження

своїх думок і переконань саме у такий спосіб видається просто неможливою [9, р. 128].

Цікавим прикладом можуть слугувати і положення законодавства деяких держав європейського континенту (як-от Королівства Нідерланди), за якими особам однієї статі дозволяється офіційно реєструвати подружні відносини. Навряд чи у найближчому майбутньому можна уявити закріплення таких же можливостей у законодавчій формі, скажімо, у країнах Азії.

Отже, ведучи мову про детермінацію можливостей, які складають сутність прав людини, видається більш адекватним вживання такої конструкції: *“можливості, об’єктивно зумовлені характером та досягнутим рівнем розвитку суспільства”*. Така конструкція, гадаємо, дозволяє точніше відображати та пояснювати якісні та кількісні характеристики прав людини.

З огляду на висловлені вище міркування щодо *детермінації та специфіки тих можливостей, які формують зміст і обсяг прав людини*, видається слушним запропонувати доповнити ст.15 чинної Конституції України, виклавши її у такій редакції: *“Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної, культурної, ідеологічної багатоманітності та охорони суспільної моралі”*.

Також, беручи до уваги той факт, що 90 % громадян України визнають себе так чи інакше християнами, слід доповнити положення Конституції України, які стосуються шлюбно-сімейних відносин, зокрема прав та обов’язків батьків і дітей, виклавши ч.2 ст. 51 Конституції України у такій редакції: *“Батьки чи особи, які їх замінюють, зобов’язані забезпечувати фізичний, духовний і соціальний розвиток дітей та утримувати їх до повноліття. Повнолітні діти зобов’язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків чи осіб, які їх замінювали”*.

Втім, зауважимо, що визначення прав людини як можливостей, котрі зумовлені *характером та рівнем розвитку суспільства*, не означає заперечення універсального (всезагального) характеру цього феномена. Адже реалізація усяких прав людини так чи інакше здійснюється у конкретних соціальних умовах, просторі, часі. Головне завдання відповідних правозахисних органів при цьому полягає у забезпеченні того, аби соціальні умови (зокрема норми моралі), які супроводжують,

опосередковують процес реалізації прав людини, в т.ч. у формі конкуруючих соціальних цінностей (захист прав та законних інтересів інших осіб), не відбивалися негативним чином на *сутнісному навантаженні* прав та свобод особи, а відтак, не вели до втрати відповідним правом свого *призначення та змісту*.

У цьому контексті необхідно зазначити, що саме такого підходу дотримується Суд, що проявляється у сконструйованій ним концепції “меж оцінювання” (*margin of appreciation*). Ця концепція якраз і дозволяє визнавати та захищати у різних культурних середовищах різні за якісними та кількісними показниками права людини – залежно від особливостей суспільства, котре виступає середовищем реалізації таких прав.

Вищесказане, гадаємо, дозволяє стверджувати, що міжнародні стандарти прав людини повинні бути так чи інакше “приземлені”, адаптовані: усі вони реалізуються в конкретних соціальних умовах, а тому не можуть носити абстрактного, безвідносного характеру.

Наступним питанням, на якому слід зупинитися, є проблема детермінації змісту та обсягу прав людини впливом міжнародного співтовариства. Гадаємо, що сьогодні існують усі необхідні передумови для того, щоб виділяти *вплив міжнародного співтовариства як самостійний чинник формування і розвитку прав людини*. При цьому важливим завданням залишається з’ясування “каналів” його прояву. У більшості випадків він здійснюється, зазвичай, завдяки участі держави у міжнародних всесвітніх та регіональних організаціях, міждержавних блоках, союзах фінансово-економічного, військово-політичного, культурного характеру.

У зв’язку з членством України у Раді Європи, особливого значення для правової системи України сьогодні набувають стандарти захисту прав людини, відображені в актах, розроблених у рамках цієї міжнародної організації та правозахисній практиці її органів.

Таке зростання ролі міжнародних стандартів у галузі прав людини, на нашу думку, також повинно знайти відображення у відповідних приписах Конституції України. Відтак, видається слушним погодитися з науковцями, які пропонують доповнити ст.12 Конституції України положенням такого змісту: “*Конституційні положення про права, свободи й обов’язки тлумачаться та застосовуються відповідно до чинних*

міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практики їх офіційного тлумачення й застосування міжнародними органами, юрисдикція яких визнана Україною” [13, с.8].

У контексті аналізу впливу міжнародного співтовариства на еволюцію феномена прав людини слід зауважити, що на моделі взаємовідносин держави й особистості впливають не лише фактори *об'єктивні* за їх онтичним статусом (тип відносин власності, розвиненість економіки), але й чинники *суб'єктивні* – влада, правлячі класи, рівень розвитку демократичних засад, вплив міжнародних відносин [10, с. 290].

Питома вага впливу “суб'єктивних” визначальників змісту прав людини коливалася залежно від історичного періоду, співвідношення сил класів, інших соціальних прошарків та груп у відповідному суспільстві, рівня розвитку міжнародних відносин.

У контексті нашого дослідження важливо брати до уваги те, що міжнародний чинник детермінації змісту прав людини за своєю формою може бути не тільки об'єктивним, але й суб'єктивним. Характеризуючи рівень детермінації міжнародними відносинами тих можливостей, котрі складають сутність прав людини, потрібно виділяти два її різновиди: *міжнародно-неурядовий вплив* (зокрема, з боку таких утворень, як транснаціональні корпорації (далі – ТНК)) та вплив *міжнародно-урядовий*. Останній, у свою чергу, може здійснюватися як однією державою (так званий *одиничний* вплив, котрий реалізує преференції зовнішньої політики держави (прикладом можуть слугувати США, відомі своїми “подвійними стандартами” у галузі прав людини щодо різних країн [11, с. 60])), так і кількома державами – вплив *груповий*. Рівень такого міжнародного впливу (як групового, так і одиничного) є, так би мовити, *флуктуаційним*, тобто його деструктивний або ж, навпаки, конструктивний характер залежить від цілої низки факторів, серед яких не останнє місце посідають національні інтереси відповідних держав-членів.

З огляду на наведене, слід зазначити, що тенденції розвитку правового статусу ТНК, відображені, зокрема, у сучасному міжнародному та національному законодавстві, характеризуються позитивними наслідками у царині гарантування та реалізації прав людини. Водночас міжнародний вплив, здійснюваний однією державою чи групою держав, визначається відповідними мінливими преференціями зовнішньої

політики. З огляду на динамічність цього впливу, такий чинник впливу на становлення змісту прав людини слід, гадаємо, вважати суб'єктивним фактором детермінації змісту прав людини. І це має знайти своє адекватне відображення у дефініції прав людини.

Не применшуючи роль інших чинників, які визначають характер можливостей прав людини, слід особливо підкреслити вплив чинника *економічного*, або ж, як висловлюються деякі автори, матеріальної зумовленості прав людини [12, с. 24].

Спільним для обох зазначених видів впливу – як міжнародно-неурядового, так і міжнародно-урядового (одиночного та групового) – є те, що він здійснюється переважно через відповідну державу, котра виступає офіційним представником усього народу, всього населення відповідної країни.

За сучасних умов глобалізації економіки вплив міжнародного співтовариства на економічну детермінанту можливостей прав людини характеризується все більшою інтенсивністю. Яскравим прикладом цього може слугувати функціонування Європейського Союзу. Усе це, вважаємо, якраз і свідчить про існування такого феномена, як *міжнародна зумовленість* тих можливостей, які складають сутність прав людини.

Отже, визначення загального поняття прав людини як *певних можливостей, зумовлених характером і рівнем розвитку суспільства*, має будуватися із урахуванням і міжнародного впливу.

Сподіваємося, що врахування, висвітлених у цій роботі, деяких закономірностей становлення та розвитку феномена основоположних прав людини, сприятиме покращенню конституційно-правового забезпечення цього інституту в Україні.

Використані джерела:

1. Risse T. and Ropp St. International Human Rights Norms and Domestic Change: Conclusions // The Power of Human Rights. – Cambridge University Press, 1999. – 312 p.
2. Puchad J.D. Human Security // World Encyclopedia of Peace. – 2nd ed. – Vol. II. – N.Y.: Oceana Publications, 1998. – 514 p.
3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. – Львів, 2008. – 221 с.

4. Human Rights and Human Development // Human Development Report, 1990// World Encyclopedia of Peace. – 2-nd ed., vol. II/N.Y.: – Oceana Publications, 2002. – p.9.
5. Human Development Report 1993, 1993 UN Development Programme. Oxford University Press, New York // Puchad J.D. Human Security // World Encyclopedia of Peace. – 2-nd ed., vol. II/N.Y.: – Oceana Publications, 2002. – p.514.
6. Основы государства и права / Под ред. проф. В. В. Комарова – Харьков: УЮФ, 1992. – 356 с.
7. Панкевич І.М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / ЛНУ ім. Івана Франка. – Львів, 2000. – 18 с.
8. Рабінович П.М. Рішення Європейського Суду з прав людини: спроба концептуально-методологічного аналізу // Право України. – 1997. – № 12. – С. 14 – 20.
9. Steiner J., Alston P. International Human Rights in the Context of Law, Politics, Morals. – Oxford, 1996. – 876 p.
10. Матузов Н.И. Основные права личности // Теория государства и права / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько– Саратов. – 1995. – 344 с.
11. Горошко О. Права человека и двойные стандарты // Свободная мысль. – 1993. – № 14. – С. 38 – 42.
12. Витрук Н. В. Правовой статус личности в СССР. – М.: Юридическая литература, 1985. – 218 с.
13. Права людини і громадянина: можливості удосконалення конституційних гарантій / Рабінович П.М., Гудима Д.А., Дудаш Т.І., Навроцький В.О. та ін. – Лабораторія досліджень теоретичних проблем прав людини. – Львів: Малий видавничий центр юридичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 69 с.
14. Азаров А. Введение в теорию прав человека.– Учебн. пособ.– М.: Норма, 2008 – 551 с.

Глава III

ВІДПОВІДНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА КОНСТИТУЦІЇ ТА МІЖНАРОДНИМ ДОГОВОРАМ УКРАЇНИ: ДЕЯКІ КОЛІЗІЙНІ АСПЕКТИ КОНТРОЛЮ

Вступні зауваги. Членство України у Раді Європи зумовлює неабияку актуальність проблем гармонізації українського законодавства, практики його застосування із міжнародними стандартами прав людини, зокрема тими, що встановлені в одному з найбільш важливих у європейському праві міжнародних договорів – Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Про особливу значущість таких проблем свідчить і те, що протягом останніх років наша держава за кількістю рішень, постановлених Європейським судом з прав людини (далі – Суд) проти України, займає одне з перших місць серед держав-членів Ради Європи.

У зв'язку з цим, з огляду на триваючу нині підготовку оновленого тексту Конституції України видається необхідним уточнити ті загальні конституційні положення, котрі стосуються взаємодії національного права із міжнародним, зокрема співвідношення за юридичною силою конституційних норм і тих міжнародних стандартів прав людини, котрі є юридично обов'язковими для України.

Згадана проблема пов'язана насамперед із допустимістю обмежувального тлумачення положення про найвищу юридичну силу Основного Закону (частина друга статті 8). Чи справді за нинішніх умов це правило поширюється на всі без винятку ратифіковані Верховною Радою України міжнародні договори – незалежно від їх предмету? Яке практичне значення може мати ця норма при імплементації в національне законодавство тих міжнародних договорів, які розширюють – за змістом чи за обсягом – конституційні гарантії прав людини? Слід з'ясувати й те, чи поширюються правила статті 8 Конституції України на ті правоположення, котрі виробляються в результаті офіційного тлумачення згаданих договорів міжнародними юрисдикційними органами.

Серед небагатьох вітчизняних досліджень, котрі торкаються означеної проблематики, слід насамперед згадати праці таких науковців

як М. Антонович, О. Головка, В. Євінтов, Н. Мазур, П. Рабінович, М.Савенко, Н. Сергієнко.

Спробуємо обміркувати поставлені питання стосовно Конвенції та практики її застосування Судом.

Місце Конвенції та практики Суду в європейських правових системах. У сучасних компаративістських дослідженнях відзначається, що залежно від статусу, який надано Конвенції у праві держав-членів Ради Європи, можна виокремити держави, в яких вона має: а) конституційний або ж надзаконний (квазіконституційний) ранг (Австрія, Швейцарія, Нідерланди, Іспанія, Франція, Греція, Росія, Кіпр); б) ранг закону (Німеччина, Італія, Фінляндія, Швеція); в) ранг нижчий, аніж закон (Норвегія, Ісландія). Відповідно, у національних правових системах відрізняється й юридичне значення практики Суду, яку в одних державах лише «беруть до уваги», а в інших – використовують як формально обов’язковий нормативний критерій для оцінки національного законодавства та практики його застосування.

Усі правопорядки Ради Європи передбачають певні механізми гармонізації національного права із нормами Конвенції. Зокрема, у Сполученому Королівстві з 2000 року діє спеціальний механізм просування в національне законодавство тих положень Конвенції, яким воно не відповідає [1, с.57]. Як відзначають фахівці, суди Сполученого Королівства, так само як суди Ірландії, «можуть зробити заяву щодо несумісності національного законодавства з Конвенцією, але не можуть визнати його нечинним. Як правило, парламент після такої заяви вносить зміни до законодавства, аби воно відповідало Конвенції, але ці зміни, очевидно, не застосовуватимуться ретроспективно» [2, с.307]. У Німеччині ж застосування Конвенції й практики Суду при тлумаченні національного права діє «тільки в тому випадку, якщо таке тлумачення не обмежуватиме або не зменшуватиме захист основних прав відповідно до Основного Закону» [3, с.18].

Як можна зауважити, статус Конвенції та практики Суду в європейських правових системах значною мірою залежить як від національних політико-правових традицій, так і від рівня правової захищеності людини в тій чи іншій державі. Відносно нижчий ранг у правовій системі Конвенція має, зокрема, у тих державах, які зазвичай

спроможні забезпечити стандарти прав людини на рівні вищому, аніж конвенційний.

Конвенція та практика Суду у правовій системі України. Історичний спосіб тлумачення законодавства зобов'язує розпочати аналіз цього питання із з'ясування місця міжнародних договорів серед джерел права України.

Відповідні норми статей 9, 151, 157 Конституції України за своїм призначенням повинні забезпечувати державний суверенітет України та гарантувати конституційні стандарти прав людини. При цьому друге речення частини другої статті 8 Конституції, розглянуте в сукупності з частиною першою статті 9, дає підстави для висновку про те, що положення про найвищу юридичну силу Конституції поширюється також і на всі міжнародні договори, які стали частиною національного законодавства.

Сама Конституція України, як відомо, не містить прямих відповідей на питання про способи подолання можливих колізій між положеннями міжнародного договору та нормами інших актів законодавства України, а також питання про юридичну силу міжнародних договорів у національній системі права. Слід погодитись із думкою про те, що конституційна норма частини 1 статті 9 аж ніяк не дає підстави для висновку про те, що «договори про права людини користуються беззаперечним пріоритетом щодо конституційного законодавства» [4, с.195].

Однак на момент прийняття Конституції України відповідь на перше з цих питань вже була дана у статті 17 Закону України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 року: «якщо міжнародним договором України, укладення якого відбулось у формі закону, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору України» [5]. Зазначена норма ставила вирішення питання про пріоритет у правозастосуванні в залежність від юридичної сили правового акта, яким було оформлено імплементацію Україною міжнародного договору. Згідно з наведеним правилом, акти законодавства України отримували перевагу при правозастосуванні у разі розбіжностей із положеннями міжнародних договорів, якщо укладення останніх відбувалось в іншій, аніж закон, формі (указ Президента України, постанова Кабінету

Міністрів України, чи форма, встановлена для прийняття або приєднання до міжнародних договорів міжвідомчого характеру).

Натомість правило статті 19 чинного нині Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року (далі – Закон про міжнародні договори) передбачає, що якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [6]. Тим самим правилам міжнародного договору було надано переважного значення, *незалежно від форми, в якій відбувалось його прийняття чи приєднання до нього*. Як можна припустити, зміна попередньої колізійної норми стала виразом стратегічної лінії на подальше зростання ролі міжнародної інтеграції (насамперед європейської) у державній політиці України. Слушність такого висновку підтверджується й наступними актами законодавства України, котрі стосуються дії норм міжнародного права.

Згідно з частиною 4 статті 4 Закону про міжнародні договори, у разі внесення пропозицій щодо укладення міжнародного договору України, який встановлює інші правила, ніж ті, що містяться в актах законодавства України, до них додаються пропозиції про внесення змін до відповідних законодавчих актів або про прийняття нових таких актів. На наш погляд, тим самим фактично визнається вища юридична сила міжнародних договорів України стосовно інших актів національного законодавства (окрім Конституції).

Такими нині є загальні правила, за якими визначається місце міжнародних договорів у праві України.

Що ж до Конвенції, то її юридичний ранг у вітчизняній правовій системі нині визначено в Законі України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [7] (далі – Закон), значущість положень якого, можливо, ще не повною мірою усвідомлена нашою юридичною громадськістю.

Йдеться насамперед про правила статті 17 цього Закону, якою вперше в історії вітчизняного права судовий прецедент (наразі лише той, який вироблений у практиці Суду) офіційно визнано джерелом права.

Положення статті 17 Закону, гадаємо, ще чекають на ґрунтовне теоретичне осмислення в юридичній доктрині. Зараз же хотілось би звернути увагу на ті його статті, які дозволяють зробити певні висновки стосовно юридичної сили в Україні норм Конвенції та прецедентів Суду.

Згідно зі статтею 19 Закону, орган, відповідальний за забезпечення представництва України в Суді та за виконання його рішень, має здійснювати юридичну експертизу всіх проектів законів та підзаконних нормативних актів, що підлягають державній реєстрації, на відповідність Конвенції, а також забезпечувати «постійну та з розумною періодичністю» перевірку чинних законів і підзаконних актів на відповідність Конвенції та практиці Суду. За результатами такої експертизи він подає Уряду пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства задля приведення його у відповідність із вимогами Конвенції та практикою Суду.

Викладені правила з достатньою очевидністю встановлюють вимогу відповідності законів України та підзаконних актів, на які поширюється обов'язковість державної реєстрації, як Конвенції, так і прецедентній практиці Суду. При цьому єдиним законом, який становить виняток із загального правила про обов'язковий моніторинг на предмет відповідності положенням Конвенції та практиці Суду, залишається Конституція України як Основний Закон, норми якого мають найвищу юридичну силу.

Видається, що наведені вище норми Закону свідчать про визнання українським законодавцем за Конвенцією та за практикою Суду (!) більш високої юридичної сили порівняно з положеннями, встановленими законодавством України. Розглядаючи ж статтю 17 Закону у світлі статей 8 та 9 Конституції, можна стверджувати, що вказані вище джерела європейського та національного права містять норми, щодо яких право України передбачає їх пряму дію та безпосереднє застосування.

Слід відзначити, що у літературі висловлювалася й інша позиція з цього питання. Так, стверджувалось, що прецеденти Суду мають для конституційних судів Росії та України не обов'язковий, а лише переконливий характер [8, с.96]. Однак на наш погляд, щодо України така позиція не узгоджується з буквальним змістом норм статті 19 Закону. За будь-яких обставин про «переконливий» характер рішень Суду може йтись хіба що стосовно тих із них, котрі ухвалені щодо інших держав.

На наш погляд, положення Закону фактично надають Конвенції такий статус в ієрархії формальних джерел права України, який не можна визначити інакше ніж *квазіконституційний*.

Дещо перефразуючи вислів Голови Федерального Трибуналу Швейцарської Федерації, який здійснює конституційну юрисдикцію, можна стверджувати, що наявність квазіконституційного статусу Конвенції створює оптимальну можливість як тлумачення й застосування Конвенції відповідно до національної конституції, так і тлумачення й застосування останньої відповідно до Конвенції [9, с.48-49]. Принагідно зауважимо, що місце Конвенції та інших міжнародних договорів у правовій системі України мало б визначатись не в поточному законі, а в Основному.

Контроль конституційності міжнародних договорів за правом України. З норм ст. 8 і 9 Основного Закону випливає вимога відповідності Конституції усіх інших нормативно-правових актів та міжнародних договорів, які подаються для ратифікації у Верховну Раду України. Згідно ч.3 статті 4 Закону про міжнародні договори, попередню правову експертизу конституційності проектів міжнародних договорів України здійснює Міністерство юстиції України [10].

Водночас слід зауважити, що правила частини другої статті 9 та статті 157 Конституції фактично допускають внесення змін до Конституції з мотивів необхідності укладення Україною міжнародних договорів, які Конституції суперечать, за умови, якщо такі зміни не передбачатимуть скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина та не будуть спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України. Отже, у гіпотетичному випадку, передбаченому частиною другою статті 9 Конституції, в принципі не виключається ситуація, за якої виникне потреба привести саму Конституцію у відповідність до положень міжнародного договору у разі виникнення потреби в його ратифікації.

З іншого боку, слід відзначити, що на практиці майже не застосовуються положення частини першої статті 151 Конституції про надання Конституційним Судом України висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для

надання згоди на їх обов'язковість. Адже більш як за 10 років діяльності Конституційного Суду України ним було надано лише один (!) висновок щодо конституційності міжнародного договору (Висновок № 3-в/2001 від 11.07.2001 у справі про Римський Статут) [11]. Питання ж, пов'язані з ратифікацією міжнародних договорів, ставали предметом розгляду в Конституційному Суді лише чотири рази: один раз у контексті визначення конституційності Закону України "Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р." (Рішення № 9-рп/2000 від 12.07.2000 року) та тричі в зв'язку з відмовами у відкритті конституційного провадження у справах про конституційність законів, якими ратифікувались міжнародні договори. Водночас у цей же період Україною було ратифіковано понад 800 міжнародних договорів, у тому числі й саму Конвенцію.

Конституційність та «конвенційність»: проблеми співвідношення у праві України. У вітчизняній юриспруденції вже приверталась увага до концепції «конвенційності» (тобто відповідності національного права положенням міжнародних договорів) та до контролю за «конвенційністю» у конституційному судочинстві зарубіжних держав [12]. У контексті ж проблеми узгодження українського права з правом європейським «конвенційність» національного нормативно-правового акта виступає важливим критерієм узгодженості його положень із відповідним міжнародним договором.

Однак взаємодія механізмів контролю за конституційністю та за конвенційністю нормативно-правових актів України поки що залишається маловивченою.

Ясна річ, на Конвенцію як на складову національного законодавства формально поширюється найвища юридична сила Конституції. Однак при цьому, як відомо, «праволюдінні» положення вітчизняного Основного Закону визначено у відповідності з міжнародними стандартами прав людини і, зокрема, з нормами Конвенції. З огляду на це у змістовному аспекті презюмується відсутність суперечностей між нормами Конституції та Конвенції [13, с.35].

Тому слід погодитись із висловленим у літературі твердженням: «якщо Європейський Суд констатує невідповідність національного правового регулювання Конвенції і обов'язкам держави, що впливають з

її змісту, то це є неконституційністю нормативно-правового акта» [14, с.52]. Водночас для тих конституційних норм, котрі стосуються прав людини, у більшості випадків, вочевидь, буде слушним і протилежне: неконституційність нормативно-правового акта водночас свідчитиме і про його неконвенційність.

Як відомо, положення Конвенції, що встановлюють європейські стандарти прав людини, так само як і відповідні норми національних конституцій, сформульовані на високому рівні абстрактності та з використанням значної кількості понять, відносно невизначених за змістом. Такий юридико-технічний прийом забезпечує, з одного боку, текстуальну стабільність вказаних юридичних актів, а з іншого – зумовлену соціальними змінами гнучкість правотлумачної та правозастосовної практики органів конвенційного й конституційного контролю. Адже саме у процесі правозастосування відбувається змістовна конкретизація положень закріплених у Конвенції та Конституції праволюдських принципів. Тому загалом найбільш значущим практично є, мабуть, не стільки питання про конституційність положень Конвенції або ж про конвенційність положень Конституції, скільки про *відповідність національної практики застосування Конституції інтерпретаційній та правозастосовній практиці Суду*.

Зі зрозумілих причин законодавство України не передбачає вимоги відповідності практики Суду Конституції України. Відтак ніщо не перешкоджає Суду формулювати у своїх рішеннях положення, відмінні від тих, що виробляються в національній практиці конституційного судочинства, зокрема у практиці Конституційного Суду України. Підтвердженням цього можуть слугувати, наприклад, такі дані. З 1960 по 2004 рік Суд у семи з тих справ, в яких були задіяні акти національних органів конституційної юрисдикції, фактично підтвердив конвенційність їхніх рішень, а у шести з таких справ він не погодився із висновками конституційних судів [13, с.35].

Дотримання вимоги конституційності національних правових актів передовсім забезпечується механізмом конституційного контролю. Водночас згаданим Законом України фактично закріплена також і вимога конвенційності. Нині в Україні означена вимога має дворівневий юридичний механізм забезпечення. На національному рівні контроль

конвенційності українського законодавства має регулярно здійснювати орган, відповідальний за забезпечення представництва України в Суді, тоді як на європейському рівні такий контроль здійснює сам Суд.

Зауважимо, що нині в низці європейських держав (Португалія, Чехія, Словаччина, Словенія, Боснія та Герцеговина, Латвія, Естонія, Російська Федерація, Молдова та ін.) конвенційний контроль фактично здійснюється органами конституційної юрисдикції. При цьому в Боснії та Герцеговині цю функцію прямо закріплено у в Конституції [12]. У деяких державах Європи до повноважень конституційних судів віднесено розгляд питань про відповідність національного законодавства міжнародним договорам, зокрема договорам з прав людини (Австрія, Албанія, Білорусь, Болгарія, Латвія, Польща) [14, с.52]. Таким чином, конституційне судочинство може виступати засобом забезпечення гармонізації національного та європейського права.

В Україні у деяких випадках контроль конвенційності *de facto* здійснювався також і Конституційним Судом України (при розгляді питань, які стосувались прав людини). Проявами такого контролю виступали, зокрема, прямі вказівки у мотивувальній частині рішення чи висновку Конституційного Суду України на відповідність/невідповідність тих чи інших правових актів Конвенції та практиці Суду: пункти 2, 6 (тут і далі вказуються пункти мотивувальної частини рішення чи висновку КСУ) Рішення № 11-рп/99 від 29.12.1999; підпункт 3.1 пункту 3 Висновку № 2-в/2000 від 11.07.2000; пункт 3 Рішення № 14-рп/2003 від 08.07.2003 [15]; або ж звернення до конвенційних положень задля додаткової аргументації такої відповідності/невідповідності (див., напр. підпункт 5.4 пункту 5 Рішення № 13-рп/2001 від 10.10.2001; пункт 8 Рішення № 3-рп/2003 від 30.01.2003; підпункт 4.1 пункту 4 Рішення № 15-рп/2004 від 02.11.2004; підпункт 4.1 пункту 4 Рішення № 2-рп/2005 від 24.03.2005; підпункт 3.2 пункту 3 Рішення № 5-рп/2007 від 20.06.2007) [16]. При цьому, мотивуючи останнє зі згаданих рішень, Конституційний Суд України широко використав методологію визначення правомірності обмежень прав людини, вироблену в практиці Суду.

Наведені факти свідчать про паралельне застосування судами норм міжнародного права з прав людини та норм національного законодавства

й про посилення тенденції до «проєвропейського» тлумачення останнього [17, с.559; 2, с.319].

Висновки. В результаті проведеного дослідження можна дійти дещо парадоксального висновку: при формальному статусі Конвенції як складової національного законодавства, практика застосування положень Конституції Конституційним та іншими судами України юридично підпорядкована практиці Суду із застосування ним положень цього міжнародного договору.

Але ж, як відомо, критерієм істини є практика. Мабуть, не є винятком з цього правила і практика юридична. Тому видається, що саме динамічний аспект конституційних і конвенційних стандартів прав людини, тобто взаємодія між цими стандартами у процесі їх застосування, – виступає найбільш значущим критерієм їх реального юридичного співвідношення.

2. На питання ж, поставлені на початку цієї статті, дозволимо собі запропонувати такі відповіді.

Найвища юридична сила Конституції України (ст. 8) не поширюється на міжнародні договори України в частині тих положень, які розширюють зміст чи обсяг конституційних гарантій прав і свобод людини.

Окрім цього, найвища юридична сила Основного Закону не поширюється також і на ті норми, що виробляються в практиці офіційного тлумачення таких договорів (тобто міжнародних стандартів прав людини) відповідними міжнародними органами, юрисдикцію яких визнала Україна.

З іншого боку, правотлумачна та правозастосовна практика Суду має юридичну силу вищу, аніж інші (крім Конституції) закони та підзаконні акти України, а також аніж ті правотлумачні положення, які формулюються Конституційним Судом України.

Підкреслимо ще раз, що саме до таких висновків – якими б, на перший погляд, незвичними чи дискусійними вони не виглядали – спонукає Закон від 23 лютого 2006 року, який поки що офіційно не викликав сумнівів у його конституційності.

4. З урахуванням усього викладеного пропонуємо для обговорення такі зміни до Конституції України:

1) друге речення частини третьої статті 8 викласти в такій редакції: «Звернення до суду для захисту прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України та чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, гарантується».

2) статтю 9 доповнити такими положеннями: «Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору».

Конституційні положення про права, свободи й обов'язки людини застосовуються відповідно до чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та до практики їх офіційного тлумачення й застосування міжнародними органами, юрисдикція яких визнана Україною».

3. Прагнення КСУ до гармонізації національних юридичних засобів забезпечення прав людини з європейськими стандартами таких прав породжує потребу в ефективізації поточного контролю не лише за конституційністю, але й за конвенційністю законів та інших нормативно-правових актів України. Активну роль у такому контролі повинні відігравати органи судової влади. Наведені ж вище факти, на наш погляд, свідчать про те, що нині доцільно поставити на обговорення питання про встановлення обов'язкового контролю й за конвенційністю положень національного законодавства Конституційним Судом України при розгляді ним тих звернень і подань, котрі стосуються прав людини. Однак докладніший розгляд цього питання визначає напрям подальших досліджень розглядуваної проблематики.

Використані джерела:

1. Кей М. Вплив Європейської Конвенції з прав людини на британське право: до і після прийняття Акта про права людини // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 56-59.

2. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини: Теорія і практика. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 384с.

3. Хассемер В. Відносини Федерального Конституційного Суду з європейськими судами // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 11-19.

4. Євінтов В.І. Імплементация рішень Європейського суду з прав людини: міжнародний та український досвід // Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / за ред. В.Н. Денисова. – К.: Юстиніан, 2006. – С. 184-197

5. Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 45.

6. Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №50. – Ст. 540.

7. Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.

8. Мазур Н.В. Влияние прецедентов Европейского Суда по правам человека на практику Конституционных судов России и Украины // Влияние международного права на национальное законодательство (Мат-лы заседания междунар. Школы-практикума молодых ученых-юристов. Москва, 24-26 мая 2007 г. / отв. ред. Т.Я. Хабриева, Ю.А. Тихомиров. – М.: ИД «Юриспруденция», 2007. – С. 95-100

9. Ней Д. Застосування Європейської Конвенції з прав людини у Швейцарії // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 47-51.

10. Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №50. – Ст. 540.

11. Офіційний вісник України. – 2001. – № 28. – Ст. 1267.

12. Див.: Сергієнко Н. Контроль відповідності національних законів положенням Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини 1950 р. – нова функція конституційної юрисдикції європейських держав // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 92-110.

13. Рабінович П.М. Практика Страсбурзького суду як орієнтир діяльності конституційних судів з імплементації європейських стандартів прав людини // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 34-40.

14. Савенко М. Роль практики Європейського суду з прав людини у конституційному судочинстві України // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 51-55.

15. Офіційний вісник України. – 2000. – № 4. – Ст. 126; 2000. – № 28. – Ст. 1169; 2003. – № 29. – Ст. 1486.

16. Офіційний вісник України. – 2001. – № 42. – Ст. 1895; 2003. – № 6. – Ст. 245; 2004. – № 45. – Ст. 2975; 2005. – № 13. – Ст. 674; 2007. – № 48. – Ст. 1991.

17. Див.: Головка О.І. Механізми адаптації законодавства європейських держав до правових стандартів Європейського Союзу // Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України. – С. 557-561.

Глава IV

РЕЛІГІЙНІ ПРАВА ЛЮДИНИ¹: ДО ПИТАННЯ ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ООНОВЛЕННЯ СТАТТІ 35 КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Як відомо, перший нормативний акт, в якому було закріплено основи релігійних прав людини, датується 313 роком. Мова йде про так званий Міланський едикт, виданий імператорами Римської імперії Костянтином і Лікінієм, у котрому вони надавали кожному повну свободу (*liberam potestatem*) дотримуватися тієї релігії, яку він вважає для себе найкращою [1, 271].

З того часу людство встигло не лише запровадити спеціальні терміни для позначення понять, що стосуються релігійних прав, але й значно розвинути їхній зміст. „Віротерпимість”, „недискримінація за релігійною ознакою”, „свобода віровизнання”, „свобода віросповідання”, „свобода релігії”, „свобода світогляду”, „свобода совісті”, – усі ці та деякі інші терміни відображають різні змістовні сторони означених прав, що переплітаються з правами на повагу до приватного й сімейного життя, на свободу слова, на свободу мирних зібрань і свободу асоціації тощо.

Міжнародні та національні акти неоднозначно підходять до визначення переліку релігійних прав індивіда. Так, Загальною декларацією прав людини 1948 р. передбачено ***право на свободу думки, совісті та релігії*** (ст. 18). Таку ж юридичну конструкцію закріпили: Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (ч. 1 ст. 9), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. (ч. 1 ст. 18), Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р. (п. d (VII) ст. 5), Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігій або переконань 1981 р. (ч. 1 ст. 1), Конвенція про права дитини 1989 р. (ч. 1 ст. 14), Рамкова конвенція про захист національних меншин 1995 р. (ст. 7), Хартія Європейського Союзу про основні права 2000 р. (ч. 1 ст. 10). Подекуди конструкція „триєдиної” свободи відображена у такому самому вигляді і

¹ Тут і далі термін „релігійні права” уживається на позначення прав не лише щодо будь-яких релігій, але й щодо систем вірувань і практик, не пов'язаних з релігіями.

на національному рівні (ч. 1 ст. 60 Конституції Республіки Угорщина 1949 р., ч. 1 ст. 40 Конституції Естонської Республіки 1992 р.)¹.

¹ Проте у більшості національних актів містяться інакші за формою юридичні конструкції: ст. 10 Декларації прав людини та громадянина 1789 р. встановлює заборону утисків навіть за релігійні погляди, якщо їх прояв не порушує громадського порядку; Поправка I до Конституції США 1791 р. забороняє Конгресу видання законів, які встановлюють будь-яку релігію чи забороняють її вільне віросповідання; ст. 19 Конституції Королівства Бельгія 1831 р. передбачає свободу культів, їх публічне відправлення, а також свободу виражати свої погляди у будь-який спосіб; ч. 1 ст. 14 Основного закону Австрії 1867 р. „Про загальні права громадян королівств і земель, представлених в імперській раді” гарантує повну свободу совісті й віросповідання; ст.19 Конституції Великого Герцогства Люксембург 1868 р. встановлює свободу культів, їх публічного відправлення, так само як і свободу вираження релігійних поглядів; §8 розділу 2 Форми правління Фінляндії 1919р. надає громадянам право здійснювати релігійні обряди та виходити з релігійної общини, до якої вони належать, і вільно вступати в іншу; ст.44 Конституції Ірландської Республіки 1937р. визнає, що повага до публічного поклоніння є виконанням обов’язку перед Всемогутнім Богом (ч.1), свобода совісті і свобода професійного та повсякденного відправлення релігії гарантуються (ч.2.1⁰); Конституція Японії 1946р. розмежовує свободу думки та совісті (ст.19) і свободу релігії (ч.1 ст.20); ст.19 Конституції Італійської Республіки 1947р. закріплює право вільно сповідувати свої релігійні вірування, пропагувати їх і відправляти відповідний культ; ч.1 ст.4 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина 1949 р. забезпечує непорушність свободи віросповідання, совісті та свободи проголошення релігійних і світоглядних поглядів; п.6 §1 глави 2 Форми правління Швеції 1974р. передбачає свободу релігії; ч.1 ст.13 Конституції Греції 1975р. проголошує непорушність свободи совісті, а ч.2 – визнає будь-яку відому релігію вільною та забезпечує безперешкодне відправлення культових обрядів; ч.1 ст.41 Конституції Португальської Республіки 1976р. встановлює недоторканність свободи совісті, релігії і культу; ч.1 ст.16 Конституції Іспанії 1978р. гарантує свободу ідеології, віросповідання та відправлення культу; п. а ст.2 Конституційного акта Канади 1982р. передбачає свободу совісті й віросповідання; ч.1 ст.6 Конституції королівства Нідерланди 1983р. надає кожному право вільно сповідувати свою релігію чи релігійні переконання; ст. 21 Конституції Намібії 1990 р. наділяє кожного правом на свободу думки, совісті та переконань (п. b) і свободою віросповідання й пропаганди релігії (п. c); ст.40 Конституції Республіки Хорватія 1990 р. гарантує свободу совісті та віросповідання, а також вільного і публічного вираження релігійних чи інших переконань; ч. 1 ст. 37 Конституції Республіки Болгарія 1991 р. проголошує свободу совісті, думки і вибору віросповідання та релігійних або атеїстичних поглядів; ст.14 Декларації прав і свобод людини та громадянина Росії 1991р. гарантує свободу совісті, віросповідання, релігійної чи атеїстичної діяльності; ч.1 ст.41 Конституції Республіки Словенія 1991 р. передбачає вільне сповідування релігійних й інших переконань; ч.1 ст.24 Конституції Словацької Республіки закріплює свободу думки, совісті, релігії та віросповідання; ч.1 ст.26 Конституції Литовської Республіки 1992р. забороняє обмеження свободи думки, віросповідання та совісті; ч.1 ст.15 Хартії основних прав і свобод Чеської Республіки 1992р. встановлює свободу думки, совісті та віросповідання; ст.31 Конституції Республіки Узбекистан 1992р. гарантує свободу совісті й передбачає право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої і не допускає примусове нав’язування релігійних поглядів; ст.28 Конституції Російської Федерації 1993р. проголошує свободу совісті та віросповідання; ст.31 Конституції Республіки Білорусь 1994р. закріплює право самостійно визначати своє ставлення до релігії, сповідувати будь-яку релігію чи не сповідувати ніякої, висловлювати та поширювати переконання, пов’язані зі ставленням до релігії, брати участь у відправленні релігійних культів, ритуалів, обрядів; ч. 1 ст. 31

Стосовно України зауважимо, що до 12 липня 1999 року, коли Міністерством закордонних справ, Міністерством юстиції й Українською комісією з питань правничої термінології було затверджено офіційний переклад Конвенції про захист прав людини та основних (згідно з оновленим перекладом – основоположних) свобод 1950 р. (далі – Конвенція 1950 р.) на українську мову, у неофіційних перекладах цього договору термін „religion”, вжитий у статті 9, перекладався як „релігія”. В офіційному ж перекладі цієї Конвенції міститься термін „віросповідання”. У такий спосіб українську термінологію ст. 9 цього міжнародного договору було уніфіковано з термінологією ст. 35 Конституції України (в якій закріплено *право на свободу світогляду та віросповідання*). Тому відповідно до законодавства України поняття „свобода релігії” та „свобода віросповідання” тотожні за змістом¹. Хоча видається, що при буквальному тлумаченні поняття „свобода віросповідання” за його логічним обсягом є ширшим, ніж поняття „свобода релігії”, оскільки передбачає прийняття людиною та її рішучість дотримувати всупереч існуючим сумнівам тих ціннісних орієнтирів, які можуть не вписуватися у рамки однієї зі світових релігій; віросповідання – це „можливість самостійного вільного вибору об’єкта вірувань та їх відповідного змісту” [2, с. 35], а також дотримання ритуалів і приписів („*Cha’are Shalom Ve Tsedek v. France*” (2000), §73) [3].

Світова правотворча практика свідчить також і про те, що поняття релігії та віросповідання можуть протиставлятися. Інакше кажучи, вони можуть мати різні логічні обсяги. Так, за змістом ч. 2 ст. 26 Конституції Литовської Республіки „кожна людина має право на свободу вибору будь-якої релігії чи віри”.

Системний аналіз змісту статей 15, 34 і 35 Конституції України дозволяє встановити, що ст. 35 перебуває у нерозривному зв’язку з положеннями ч. 1 ст. 34, в якій закріплено права на свободу думки, слова, вільне вираження поглядів і переконань, та ст. 15 цього акта у частині визнання ідеологічної багатоманітності й заборони визнання державою обов’язковості будь-якої ідеології (у тому числі релігійної, на що вказує

Конституції Республіки Молдова 1994 р. гарантує свободу совісті; ч. 1 ст. 35 Конституції України 1996 р. забезпечує право на свободу світогляду і віросповідання.

¹ Приклади такого підходу зустрічаються у ч. 1 ст. 37 Конституції Республіки Болгарія, у ч. 1 ст. 24 Конституції Словацької Республіки тощо.

спеціальний припис ч. 3 ст. 35 Конституції України)¹. Стаття 35 розглядає право на свободу світогляду та віросповідання як єдине право, що, можливо, не зовсім узгоджується з його роз'ясненням, викладеним у другому реченні ч. 1 цієї статті. В останньому зазначене право інтерпретується лише з погляду віросповідання (вираження світогляду в цілому захищається ст. 34 Конституції України). З огляду на це, на наш погляд, термін „світогляд”, використаний у формулюванні права, закріпленого у ч. 1 ст. 35 вітчизняного Основного Закону, зазвичай, позначає поняття, що у частині свободи сповідання чи не сповідання релігії охоплює віросповідання, проте ним не обмежується, оскільки, як відомо, світогляд – це система уявлень, поглядів, понять щодо світу, природи, людини і суспільства в їх цілісності та взаємозалежності. Хоча іноді вченими (див., напр.: [4, с. 103-104] висловлюється також й інший підхід: свобода світогляду співпадає за обсягом поняття зі свободою совісті та віросповідання.

У науковій літературі також зазначається, що у той час як для релігії на першому плані постають відносини людини з певним трансцендентним порядком або з деякою всеохоплюючою сутністю, світогляд характеризується певними переконаннями, які не підлягають сумніву щодо екзистенціального завдання людини у цьому світі; певною позицією, котра хоч і може відчуватися як абсолютна, проте не має жодного стосунку до неземних сил (приклади: пацифізм, антропософія, екологічна картина світу). Тому для того, щоби визначити, чи мало місце порушення права на свободу світогляду, важливим є факт самоідентифікації особи з тим чи іншим типом світогляду, з однієї сторони, а з іншої – факт посягання на людську гідність, незалежність, почуття самоповаги [4, с. 104] (наприклад, посяганнями можна вважати заборону носити певні

¹ Загалом же визнання релігії державною не вважається порушенням права на свободу думки, совісті та віросповідання, що підтвердила Європейська комісія з прав людини у справі „*Darby v. Sweden*”, констатувавши, що „системи з державною релігією самі по собі не можуть вважатися такими, що порушують ст.9 Конвенції. Насправді, подібний устрій існує у багатьох державах-учасниках й існував там задовго до розроблення та підписання Конвенції” (§45). Так, у низці європейських держав існують різні варіанти «державних» релігій: у Болгарії – Болгарська Православна Церква, у Греції – Грецька Православна Церква, у Данії та Норвегії – лютеранство, на Мальті – Римо-Католицька Церква, в Об'єднаному Королівстві – Англіканська та Шотландська Церкви, у Фінляндії – Фінська Євангелічно-Лютеранська та Фінляндська Православна Церкви, у Швеції – Шведська Лютеранська Церква.

види одягу, заборону вживати деякі страви, зобов'язання дотримуватися правил поведінки (зокрема, норм етикету), котрі не відповідають світоглядній позиції людини).

Повертаючись до конструкції „право на свободу думки, совісті та релігії”, з'ясуємо зміст понять „свобода думки” й „свобода совісті”. На наш погляд, **свобода думки** включає вільне формування та вираження своїх поглядів і переконань, а право на свободу думки – не що інше, як право на незалежне, без будь-якого неправомірного впливу на людину (технічними засобами, медикаментозними препаратами, проведенням медичних чи інших експериментів тощо) формування та вираження її думок у будь-якій формі (усно, письмово або іншим чином). Хоча, як зазначив Європейський суд з прав людини, не всі погляди чи переконання (в яких, вочевидь, виражаються людські думки) входять у сферу застосування п. 1 ст. 9 Конвенції (*“Pretty v. the United Kingdom”*, §82) [5]. Тому видається, що вищезгадана свобода частково охоплює **свободу слова** (остання передбачає й можливість словесного виразу тієї інформації, що не є результатом мисленнєвого процесу мовця, не є його поглядом, переконанням), а закріплення у Загальній декларації прав людини свободи думки поряд зі свободами совісті та релігії пояснюється, ймовірно, можливістю здійснення цих свобод як у серці та мозку людини, тобто без зовнішнього прояву, так і у відкритому сповідуванні нею поглядів, переконань, релігії та її заперечення (атеїзму), причому сповідування нерелігійних поглядів (зокрема, пацифістських) також підпадає під здійснення права на свободу думки, совісті та релігії (див. рішення Європейської комісії з прав людини у справі *„Arrowsmith v. The United Kingdom”* (1978)).

Щодо терміну **„свобода совісті”**, то він – „полісемантичний, його сутнісне навантаження нерідко визначається залежно від предметного поля дослідження: соціології, права, психології, релігієзнавства, етики” [6, с. 19]. Зауважимо, що Європейська комісія з прав людини та Європейський суд з прав людини жодного разу не зробили спроби витлумачити поняття „совість”, але у 1993 році Суд висловив думку, що „свобода релігії є, головним чином, питанням свободи совісті окремих осіб, вона передбачає також, *inter alia*, свободу „сповідування (якої-небудь) релігії” (*„Kokkinakis v. Greece”*, §31) [7].

Вартий уваги той факт, що розробники Конституції України відмовилися від терміна „свобода совісті”, хоча Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 квітня 1991 року з подальшими змінами ним оперує. Стаття 3 цього Закону визначає свободу совісті через такі свободи: 1) мати, приймати і змінювати релігію або переконання (що стосується релігії. – Д.Г.) за своїм вибором; 2) одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої; 3) відправляти релігійні культи (поряд з ними Конституція стала і на захист ритуальних обрядів); 4) відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання (охоплюється ст. 34 Конституції).

Верховний Суд США у 1965 році спробував визначити совість за допомогою терміна „*belief*”, а саме, як „щире та важливе *переконання* (курсив мій. – Д.Г.), котре займає у житті його господаря місце, що знаходиться паралельно з місцем, зайнятим Богом” („*USA v. Seeger*”) [4, с. 104]. Тобто, прийняте по совісті у конкретній ситуації рішення відрізняється особливо вираженням зобов’язальним характером, оскільки воно продиктоване чи то Богом, чи то моральним вихованням, чи то колективним несвідомим.

Слід зазначити, що встановлена ст. 35 Конституції України „структура” права на свободу світогляду та віросповідання, як і „структура” права на свободу совісті, передбаченого згаданим Законом України, формально не відповідають ст. 9 Конвенції 1950 р. Конституція та Закон спільно визначають *окремими п’ятьма елементами* згаданого права такі свободи: 1) сповідувати чи не сповідувати релігію; 2) відправляти релігійні культи та ритуальні обряди; 3) вести релігійну діяльність (за Конституцією); 4) мати, приймати й змінювати релігію або переконання; 5) виражати та поширювати релігійні або атеїстичні переконання (за Законом). Натомість, Конвенція 1950 р. свободу думки, совісті та релігії інтерпретує тільки через *два елементи*: 1) свободу змінювати свою релігію або переконання; 2) свободу сповідувати свою релігію чи переконання. А формами останньої Конвенція 1950 р. називає: 1) індивідуальне і спільне з іншими сповідання (критерій – кількісний склад суб’єктів); 2) сповідання у публічному чи приватному порядку (критерій – відкритість доступу); 3) сповідання у богослужінні, вченні,

відправленні релігійних і ритуальних обрядів (критерій – зовнішній вираз конкретних дій). „Тим не менше, вона (Конвенція. – Д.Г.) не захищає будь-яку дію, мотивовану чи спричинену релігією чи переконаннями” («*Hasan et Chaush v. Bulgaria*», § 60) [8].

З огляду на викладене можна дійти висновку, що розмежування у ст. 35 Конституції України сповідування релігії¹ та відправлення релігійних культів є достатньо суперечливим. Щодо останніх, то дивним видається і їх розмежування з ритуальними обрядами. Виходить так, що ритуальний обряд завжди не пов’язаний з релігією та культом, а відправлення релігійного культу виключає здійснення ритуальних обрядів, хоча саме шляхом здійснення останніх найчастіше і відправляється релігійний культ, який є вираженням у ритуальній формі релігійного переконання². Підхід розробників Конвенції 1950р. виглядає більш послідовним, оскільки формулювання **„відправлення релігійних і ритуальних обрядів”** передбачає випадки, коли конкретний ритуал не буде мати нічого спільного з існуючими у світі релігіями, проте, як і при сповідуванні останніх, буде формою відправлення певного культу³.

Щодо **ведення релігійної діяльності** – третього конституційного елемента права на свободу світогляду та віросповідання, – то така діяльність, на наш погляд, включає у себе будь-які не заборонені законом дії, спрямовані на задоволення відповідних потреб віруючих і їх організацій. Таким чином, „релігійна діяльність” – поняття, ширше за обсягом ніж сповідування релігії, однак таке, що у кінцевому результаті спрямоване на забезпечення сповідування (релігійною діяльністю, наприклад, є заснування і утримання релігійними управліннями та

¹ Відмовляючи у захисті права, передбаченого п.1 ст.9 Конвенції, громадянину ФРН, який хотів, щоб його прах був розвіяний на рідній землі, Комісія у 1981 році констатувала, що таке бажання „не можна розглядати як **сповідування переконання** (курсив мій. – Д.Г.) на практиці”, оскільки сповідування розглядається як „відображення якого-небудь послідовного погляду на основоположні проблеми” [9, с. 342].

² Мова йде, зокрема, про процеси богослужіння, медитації, ритуальних танців і співів, читання молитов, проповідей, дотримання постів, здійснення священних таїнств.

³ У справі „*Arrowsmith v. the United Kingdom*” (1978) Європейська Комісія зауважила, що „термін **„відправлення”** (курсив мій. – Д.Г.), як він вживається у пункті 1 статті 9, не охоплює кожну дію, в основі якої лежить та чи інша релігія або переконання чи яка вчиняється під їх впливом” [9, с. 342].

центрами монастирів, духовних навчальних закладів, місіонерство, прозелітизм¹).

Стосовно визначення меж релігійних прав людини Європейський суд з прав людини у справі „*Kokkinakis v. Greece*” констатував таке: „Основоположна природа права, закріпленого у п.1 статті 9 Конвенції, також відображена у формулюванні пункту, що встановлює обмеження цього права. На відміну від п. 2 статей 8, 10, і 11, котрий охоплює всі права, зазначені у п. 1 цих статей, п. 2 статті 9 стосується лише „свободи сповідувати свою релігію чи переконання”. Таким чином, він визнає, що у демократичному суспільстві, в якому кілька релігій співіснують серед одного й того ж населення, може бути необхідно встановити обмеження цієї свободи з метою узгодження інтересів різних груп і для забезпечення поваги до вірувань усіх людей” (§33) [7]. Однак, „крім виняткових випадків, право на свободу віросповідання, як воно гарантується Конвенцією, виключає оцінку державою легітимності релігійних віросповідань або способів їх вираження” («*Hasan et Chaush v. Bulgaria*», §78) [8].

Тому доходимо висновку, що ст. 9 Конвенції розрізняє дві сторони свободи думки, совісті та релігії: 1) „внутрішню” – свободу особи щодо власних думок, совісті, віросповідання, яка не може бути обмежена; 2) „зовнішню” – свободу вираження своєї релігії чи вірування, котра підлягає обмеженням. З такого ж принципу („бути переконаним – діяти”) виходить і Верховний Суд США, який у справі „*Cantwell v. State of Connecticut*” зазначив, що положення Конституції США про свободу віросповідання „охоплює дві концепції – свободу вірити та свободу діяти. Перша є абсолютною, а друга, природно, не може бути такою ж. Дії залишаються у сфері регулювання з метою захисту суспільства” [1, с. 272].

¹ У справі „*Kokkinakis v. Greece*” (1993) Суд визначив відмінність між проповіданням і протиправним прозелітизмом: „Перше відповідає справжньому євангелізму... Друге є його зловживанням або спотворенням. Воно може... набувати форму пропонування матеріальних чи соціальних благ з метою залучення нових членів до церкви або чинення неналежного тиску на нещасних чи нужденних людей; воно може спричинити навіть жорстокість” (§48) [7]. Прозелітизм не підлягає захисту згідно зі ст. 9 Конвенції 1950 р. і у тому випадку, коли при цьому має місце зловживання державною (зокрема, військовою) владою для вербування нових прихильників: „Те, що у цивільній сфері могло вважатися безпечним обміном думками, котрі адресат вправі прийняти чи відхилити, у рамках життя військових може бути сприйнято як приставання або як чинення тиску” («*Larissis et al. v. Greece*» (1998), §51) [10].

Частина 2 ст. 35 Конституції України передбачає такі **підстави обмеження права на свободу світогляду і віросповідання**: 1) інтереси охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення (Конвенція 1950 р. передбачає також інтереси громадської безпеки); 2) захист прав і свобод інших людей. Особливістю вказаного нормативного припису є те, що у ньому закріплена можливість повного обмеження права, гарантованого ч. 1 ст. 35 Конституції України. Це, зрозуміло, не відповідає п. 2 ст. 9 Конвенції 1950 р., в якому говориться про обмеження тільки сповідання релігії та переконань, що дозволяє зробити висновок про неможливість обмеження свободи змінювати релігію і переконання й свободи вести релігійну діяльність у частині, що виходить за межі сповідання релігії.

Ще одна особливість ст. 9 Конвенції 1950 р. – те, що це єдина стаття вказаного міжнародного договору, котра *не дозволяє державі посилатися на національну безпеку* для обмеження закріпленого у вказаній статті права. Стаття ж 34 Конституції України дозволяє обмеження в інтересах національної безпеки свободи думки, котра є елементом права, передбаченого ст. 9 Конвенції. Це свідчить про часткову невідповідність обмежень, передбачених Конституцією України, положенням Конвенції.

Таким чином, проаналізувавши деякі загальнотеоретичні проблеми релігійних прав людини, очевидним є той факт, що держави не одностайні у розумінні цих прав, їх змісту, обсягу та меж.

В Європі значний внесок у процес стандартизації релігійних прав робить Європейський суд з прав людини, який, однак, здебільшого розуміє гарантії таких прав досить вузько, і, безсумнівно, держави мають більше можливостей для формування власної політики щодо релігійних прав і вирішення пов'язаних з ними конфліктів. Проте тоді, коли національне законодавство певної держави, яка ратифікувала Конвенцію 1950 р., навіть на рівні конституції гарантує релігійні права у меншому обсязі, ніж передбачено цією Конвенцією, постають питання про доцільність розширення конституційного змісту й обсягу вказаних прав, їх конкретизацію та про оптимізацію правообмежень з огляду на відповідні положення Конвенції 1950 р. та на практику їх застосування Європейським судом з прав людини.

Використані джерела:

1. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. – К.: Видавництво „Реферат”, 2002.
2. Рабінович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). – Харків: Право, 1997. – С.35.
3. Case of Cha’are Shalom Ve Tsedek v. France (Appl. no. 27417/95), ECHR Judgment, 27/06/2000 // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&key=32452&portal=hbk&source=external&table=285953B33D3AF94893DC49EF6600CEBD49>.
4. Экштайн К. Основные права и свободы. По российской Конституции и Европейской Конвенции. Учебное пособие для вузов. – М.: NOTA BENE, 2004.
5. Case of Pretty v. the United Kingdom (Application no. 2346/02), ECHR Judgment, 29/04/2002 // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&key=34162&portal=hbk&source=external&table=285953B33D3AF94893DC49EF6600CEBD49>.
6. Бабій М.Ю. Свобода совісті: філософсько-антропологічне і релігійно-осмислення – К: Вища школа, 1994.
7. Case of Kokkinakis v. Greece (Application no. 14307/88), ECHR Judgment, 25/05/1993 // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&key=31541&portal=hbk&source=external&table=285953B33D3AF94893DC49EF6600CEBD49>.
8. Case of Hasan et Chaush v. Bulgaria (Application no. 30985/96), ECHR Judgment, 26/10/2000 // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&key=32635&portal=hbk&source=external&table=285953B33D3AF94893DC49EF6600CEBD49>.
9. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. – М.: МНИМП, 1998. – С. 342.
10. Case of Larissis et al. v. Greece, ECHR Judgment, 24/02/1998, §51 // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&key=31853&portal=hbk&source=external&table=285953B33D3AF94893DC49EF6600CEBD49>.

Глава V

ФУНКЦІЇ ДИНАМІЧНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ: ВІТЧИЗНЯНА ЮСТИЦІЯ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Вступні зауваги. Трансформаційні процеси в методології вітчизняного праводержавознавства призвели до переосмислення чималої кількості питань офіційного тлумачення юридичних норм, зокрема, поняття динамічного тлумачення.

Деяким аспектам цього питання присвячено роботи вітчизняних вчених [1; 2; 3; 4]. Однак, як вдається, означена проблематика нині вивчена досить неповно. Спершу ми спробуємо висвітлити функції динамічного тлумачення в конституційному судочинстві зарубіжних країн. Надалі ми спробуємо показати, які функції відіграє динамічне тлумачення Конституції України.

Функції динамічного тлумачення в зарубіжному конституційному судочинстві. Правотлумачні прецеденти утворюють систему. Ця система, як і будь-яка інша, прагне вирішення внутрішніх конфліктів, досягнення якомога повнішої когерентності. Тому, з одного боку, суд намагається слідувати попереднім правотлумачним прецедентам, в такий спосіб сприяючи правовій визначеності, а з іншого він не може та не повинен слідувати попередньому правотлумачному прецедентові, якщо той є помилковим, необґрунтованим або не відповідає сучасному горизонту розуміння.

Герменевтика стверджує, що інтерпретатор повинен забезпечити узгодженість між частиною та цілим. Це положення не вичерпується каноном системного тлумачення, згідно якого норма повинна бути узгоджена із системою права. *Герменевтичне прочитання також намагається забезпечити єдність системи правотлумачних прецедентів та відповідність цієї системи потребам сучасного суспільства.* З цієї точки зору, динамічне тлумачення виконує дві функції: (а) намагається забезпечити внутрішню когерентність, узгодженість одного тлумачення з іншим, та (б) зовнішню, тобто узгодити систему інтерпретацій із сучасним горизонтом розуміння, що обумовлений динамічними потребами суспільства.

Перша функція динамічного тлумачення пов'язана з виправленням помилок та неузгодженостей в офіційній інтерпретації. *Друга* – з еволюційним тлумаченням юридичних норм. Ці функції часто перетинаються. Наприклад, застосовуючи динамічне тлумачення в еволюційних цілях, суд тим самим часто вносить дисбаланс у діючу систему офіційної інтерпретації, у зв'язку з чим виникає потреба в забезпеченні внутрішньої когерентності системи, яка забезпечується новим динамічним тлумаченням. На цій проблемі ми зупинимося детальніше.

Динамічне тлумачення може мати ізольоване значення, тобто не впливати на систему чи групу правотлумачних прецедентів. Однак оскільки система інтерпретацій є цілісною, динамічний прецедент здебільшого впливає на групу чи навіть систему споріднених рішень.

У випадках, коли динамічний прецедент вступає в імпліцитне чи навіть явне протиріччя зі спорідненими прецедентами, забезпечити когерентність системи можна трьома способами: а) виокремити (*distinguish*) такий прецедент з групи; б) скасувати динамічний прецедент; в) змінити споріднений прецедент, чи їх групу.

Виокремлення чи розмежування прецеденту полягає в тому, що два рішення, хоч і схожі між собою за певними ознаками, можуть розмежовані судом за іншими. В таких випадках суд начеби ізолює рішення та наводить аргументи на користь того, чому справи повинні бути розмежовані, запобігаючи в такий спосіб конфлікту інтерпретацій. *Тут суд заперечує тотожність правотлумачних ситуацій*, попередній прецедент залишається чинним як і новий. В такий спосіб інтерпретатор оминає скасування попереднього рішення та наслідків динамічного тлумачення, які проявляють себе у порушенні когерентності системи правотлумачних прецедентів. Так, наприклад, Апеляційний Суд Об'єднаного Королівства у справі *Balfour v. Balfour* (1919) постановив, що угода, за якою чоловік зобов'язувався виплачувати жінці по 30 фунтів на місяць є недійсною. Суд наголосив: «якщо ми встановимо, що в цій справі мав місце договір, нам доведеться встановити, що з усіх дріб'язкових питань, де дружина на прохання свого чоловіка дає йому обіцянку, виконання останньої може бути забезпечене законом» [5]. Згодом цей суд у рішенні по справі *Merritt v. Merritt* (1971) прийняв зі схожого питання

протилежне рішення на тій підставі, що в другій справі договір було укладено в письмовій формі, а на час укладення угоди чоловік і жінка не перебували в подружніх відносинах, оскільки не проживали разом [6].

Обставини, за якими суд може виокремити тлумачення, тим самим не надаючи йому статусу динамічного (аброгативного), повинні мати матеріальний (суттєвий, значимий) характер. Суд не може прийняти два взаємовиключні рішення, відокремлюючи їх за формальними, несуттєвими показниками. Звичайно, між формальними та матеріальними відмінностями навряд чи вдасться побудувати Китайську стіну. Однак якби суд у вищенаведеній справі спирався як на підставу розмежування, що перше подружжя було молодше від другого, хіба таке виокремлення було б обґрунтованим?

Втім, оскільки динамічне тлумачення являє собою рішуче втручання у правову матерію збоку органу, який наче би не уповноважений цього робити, суди нерідко намагаються приховати рішення такого ґатунку за «ширмою» розмежування.

Так, ВС США у справі *Trono v. United States* (1905) ухвалив, що призначення більш суворого покарання при перегляді судового рішення на вимогу засудженого не є подвійним притягненням до відповідальності [7]. Через понад 50 років у справі *Green v. United States* (1957) Суд схилився до того, що поворот на гірше в порядку перегляду судового рішення слід заборонити. Однак рішення треба було або узгодити з рішенням у справі *Trono*, або скасувати останнє. Суд вирішив розмежувати ці рішення на тій підставі, що перше «не повинне поширюватись поза межі своїх фактичних рамок на нинішню справу», оскільки стосувалося тільки Філіппін, щойно приєднаної території [8]. Оскільки на момент прийняття рішення Філіппіни вже не входили у склад територій США, не було прагматичної різниці між розмежуванням та скасуванням прецеденту, однаково ризик повороту на гірше не діяв би на всій території США. Однак підстава розмежування була формальною та необґрунтованою. Якби Філіппіни далі перебували у складі США, тамтешні підсудні повинні були б двічі подумати, перед тим як оскаржувати вирок, адже могли б отримати й суворіше покарання, в той час як на одвічних територіях США підсудні не несли б такого ризику. Очевидно, що Суд не захотів оголошувати зайвий раз скасування

прецеденту та намагався приховати його за розмежуванням, використавши для цього формальні підстави.

Оцінка обґрунтованості виокремлення тлумачення не може базуватися на індивідуально значимих аргументах. Діалогічний характер процесу розуміння вимагає, щоб кваліфікуючи такі обставини, суд спирався на публічну точку зору.

Скасування динамічного прецеденту є альтернативним способом забезпечити когерентність правотлумачних прецедентів. Як ми встановили вище, розмежування можливе лише в тих випадках, де дві офіційні інтерпретації мають матеріальні відмінності. За відсутності таких, суду залишається або скасувати динамічний прецедент третім рішенням, або намагатися узгодити з ним усю систему власних правових позицій.

Оскільки динамічне тлумачення часто вносить невизначеність у правове регулювання, скасування такого рішення означатиме й усунення невизначеності.

Так, в рішенні у справі *Trupiano v. U.S.* (1948) ВС США постановив, що обшук і виїмка, які супроводжують процес арешту, є незаконними, якщо вчиняються без спеціального ордеру, якщо такий було можливо отримати заздалегідь [9]. Однак вже за два роки у справі *United States v. Rabinowitz* (1950) цей же суд змінив свою позицію з означеного питання, встановивши, що підставний арешт може супроводжуватись обшуком володіння заарештованого, в якому цей арешт проводиться, а отже, може не потребувати окремого ордеру навіть якщо такий можливо було забезпечити заздалегідь [10]. Керуючись останнім рішенням, правоохоронні органи не намагалися оформити ордер на обшук. Натомість отримавши ордер на арешт, вони чекали, поки підозрюваний прийде в своє житло чи інше володіння, де проводили і обшук, і арешт. В такий спосіб відбувалися не тільки порушення права на повагу до приватності, але й нівелювався порядок проведення обшуків. Згодом у справі *Chimel v. California* (1969) цей прецедент було скасовано [11], оскільки він погано узгоджувався з іншими правовими позиціями.

Скасування динамічного тлумачення, якщо воно здійснюється протягом порівняно невеликого темпорального відрізка, свідчить про помилки у судовій діяльності. Визнання своїх помилок судом – справа хоч

і нетривіальна, але все ж не дивина. Втім, легше визнавати помилки попереднього складу суду. Тут криється одна з причин, чому між датою ухвалення прецеденту (зокрема й динамічного) та часом його скасування зазвичай минає тривалий час.

Важко уявити, як компетентний суддівський корпус може не знати про те, що ухвалене ним динамічне рішення не узгоджується з іншими прецедентами. Тому динамічне тлумачення або а) здійснюється умисно, з наміром надалі змінити й споріднені прецеденти, або б) конфлікт зі спорідненими прецедентами на час ухвалення рішення носить латентний характер, у зв'язку з чим не може бути виявлений одразу. Наведена вище справа *Rabinowitz* тягнє до другого випадку.

Зміна спорідненого прецеденту чи їх групи як спосіб гармонізації правотлумачної практики застосовується досить часто. І це закономірно. Суд скасовує попереднє рішення та ухвалює динамічне зовсім не для того, щоб згодом скасувати те друге. Будучи переконаний в обґрунтованості свого динамічного тлумачення, суд схильний до впровадження необхідних змін в систему інтерпретацій загалом.

Так, ВС США у справі *Malloy v. Hogan* (1964) встановив, що конституційна гарантія не свідчити проти себе відтепер діє не лише на рівні штатів, але й у федеральному судочинстві [12]. Означеним рішенням була скасована тривала традиція тлумачення [13]. Цей прецедент знайшов відображення і розвиток в наступному рішенні у спорідненому правотлумачному питанні: у справі *Malloy v. Watefront Comn* (1964) Суд постановив, що особа має право не свідчити проти себе навіть тоді, коли в суді штату їй гарантують імунітет від кримінальної відповідальності [14].

Чи інший приклад. У справі *Gideon v. Wainwright* (1962) ВС США постановив, що особі гарантується право на безоплатну правову допомогу незалежно від тяжкості вчиненого злочину: «адвокат к кримінальному судочинстві – це необхідність, а не розкіш» [15]. Конституція США, гарантуючи це право, залишала під питанням, чи воно повинне забезпечуватись в будь-якій справі. Двадцять років до того ВС США постановив, що держава надає особі захисника лише в тому випадку, якщо її обвинувачують у вчиненні злочину, за який передбачена смертна кара [16]. Рішення у справі *Gideon* мало фундаментальне значення. Принципи

та мотивування, на яких воно було засноване, знайшли відображення і розвиток у численних справах.

Так, невдовзі перед судом у справі *Escobedo v. Illinois* (1964) постало питання, чи забезпечується означене право тільки в судочинстві, чи його дію слід також поширити на досудове слідство. З цього питання суд висловлювався негативно дещо раніше [17]. Посилаючись на справу *Gideon*, Суд скасував попередні прецеденти в частині, які стосувалися поставленого питання, та постановив, що держава зобов'язана надати підозрюваному адвоката (якщо той не в змозі собі його дозволити) ще під час його допиту на досудовому слідстві [18].

Ще через два роки ВС США вирішував справу, яка стосувалася спорідненого питання: чи право на правову допомогу передбачає позитивне зобов'язання держави поінформувати особу перед допитом про таке право [19]. Суд розглядав аналогічні питання в минулому та висловлювався, що Конституція не передбачає такого обов'язку [17]. Посилаючись на справи *Gideon* та *Escobedo*, ВС США постановив, що держава несе такий обов'язок. До того ж будь-які показання, зізнання у вчиненні чи заява про невинність підсудного є допустимими у судовому процесі тільки якщо особу було поінформовано про її право на безоплатну правову допомогу (т.з. «права Міранди»).

Суддя ВС Канади Лорд Сенкі в одному з рішень писав, що Конституція є «живим деревом, що може рости та розвиватися до своїх природніх меж» [20]. Остання метафора видається невинною. Починаючись з поодинокі правової позиції, динамічне тлумачення розгалужується, справляє вплив на споріднені прецеденти, зумовлює їхній перегляд та істотно переформатовує систему інтерпретацій. Цей процес закономірний з огляду на те, що право являє собою систему пов'язаних норм, яка тяжіє до забезпечення внутрішньої когерентності. Те саме справедливо відносно тлумачення цих норм: правотлумачні прецеденти теж являють собою систему і теж потребують узгодженості задля ефективного функціонування.

Функції динамічного тлумачення у вітчизняному конституційному судочинстві. Офіційне тлумачення Конституції та законів України є провідною функцією Конституційного Суду (далі в цьому розділі – Суд). Явно вона виконується при прийнятті рішень про

офіційне тлумачення Конституції та законів України у відповідь на конституційні подання та звернення. Проте імпліцитно офіційне тлумачення міститься також у висновках про конституційність законів чи інших актів та навіть в ухвалях про відмову у відкритті провадження.

Згідно п.3 ч. 1 ст. 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» наявність рішення Суду щодо конституційності аналогічного за змістом та юридичною силою акта, ухвали про відмову у відкритті провадження або ухвали про припинення провадження щодо такого акта є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження. Згідно ч. 4 ст. 63 та ст. 69 цього ж закону рішення і висновки Суду є остаточними, обов'язковими і не підлягають оскарженню.

Здавалося б закон досить недвозначно вказує на заборону змінювати правові позиції. Тим не менш, в історії Конституційного Суду такі зміни все ж мали місце.

1. Так, ухвалою від 3 липня 2008 року Суд відмовив у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 105 народних депутатів, в якому ставилося питання про тлумачення ряду положень ст. 83 Конституції України, що стосуються порядку функціонування коаліції та припинення її діяльності [21]. Суд аргументував це тим, що суб'єкт права на конституційне подання намагається «отримати не офіційну інтерпретацію конкретних положень Конституції і законів України, а консультацію щодо застосування частин шостої, сьомої, дев'ятої статті 83 Конституції України». Проте не пройшло і три місяці, як Суд не тільки прийняв до провадження аналогічне конституційне подання, але й частково дав відповідь на поставлені в ньому питання [22]. Таким чином, мала місце динаміка у тлумаченні положень п. 4 ст. 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» в частині визначення поняття «офіційне тлумачення»: в першому рішенні Суд виходив з того, що поставлені у поданні питання не охоплюються поняттям «офіційне тлумачення», а в другому – навпаки.

Вважаємо, причиною динаміки у тлумаченні в даному випадку є усвідомлення Судом необхідності в однозначному розумінні та застосуванні ст. 83 Конституції України, наявності багатьох питань, які не могли бути вирішені інакше як на підставі офіційного тлумачення і не

повинні були залишатися на розсуд політичної кон'юнктури. У наведеній справі КСУ проігнорував свій попередній прецедент.

2. В ухвалі від 5 лютого 2008 року Суд відмовив у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 102 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України Закону України «Про внесення змін до Конституції України», Закону України «Про внесення зміни до розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України», мотивуючи це тим, що з набуттям чинності Законом № 2222–IV його положення, оскаржені суб'єктом права на конституційне подання, є фактично положеннями Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 року [23]. Для такого рішення були підстави, оскільки в протилежному випадку, закріпивши за собою право наступного конституційного контролю, Суд би міг перевіряти положення Конституції на відповідність самій Конституції. Згодом Суд виніс рішення від 26 червня 2008 року (справа про повноваження Конституційного Суду України), яким змінив свою попередню позицію, поширивши свої повноваження на наступний конституційний контроль за законом, яким вносяться зміни до Конституції України, що набрав чинності [24].

Останнє рішення виглядає досить суперечливим з огляду на те, що Конституційний Суд набув право перевіряти поправки до Конституції, які вже є самою Конституцією. Проте суд мав привід для винесення такого рішення з огляду на те, що *прямих* застережень (якщо виходити з текстуалістських позицій) з цього питання ст. 150 Конституції України не містить, поширюючи конституційний контроль на всі без винятку закони України.

В цьому рішенні, як видається, мав місце «відомчий» інтерес, що полягає у розширенні компетенції Суду до обсягу, що теоретично дозволяє навіть на нинішньому етапі повернути Конституції її оригінальний вигляд 1996 року. До того ж, Суд в такий спосіб застрахував себе від помилки (якої би міг припуститися здійснюючи попередній конституційний контроль), наслідки котрої, як зазначалося у рішенні, можуть полягати в обмеженні чи скасуванні прав і свобод людини і громадянина, ліквідації незалежності чи порушенні територіальної

цілісності України або зміні конституційного ладу у спосіб, що не передбачений Конституцією.

В другому рішенні суд знову ігнорує своє попереднє рішення з аналогічного питання.

3. Наступна група динамічних рішень стосується питань функціонування коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді.

В рішенні від 25 червня 2008 року у справі про перебування народного депутата в депутатській фракції Суд наголосив на тому, що «належність народного депутата України до фракції Основний Закон України закріплює як його конституційний обов'язок, а не як право», «Конституція України пов'язує чинність представницького мандата народного депутата України з його входженням і перебуванням у депутатській фракції політичної партії (виборчого блоку політичних партій), за списком якої він був обраний», а «термін «вихід» народного депутата України зі складу депутатської фракції політичної партії (виборчого блоку політичних партій) треба розуміти як припинення народним депутатом України свого перебування у складі зареєстрованої депутатської фракції політичної партії (виборчого блоку політичних партій), за списком якої він обраний народним депутатом України» [25].

Дане рішення нам видається обґрунтованим та таким, що засноване і по формі, і по змісту на аргументах мовного та системного тлумачення Конституції України.

Проте, у «гучному» рішенні від 6 квітня 2010 р. Суд змінив свою правотлумачну позицію, встановивши, що частина друга статті 81 Конституції України, встановлюючи вичерпний перелік підстав для дострокового припинення повноважень народного депутата України, не передбачає такої підстави, як виключення зі складу депутатської фракції народного депутата України [26].

Якщо в першому рішенні словосполучення «позафракційний депутат» виглядає як оксиморон, на кшталт «гучної тиші» чи «красномовного мовчання», то в другому рішенні Суд навів аргументи на користь того, що виключений зі складу депутатської фракції депутат не припиняє своїх повноважень.

Що ж є справжньою причиною того, що суд змінив своє порівняно недавнє рішення? Хоч істинні причини і залишилися «поза кадром», вони,

тим не менш, існують. Вважаємо, що попри те, що Суд не згадав у цьому рішенні про зміни у соціальному контексті, саме вони слугували головним чинником перетлумачення. Нинішня політична ситуація в Україні не давала змоги створити коаліцію депутатських фракцій на підставі об'єднання лише фракцій. Так, парламентські фракції Партії регіонів, Комуністичної партії України та «Блоку Литвина», що увійшли до коаліції, сумарно налічували 219 народних депутатів, що на 7 менше від кількості, необхідної для формування коаліції [27, с. 4, 5]. Нинішня політична ситуація в Україні свідчить, що у разі розпуску Верховної Ради України на підставі п.1 ч. 1 ст. 90 Конституції України, нові вибори навряд чи змогли би суттєво змінити стан справ у парламенті. До того ж, проведення позачергових виборів пов'язане з витратами бюджету, змінами політичного балансу в парламенті та новою «епопеєю» формування коаліції, що – з огляду на макроекономічні негаразди, – навряд чи відповідало би потребам населення.

Зміни у соціальному контексті полягали, зокрема, і в приході до влади «нових» політичних сил, перемоги на останніх виборах лідера колишньої опозиції. Динамічне тлумачення Конституції, не в останню чергу, задовольняло й їхні інтереси, дозволивши сформувати коаліцію у парламенті.

Хоч в означеному рішенні нема посилань на зміну соціального контексту і Судом використовувались начеби тільки аргументи мовного та системного тлумачення, це зовсім не свідчить про те, що цей контекст не вплинув на винесене рішення. Можна припустити, що в цьому рішенні роль означеного контексту була вирішальною.

В другому рішенні намагався уникнути скасування попередньої інтерпретації розмежуванням – прийняттям нового регламенту. Однак новий регламент містив позицію, що була змістовно тотожною тій, яку дещо раніше КСУ визнав неконституційною. Таким чином, розмежування тут носило формальний, необґрунтований характер.

4. Ці ж причини зумовили динаміку в тлумаченні порядку формування коаліції депутатських фракцій. Відомо, що рішенням від 17 вересня 2008 року (справа про коаліцію депутатських фракцій) Суд встановив, що «до складу коаліції депутатських фракцій можуть увійти лише ті народні депутати України, які є у складі депутатських фракцій, що

сформували коаліцію. Саме належність народних депутатів України до цих фракцій відіграє визначальну роль депутатських фракцій в утворенні коаліції депутатських фракцій» [28].

У вже згаданому рішенні від 6 квітня 2010 р. Суд змінив свою позицію з вищевказаного питання: «Конституція України, передбачивши належність народних депутатів України до депутатських фракцій, не обмежила їх права самостійно визначатися при прийнятті рішень, у тому числі щодо входження до складу більшості народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, яка формує коаліцію. Наявність у народного депутата України такого права не залежить від позиції депутатської фракції щодо участі в коаліції».

Коментуючи це рішення, слід погодитись з позиціями, викладеними в окремих думках суддів Конституційного Суду І.П. Домбровського, П.Б.Стецюка та В.І.Шишкіна, що Суд в процесі тлумачення припустився низки системних помилок. А додамо лише те, що ані практика Верховного Суду США, ані практика Європейського Суду з прав людини не знають випадків, коли стаття закону тлумачиться безвідносно до її словесного формулювання: Суд жодного разу не звернувся власне до тексту тлумачуваної ч. 5 ст. 83 Конституції України. Читаючи рішення, в якому обґрунтовується, що слова Конституції України «коаліція депутатських фракцій» слід розуміти як «коаліція депутатських фракцій і окремих народних депутатів», згадується крилатий вислів К.Пруткова: «Якщо на клітці зі слоном прочитаєш напис «буйвіл», не вір очам своїм»¹. Нехтування текстуальним оформленням норми приречене давати парадокси такого ґатунку.

До того ж, мотивувальна частина означеного рішення присвячена обґрунтуванню досить дивного положення, що повноваження народного депутата України підпорядковується максимі «дозволено все, що прямо не заборонено законом».

Друге рішення було засноване на формальному, необґрунтованому розмежуванні, адже змістовно йшлося про одне й те саме правотлумачне питання.

5. Різновидом динамічного тлумачення в практиці Суду є внесення «уточнення» у власні рішення, причому нове провадження в

¹ Гра слів: чи-то не вір побаченому напису, чи-то не вір, що бачиш слона.

такому випадку не відкривається. Так, у рішенні від 29 січня 2002 р. у справі про оподаткування прибутку підприємств з іноземними інвестиціями Суд встановив, що положення частини першої статті 5 Закону України «Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження» є підставою для відмови в припиненні раніше наданих пільг у сфері валютного і митного регулювання та справляння податків, зборів (обов'язкових платежів) підприємствам з іноземними інвестиціями, незалежно від часу внесення іноземних інвестицій та їх реєстрації [29]. У зв'язку з прийнятим рішенням підприємства з іноземними інвестиціями продовжували користуватися пільговим режимом, що спричиняло збитки державному бюджету та не сприяло підтримці вітчизняного виробника. Незабаром, ухвалою від 14 березня 2002р. Суд вніс уточнення до означеного рішення [30]. «Дрібним» переформулюванням положення «є підставою для відмови як у наданні, так і в припиненні» на «є підставою як для відмови у наданні, так і для припинення» рішення набуло протилежного юридичного ефекту. В цій справі фактично йдеться про ухвалення аброгативного рішення з метою забезпечити узгодженість між змістом норми та інтересами суспільства та держави.

Висновки. Аналіз динамічного тлумачення в практиці КСУ свідчить про те, що зміна прецедентів тут здійснюється з метою забезпечити швидше зовнішню когерентність системи конституційно-правових норм. Як правило, зміни у правотлумачних підходах суду не торкаються споріднених прецедентів, що не викликає необхідності в забезпеченні їх внутрішньої узгодженості.

При здійсненні динамічного тлумачення КСУ чи-то просто ігнорує попереднє рішення, чи вдається до розмежування на підставі формальних (незмістовних) підстав. Такий стан справ хоч і не можна вважати задовільним, однак за нинішнього законодавства є цілком закономірним. Динамічне тлумачення вже давно перетворилося на «прозу життя» в практиці Західних судових інстанцій. Європейський суд з прав людини вказував, що невикористання динамічного підходу в тлумаченні може «становити загрозу для розвитку і реформ» [31].

Зауважимо, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод передбачає можливість виникнення такої ситуації, коли палата ЄСПЛ, розглядаючи справу, схиляється до ухвалення такого рішення, яке є «несумісним» із попередніми рішеннями ЄСПЛ в аналогічних справах (ст. 30) і на цей випадок встановлює спеціальні процедурні правила). Прикметним є також те, що у ст. 73 Федерального Конституційного Закону РФ «Про Конституційний Суд Російської Федерації» прямо закріплено положення про те, що «у разі, якщо більшість суддів, які беруть участь у засіданні палати, схиляються до необхідності прийняти рішення, яке не відповідає правовій позиції, котра була виражена в прийнятих раніше рішеннях Конституційного Суду РФ, справа передається на пленарне засідання»; а положення про нездоланність (рос. – «*непреодолимость*») рішень КС РФ адресоване у цьому законі тільки законодавцю (ст. 79).

В світлі цього слід підтримати пропозиції про внесення змін до Закону України про «Конституційний Суд України» відносно можливості перегляду цим органом своїх правових позицій. Ми не вбачаємо нічого поганого у (звичайно ж, не «сліпому») запозиченні досвіду Західних судових інстанцій та РФ щодо можливості звернення до динамічного тлумачення за наявності вагомих для цього підстав.

Використані джерела:

1. Дудаш Т. Конституційна правоінтерпретація Верховного Суду США: спроба герменевтичного дослідження / Т.Дудаш // Вісник Конституційного Суду України. – 2007. – № 3. – С. 71–80.
2. Рабінович П. Конституційне судочинство як інструмент тлумачення законодавства відповідно до соціальних потреб і змін / П. Рабінович // Вісник Конституційного Суду України. – 2007. – № 1. – С. 31–37.
3. Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. — К.: Реферат, 2007.— 640 с.
4. Савчин М., Марчук Р. Динамічне тлумачення Конституції та конституційна юрисдикція в Україні / М.Савчин, Р.Марчук // Вибори та демократія. – 2009. – № 4 (22). – С. 20–29.

5. Balfour v Balfour (1919) 2 KB 571. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lawnix.com/cases/balfour-balfour.html>.
6. Merritt v. Merritt (1971) 2 All ER 760 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://en.wikipedia.org/wiki/Merritt_v_Merritt.
7. Trono v. United States, 199 U. S. 521 (1905) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://supreme.justia.com/us/199/521/>.
8. Green v. United States, 355 U. S. 184 (1957) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://supreme.justia.com/us/355/184/case.html>.
9. Trupiano v. United States, 334 U.S. 699 (1948) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://supreme.justia.com/us/334/699/>.
10. United States v. Rabinowitz, 339 U.S. 56 (1950) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://supreme.justia.com/us/339/56/>.
11. Chimel v. California, 395 U.S. 752 (1969) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://supreme.justia.com/us/395/752/case.html>.
12. Malloy v. Hogan, 378 U.S. 1 (1964) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://supreme.justia.com/us/378/1/case.html>.
13. Twining v. New Jersey, 211 U.S. 78 (1908); Adamson v. California, 332 U.S. 46 (1947) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=211&invol=78>.
14. Murphy v. Waterfront Comn, 378 U.S. 52 (1964) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://supreme.justia.com/us/378/52/case.html>.
15. Gideon v. Wainwright, 372 U.S. 335 (1962) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://supreme.justia.com/us/372/335/case.html>.
16. Betts v. Brady, 316 U.S. 455 (1942) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://supreme.justia.com/us/316/455/case.html>.
17. Crooker v. California, 357 U.S. 433 (1958) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://supreme.justia.com/us/357/433/case.html>.
18. Escobedo v. Illinois, 378 U.S. 478 (1964) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://supreme.justia.com/us/378/478/>.
19. Miranda v. Arizona, 384 U.S. 436 (1966) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://supreme.justia.com/us/384/436/case.html>.
20. Edwards v. A.G. of Canada [1930] A.C. 124. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.chrc-ccdp.ca/en/browsesubjects/edwardsscc.asp>.

21. Ухвала КСУ від 3.07.2008 № 26-у/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=14643>.
22. Рішення КСУ від 17.09.2008 № 16-рп/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=19872>.
23. Ухвала КСУ від 5.02.2008 № 6-у/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=10578>.
24. Рішення КСУ від 26.06.2008 № 13-рп/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=14245>.
25. Рішення КСУ від 25.06.2008 № 12-рп/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v012p710-08>.
26. Рішення КСУ від 6.04.2010 № 11-рп/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=106790>.
27. Голос України. – № 46 (4796). – 16 березня 2010р.
28. Рішення КСУ від 17.09.2008 № 16-рп/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v016p710-08>.
29. Рішення КСУ від 29.01.2002 № 1-рп/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9440>.
30. Ухвала КСУ від 14.03.2002 № 3-у/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=va03u710-02>.
31. Рішення ЄСПЛ у справі Bayatyan v. Armenia від 07.07.2011р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sim.law.uu.nl/sim/caselaw/Hof.nsf/1d4d0dd240bfee7ec12568490035df05/83c3ff8892aa989bc125765b00314d0b?OpenDocument>.

Глава VI

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Вступні зауваги. У першій половині 2008 року групою фахівців, які працювали на юридичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка, у Львівській лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України, а також у Львівському державному університеті внутрішніх справ¹, було розроблено й опубліковано конкретні пропозиції з удосконалення низки статей Конституції України, так чи інакше присвячених правам, свободам і обов'язкам людини та громадянина [1]. Виправданість, корисність цієї роботи пізніше була засвідчена, принаймні, такими наступними подіями.

Відповідно до Указу попереднього Президента України від 25 серпня 2009 року щодо всенародного обговорення представленого ним проекту Закону України „Про внесення змін до Конституції України” Інститут стратегічних досліджень при Президентові України узагальнив пропозиції, що надійшли від громадян стосовно означеного законопроекту. В результаті виявилось, що з усіх фрагментів Конституції України найбільша частина таких пропозицій торкнулась саме розділу II — „Права, свободи та обов'язки людини і громадянина” (загальна їх кількість становила 1150). При цьому найчастіше вони стосувались ст. 54 — право на свободу творчості, на захист інтелектуальної власності, авторських прав (149 пропозицій), ст.48 — право на гідний життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (135 пропозицій) та ст.28 — право на повагу до гідності людини, на свободу від катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (127 пропозицій). Доречно зауважити також, що й серед пропозицій, які торкались розділу I Конституції України — „Засади конституційного ладу” (їх загальна кількість склала 1125), найбільшу увагу привернули, знову ж таки, ті його статті, в яких йдеться про права людини чи інших суб'єктів. А саме: ст.13 — право власності (242 пропозиції) та ст.22 —

¹ До складу цієї групи входили: С.О.Верланов, Д.А.Гудима, С.П.Добрянський, Т.І.Дудаш, Б.О.Кириш, В.О.Навроцький, І.М.Панкевич, П.М.Рабінович, С.П.Рабінович, Л.В.Ярмол.

право на гарантованість і нескасовуваність конституційних прав і свобод та на їх незвужуваність у процесі біжучого законотворення (154 пропозиції) [2, с. 190, 192].

Варто пригадати й те, що проблеми удосконалення змісту саме II розділу Конституції зазвичай є предметом прискіпливого аналізу у щорічних і спеціальних Доповідях Уповноваженого Верховної ради України з прав людини, а також фахівців Харківської правозахисної групи [3, с. 2-7; 4, с. 15-49].

Отож схарактеризуємо основні змістовні напрями, за якими формувались згадані „львівські” пропозиції.

Посилення філософсько-правової обґрунтованості конституційних гарантій. Йдеться про більш чітке, виразніше формулювання вихідних світоглядно-методологічних засад конституційного закріплення й захисту в Україні прав і свобод людини та громадянина.

Відповідно до цього, по-перше, у тих статтях Конституції України, де вжито термінологічний вираз „права людини”, пропонується уточнити, що йдеться саме про права *основоположні* (ч.1 ст.8, ст.21, п.1 ч.1 ст.92). У доктрині такі права, як відомо, нерідко ще називають „природними”. Але ж останній термін може розумітися не тільки як права „соціально-природні”, тобто такі, які об’єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку суспільства, а й як такі, що зумовлюються суто біологічною природою людини. Проте таке розуміння „природності” прав людини, яке ще іноді можна зустріти навіть у вітчизняній літературі (див., напр.: [5, с. 284-288]), видається помилковим, і не в останню чергу тому, що можливі його негативні соціальні наслідки історія людства продемонструвала надто переконливо... (Показово, між іншим, що у жодному міжнародно-правовому акті прикметник „природні” („природжені”) щодо прав людини не вживається).

По-друге, видається підставним більш рельєфно відобразити значущість гідності людини як основи, фундаменту усієї системи її основоположних прав і свобод, включивши це положення до ч.1 ст.21.

І по-третє, пропонується включити до ст.21 принципово важливе положення про єдність усіх груп й усіх „поколінь” основоположних і конституційних прав та свобод людини. Цю додаткову (другу) частину

означеної статті варто викласти у такій редакції: „*Усі основоположні права і свободи людини є універсальними, неподільними, взаємозалежними, взаємопов'язаними, невідчужуваними та непорушними.*” (У цій та в інших статтях Конституції України, текст яких наводиться далі, пропоновані зміни й доповнення подаються курсивом).

Універсалізація основоположних прав полягає у підвищенні рівня всезагальності основоположних прав і свобод людини, закріплених у Конституції України. Задля цього варто послідовніше й точніше відобразити відповідність закріплених в Основному Законі прав і свобод їх міжнародним стандартам.

Цей напрямок реалізується, по-перше, через включення до конституційного тексту нових, „додаткових” прав і свобод, які у ньому взагалі не згадані, хоча вони закріплені у тих міжнародних договорах, які нині вже ратифіковані Україною. Так, пропонується викласти ч.1 ст.51 у такій редакції : „*Кожна людина має право на сім'ю та на повагу до її особистого і сімейного життя.*”; а ч.1 ст.55 — у такий спосіб: „*Кожен має право на ефективний державний захист його прав і свобод.*” Такі формулювання повніше й точніше відтворюють положення відповідно ст.8 і ст.13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція).

Ч.2 ст.43 видається потрібним переформулювати таким чином, аби її редакція збігалась із п.1 ст.1 Європейської соціальної хартії (переглянутої) (далі — Хартія), яку було ратифіковано Верховною Радою України у 2006 році. І тоді відповідне конституційне положення матиме такий вираз: „*Держава зобов'язана забезпечувати та підтримувати якомога вищий і стабільніший рівень зайнятості, прагнучи до досягнення повної зайнятості її громадян.*” А ч.1 ст.47 Конституції пропонується (відповідно до п.1 ст.31 цієї Хартії) викласти у такий спосіб : „*Кожна людина має право на житло достатнього рівня. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.*” Нагадаю у зв'язку з цим, що ані Конвенція, ані Хартія перед їх ратифікацією не подавались до Конституційного Суду України, аби він дав висновок про їх відповідність Конституції України (або, навпаки, про відповідність останньої цим міжнародним актам). Між тим, як засвідчує порівняння Конституції з

названими міжнародними договорами, повної відповідності у цьому аспекті все ж не було...

По-друге, відповідно до ратифікованої Україною Віденської конвенції про право міжнародних договорів держава має надавати пріоритетного значення у своїй правовій системі не тільки ратифікованим нею міжнародно-правовим актам, але й також і практиці їх застосування тими міжнародними органами, юрисдикція яких визнана державою. Тому останнє принципове положення варто відтворити у ч.3 (додатковій) ст.9 Конституції, виклавши його таким чином: *„Конституційні положення про права, свободи й обов'язки людини застосовуються відповідно до чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практики їх офіційного тлумачення й застосування міжнародними органами, юрисдикція яких визнана Україною.”*

З огляду на пропоновану конституційну новелу видається доречним навіть включити до Конституції України деякі надто важливі усталені правоположення Європейського суду з прав людини, вироблені ним у процесі довгострокового застосування Конвенції. Насамперед, ч.3 ст.64 Основного Закону пропонується сформулювати так: *„Будь-які заходи, що обмежують права та свободи, не повинні завдавати шкоди сутності та призначенню цих прав та свобод.”* Такого ж характеру доповнення й уточнення доцільно ввести і до його ст.34; ч.7 ст.41; ч.4 ст.57.

Нарешті, реалізуючи розглядуваний напрямок удосконалення конституційних „праволюдинних” гарантій, варто звернутися і до відповідних актів ООН, ухвалених вже після прийняття Конституції України (наприклад, до Конвенції ООН про права інвалідів від 13 грудня 2006 року, Міжнародної конвенції ООН для захисту усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 року, Декларації ООН про права корінних народів від 13 вересня 2007 року, Всезагальної декларації про біоетику та права людини, ухвалену ЮНЕСКО 19 жовтня 2005 року). Вони теж здатні слугувати важливим джерелом розширення номенклатури чи уточнення формулювань основоположних прав і свобод, які заслуговують на конституційне закріплення та забезпечення.

Розширення змісту й обсягу прав є наступним відносно самостійним напрямком удосконалення розглядуваних гарантій.

З цією метою пропонується, зокрема, ч.2 і ч.3 ст.27 викласти у такій редакції: „Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. *Жодна людина не може бути засуджена до смертної кари або страчена.*

Ніхто не може зазнавати *протиправного* ушкодження здоров'я”.

Ч. 2 ст. 50 варто сформулювати так: „Кожному гарантується право вільного й *необмеженого* доступу до інформації про стан довкілля, *про якість житла*, предметів побуту і харчових продуктів, а також право на її поширення”.

А ч.1-3 ст.30 пропонується викласти таким чином: „Кожному гарантується недоторканність житла *та іншого володіння*.

Не допускається проникнення у житло *або інше* володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку *або інших слідчих дій* інакше як за вмотивованим рішенням суду.

У невідкладних випадках, пов'язаних із *рятуванням* життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням *людей*, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення у житло *чи інше* володіння особи, проведення в них огляду і обшуку *або інших слідчих дій*.”.

Зміст ч.1 і ч.2 ст. 58 пропонується розширити у такий спосіб: „Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, *котра вчинила правопорушення, або іншим чином покращують її правове становище.*

Жоден не може нести відповідальність за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися правопорушенням.”

Змістовні зміни аналогічного напрямку запропоновані й до статей 15; 23; ч.1 ст.34; ч.6 ст.55; ч.1 ст.60; ч.1-3 ст.62 Конституції України.

Окремо слід звернути увагу на нашу пропозицію включити до Основного Закону вказівку на загальнодозволенний підхід до державно-юридичного регулювання поведінки людей. А саме, ч.2 ст.19 викласти у такій редакції: „Дії *чи бездіяльність* людини, не заборонені законами, іншими нормативно-правовими актами, є правомірними. Ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено цими актами.”

Пропозиції такого характеру, гадаю, не потребують спеціальних обґрунтовань: адже їхня гуманістична праволюдінна спрямованість є очевидною.

Конкретизація прав. Мається на увазі зниження рівня абстрактності, декларативності у конституційних формулюваннях змісту й обсягу деяких прав людини та громадянина.

Наприклад, ч. 1 ст.8 доцільно подати у такій редакції: *„В Україні визнається і діє принцип верховенства права, відповідно до якого в суспільстві забезпечується панування основоположних прав і свобод людини та інших осіб.”* А ч.1 ст.35 викласти у такий спосіб: *„Кожна людина має право на свободу віросповідання. Це право включає свободу приймати, змінювати, сповідувати релігійні переконання за своїм вибором або не сповідувати ніяких, безперешкодно вести релігійну діяльність та здобувати релігійну освіту в недержавних навчальних закладах.”* Зміни аналогічного напрямку пропонується внести, як видається, й до ч.1 ст.47 та ч.3 ст.49.

Втілення таких пропозицій сприятиме створенню більш реальних можливостей для здійснення й захисту відповідних прав і свобод.

Оптимізація правообмежень. Йдеться про уточнення підстав можливих обмежень здійснення прав і свобод. Цей напрямок може бути реалізовано через скорочення й уточнення таких підстав.

Видається необхідним, по-перше, перелік цих підстав привести у більшу відповідність із їх міжнародно-правовими стандартами. А по-друге, — сформулювати ці підстави дещо конкретніше, точніше, аніж це виписано у нинішньому тексті Основного Закону. Так, пропонується ч.4 ст.22 викласти у такий спосіб: *„Принципи та підстави обмежування прав і свобод мають відповідати міжнародним договорам, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України”;* а ч.4 ст.64 сформулювати у такий редакції: *„Обмеження прав і свобод можуть бути визнані правомірними лише за умов, якщо вони передбачені законом, мають на меті забезпечення визначених законом суспільних інтересів та є домірними до такої мети”.* (До речі, останнє формулювання змістовно відтворює одне з усталених правоположень Європейського суду з прав людини).

У такому ж напрямку варто уточнити виклад ч.2 ст.24; ч.2 ст.32; ч.2 ст.35; ч.3 ст.37; ч.6 ст.40; ч.2 ст.54 Конституції України.

У цьому ж аспекті слід відзначити нашу пропозицію про включення до Основного Закону посилання на таку неодмінну, соціально-природну підставу обмеження реалізації прав і свобод, як необхідність досягнення збалансованості правореалізації з правами й правомірними інтересами інших суб'єктів соціуму й усього суспільства. Так, редакцію ч.3 ст.22 Конституції запроектовано у такий спосіб: *„Права та свободи людини і громадянина мають бути справедливо збалансовані з інтересами суспільства.”*; а ст.23 пропонується викласти наступним чином: *„Кожна людина має право на вільний і всебічний розвиток, якщо при цьому не порушуються права та свободи інших людей, інтереси суспільства чи правомірні інтереси його груп, і має обов'язки перед суспільством та державою, які забезпечують такий розвиток.”*. Ч.6 ст.41 мала б звучати так: *„Використання майна не може завдавати шкоди правам і свободам, інтересам суспільства чи правомірним інтересам його груп, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.”*

Загалом же зауважу, що розглядуваний напрямок конституційного удосконалення є, можливо, найбільш значущим саме у практичному аспекті (в першу чергу для законодавчих та інших нормотворчих органів, а також для органу конституційної юрисдикції). Адже, як мені вже неодноразово доводилося обґрунтовувати, *у новітній історії боротьба за права людини* (які нині номінально визнаються всіма й повсюдно) *є переважно боротьбою саме за межі їх практичного здійснення.*

Уточнення обов'язків. Мається на меті оптимізувати формулювання деяких конституційних обов'язків людини і громадянина.

По-перше, пропонується до ст.65 додати ч.2, виписавши її таким чином: *„Кожен зобов'язаний шанувати державні символи України.”*

По-друге щодо обов'язку громадянина декларувати свої доходи (ч.2 ст.67), нині є підстави обмежити коло його суб'єктів лише державними службовцями і членами їх сімей.

По-третє, ч.3 ст.34 пропонується викласти у такий спосіб: *„Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів з мотивів своїх переконань, за винятком випадків, встановлених законом.”* Втім, узагалі кажучи,

наведене положення доцільно виокремити у самостійну статтю, яку помістити до тієї частини II розділу Конституції, яку присвячено саме обов'язкам людини і громадянина.

Носії прав і обов'язків. Йдеться про уточнення, конкретизацію кола суб'єктів прав, свобод та обов'язків, передбачених Конституцією України.

Цей напрямок видається одним із важливіших. Справа в тім, що у нинішньому конституційному тексті не всі назви, термінологічні позначення цих суб'єктів (точніше — їх видів) відповідають, в одних випадках, їх справжньому, так би мовити, антропному статусу (їхній антропній природі), а в інших — принципам суб'єктної (особової) чинності законодавства. Задля усунення цих недоліків якраз і пропонується певним чином перейменувати відповідні терміно-поняття.

Задля цього в основу ініційованих уточнень було покладено науково обґрунтовані значення, смисли деяких із тих понять, котрі відображають якісно специфічні різновиди (групи) суб'єктів суспільного життя. З огляду на це, терміни, що використовуються для позначення таких понять, мають вживатися, на нашу думку, відповідно у такому сенсі:

- *кожен* — будь-який суб'єкт права: фізична особа, юридична особа, об'єднання, яке не має статусу юридичної особи (громадська організація без такого статусу, територіальна громада, трудовий колектив тощо);
- *жоден* — жодний суб'єкт права: фізична особа, юридична особа, об'єднання, яке не має статусу юридичної особи (громадська організація без такого статусу, територіальна громада, трудовий колектив тощо);
- *ніхто* — жодна фізична особа.

Враховуючи викладене, пропонується включити до ст. 22 ще одну (шосту) частину такого змісту: *„Юридичні особи й об'єднання без такого статусу мають усі закріплені цією Конституцією права, свободи, обов'язки та їх гарантії, крім тих, котрі за своєю природою можуть належати лише людині та громадянину”*. (Втім, можливо, це нове положення доречно подати окремою статтею).

У разі прийняття наведених уточнень коло носіїв прав, свобод і обов'язків у багатьох випадках стане ширшим порівняно з тим, яке визначено у нинішньому тексті (зокрема, у ч.1 і ч.3 ст.24; ч.1 ст.36; ч.1

ст.39; ч.3 ст.40; ч.3 ст.41; ч.1 ст.46; ч.5 ст.53; ч.1 і 2 ст.54; ч.1 ст.55), де замість терміну „громадянин” („громадяни”) вживатиметься слово „людина” (люди). Водночас у деяких інших випадках таке коло, навпаки, дещо звужиться (скажімо, у ч.1 ст.32; ч.1 ст.33; ч.1 ст.35; ч.1 і ч.5 ст.43; ч.1 ст.47; ч.1 ст.48; ч.1 ст.49; ч.2 ст.67 Конституції України, де, наприклад, замість слова „кожен” використовуватиметься термін „людина” або ж „громадянин”).

Посилення гарантованості прав. Мається на увазі нарешті, — „last but not least”! — розширення, ефективізація конституційних гарантій прав і свобод. Це завдання може розв’язуватись такими засобами:

По-перше, слід зазначити гарантії й у тих „праволюдних” статтях Конституції, де про них поки що взагалі й не згадується. Йдеться, скажімо, про вказівку на *позитивні обов’язки держави* стосовно забезпечення здійснення нею тих чи інших прав. Так, ст. 48, де закріплено право людини на гідний життєвий рівень для себе і своєї сім’ї, належало би доповнити частиною другою такого змісту: *„Держава вживає необхідні заходи для забезпечення цього права, зокрема встановлюючи мінімальний розмір заробітної плати, пенсії чи допомоги, не нижчий від прожиткового мінімуму, визначеного законом”*. Вказівку на обов’язок держави вжити заходи, необхідні для реалізації відповідного права, пропонується включити також і до ч.1 ст.40; ч.3 ст.49; ч.1 ст.50; ч.2 ст.56; ч.1 ст.57 Конституції України.

Правогарантуюче значення пропонованих доповнень вбачається у тому, що вони дають підстави у відповідних випадках оскаржувати, у тому числі в судовому порядку, саме бездіяльність державних органів.

По-друге, видається необхідним розширити коло суб’єктів, конституційно зобов’язаних забезпечувати права і свободи. Так, ч.3 ст.8 пропонується викласти у такій редакції: *„Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування для захисту конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.”* Такого ж характеру зміни пропонується внести до ч.5 ст.22; ч. 1 ст.24; ч.4 ст.27; ч.1 ст.49; ч.2 ст.59.

По-третє, видається виправданим *більш конкретно* сформулювати положення про гарантії прав і свобод. Так, ч.2 ст.29 варто викласти таким

чином: „Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки з *підстав* та в порядку, встановлених законом.” Такого ж плану корективи доцільно ввести до ч.3 і ч.6 означеної статті.

До цього ж слід додати й пропозиції стосовно розповсюдження дії передбачених у Конституції України юридичних гарантій прав і свобод на ширше коло суспільних відносин (ч.1 — 3 ст.62) або ж на ширше коло суб'єктів (ч.2 ст.150).

По-четверте, слід збільшити перелік видів тих юридичних актів, необхідною умовою правовості яких є їх відповідність не тільки закону, але й основоположним правам людини. Скажімо, ч.4 ст. 22 пропонується викласти у такій редакції: *„Принципи та підстави обмежування прав і свобод мають відповідати міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.”*; а ч. 1 ст. 60 сформулювати таким чином: *„Жоден не зобов'язаний виконувати явно злочинні юридичні акти.”*

По-п'яте, вважаємо вкрай необхідним „відверто” включити до Конституції положення про принцип законності, яке у нинішньому конституційному тексті взагалі відсутнє. Адже будучи однією з фундаментальних засад державно-юридичного регулювання суспільних відносин, цей принцип — у разі його неухильної реалізації — становить одну з найефективніших гарантій прав і свобод. Так, ч.2 ст.8 Основного Закону видається підставним сформулювати так: *„Конституція України, яка втілює основоположні права, свободи й обов'язки людини, має найвищу юридичну силу і є основою конституційної законності. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.”* Терміно-поняття „законність” пропонується вжити й у ст. 19 та у ч.3 ст. 61 Конституції України.

Нарешті, по-шосте, з огляду на спрямованість та обсяг наведених пропозицій розглядуваного напрямку варто розширити й саму назву розділу II Конституції України таким чином: *„Права, свободи й обов'язки людини і громадянина. Їх гарантії”*.

До цього ж „долучається” й пропозиція про закріплення у Конституції принципово важливого положення про неприпустимість

зловживання правами і свободами. Мабуть, це положення (яким зараз пропонується доповнити ст. 68) є підставним виділити в окрему статтю.

Гадаю, що обговорення і тією чи іншою мірою врахування викладених вище пропозицій, (які влітку 2008 року було надіслано багатьом народним депутатам, відповідним профільним Комітетам Верховної Ради України, Секретаріату Президента України, Конституційному Суду України, а також правозахисним організаціям і фахівцям з праволюдської проблематики) сприятиме підвищенню рівня захищеності в Україні прав і свобод людини та громадянина. Небезпідставність цього сподівання знайшла підтвердження, наприклад, у тому, що деякі наші пропозиції згодом були імplementовані у проект Закону України „Про внесення змін до Конституції України”, винесений на всенародне обговорення (ст.ст. 28, 34, 37, 39, 40, 41, 66 та ін.).

Використані джерела:

1. Права людини і громадянина: можливості удосконалення конституційних гарантій // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. – Серія І. Дослідження і реферати. – Вип.18. – Львів: Край, 2008. – 70 с.
2. Україна в 2009 році: конституційний процес і перспективи країни: Біла книга державної політики. — К., 2009.
3. Захаров Є. Пропозиції щодо змін до другого і третього розділів Конституції України // Права людини: Інформаційний бюлетень Харківської правозахисної групи. — 2008. — №7. — С. 2-7.
4. Речицький В. Права людини. Модель для нової Конституції України. — Х., 2009. — С. 15-49.
5. Середа О.О. Щодо питання природності природних прав людини: теоретичний аспект // Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення). — Львів, 2008. — С. 284-288.

ЧАСТИНА II
ПРОПОЗИЦІЇ З УДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМУЛЮВАНЬ
КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ СТОСОВНО ПРАВ, СВОБОД І
ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ Й ІНШИХ СУБ'ЄКТІВ¹

Чинна редакція	Пропонована редакція	Обґрунтування пропозицій
<p>Стаття 3.</p> <p>Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.</p> <p>Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність.</p>	<p>Стаття 3.</p> <p>Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищими соціальними цінностями.</p> <p>Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свої дії та бездіяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є</p>	<p>У ч. 1 ст. 3 перелічуються явища, які становлять не одну, а декілька соціальних цінностей. З огляду на це пропонується редакційне уточнення.</p> <p>Чинна редакція ч. 2 ст. 3 передбачає відповідальність держави перед людиною за діяльність держави. З цього положення не можна однозначно встановити, чи відповідає держава перед людиною за свою <i>бездіяльність</i>. Таким чином, можна простежити певну</p>

¹ Значення термінів, які використовуються у тексті пропозицій:

- *кожен* – будь-який суб'єкт права: фізична особа, юридична особа, об'єднання, яке не має статусу юридичної особи (громадська організація без такого статусу, територіальна громада, трудовий колектив тощо);
- *жоден* – жодний суб'єкт права: фізична особа, юридична особа, об'єднання, яке не має статусу юридичної особи (громадська організація без такого статусу, територіальна громада, трудовий колектив тощо);
- *ніхто* – жодна фізична особа.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.	головним обов'язком держави.	неузгодженість між ч. 2 ст. 3 і ст. 56. З огляду на це пропонується замінити термін «діяльність» словосполученням «дії та бездіяльність».
<p>Стаття 8. В Україні визнається і діє принцип верховенства права.</p> <p>Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.</p> <p>Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі</p>	<p>Стаття 8. В Україні визнається і діє принцип верховенства права, відповідно до якого органи державної влади та органи місцевого самоврядування забезпечують ефективну реалізацію, охорону та захист прав і свобод.</p> <p>Конституція України, яка втілює основоположні права, свободи й обов'язки, має найвищу юридичну силу і є основою конституційної законності. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.</p> <p>Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до</p>	<p>Принцип верховенства права потребує певної конкретизації відповідно до міжнародних стандартів, аби послабити можливість його довільного тлумачення.</p> <p>У ч. 2 пропонується закріпити вказівку на те, що саме ті права, свободи й обов'язки, які передбачені у Конституції України, є основоположними. А вказівка на конституційну законність дозволяє уникнути протиставлення принципів верховенства права та конституційної законності, наголосити на їх взаємозв'язку, ствердити їх єдність.</p> <p>Зміни до ч. 3 ст. 8</p>

<p>Конституції України гарантується.</p>	<p>суду, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.</p>	<p>зумовлені тим, що захист прав і свобод здійснюється не лише судом. Звернення і до інших органів публічної влади безпосередньо на підставі Конституції також повинно бути забезпечене.</p> <p>Оновлена Конституція покликана втілювати основоположні права, свободи і обов'язки не лише людини і громадянина, але й інших суб'єктів (Українського народу, територіальних громад, національних меншин, об'єднань зі статусом юридичної особи чи без такого статусу та ін.). З огляду на це у пропонованій редакції ст. 8, а також у низці інших конституційних норм вказівка на конкретного суб'єкта прав, свобод і обов'язків не наводиться.</p>
<p>Стаття 9. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких</p>	<p>Стаття 9. Загальновизнані принципи міжнародного права, а</p>	<p>Згідно з практикою, поширеною у міжнародному праві та у конституційному</p>

<p>надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.</p> <p>Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.</p>	<p>також чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною правової системи України.</p> <p>Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.</p> <p>Конституційні положення про права, свободи й обов'язки тлумачаться та застосовуються відповідно до чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практики їх офіційного тлумачення й застосування</p>	<p>праві зарубіжних країн, до ст. 9 включено застереження про пряму дію загальновизнаних принципів міжнародного права у правовій системі України.</p> <p>Такі принципи є складовою не національного законодавства, яке виступає основною, але не єдиною формою їх зовнішнього вираження, а усієї правової системи України (системи усіх правових явищ, які існують в Україні).</p> <p>Пріоритетне значення для права України міжнародних, зокрема європейських, стандартів прав людини та практики їх застосування відповідними юрисдикційними органами визнано чинними міжнародними договорами України та національним законодавством (Віденською конвенцією про право міжнародних</p>
---	--	---

	<p>міжнародними органами, юрисдикція яких визнана Україною.</p> <p>Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.</p>	<p>договорів, ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України», ст.17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»). Цим зумовлені пропозиції до ч. 2-3 ст. 9.</p>
<p>Стаття 13.</p> <p>Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та</p>	<p>Стаття 13. Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.</p> <p>Кожен громадянин має право</p>	<p>Атмосферне повітря не може виступати об'єктом права власності, оскільки позбавлене індивідуально-визначених ознак. Натомість, таким об'єктом може бути повітряний простір як сфера здійснюваного власником легітимного контролю, межі якого визначаються територією України.</p> <p>Право користуватися природними об'єктами права власності Українського народу належить не лише громадянам, але й іншим особам (зокрема</p>

<p>органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.</p> <p>Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.</p> <p>Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству.</p> <p>Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом</p>	<p>користуватися природними об'єктами права власності Українського народу відповідно до закону.</p> <p>Власність зобов'язує. — Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству.</p> <p>Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. — Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.</p>	<p>іноземцям, юридичним особам) в обсязі й порядку, який встановлюється законом. З огляду на це в ч. 2 коментованої статті формулювання «кожен громадянин» замінено на «кожен». Також уточнено суб'єкта права власності на природні об'єкти.</p> <p>Ч. 3 ст. 13 пропонується виключити з огляду на те, що вона змістовно дублює ст. 68 чинної редакції Конституції та відтворює загальні конституційні принципи про взаємозв'язок прав і обов'язків (ст. 22, ст. 24).</p> <p>Положення ч. 4 ст. 13 перенесено до ст. 41, яка присвячена основоположним засадам права власності в Україні.</p>
<p>Стаття 15.</p> <p>Суспільне життя в Україні</p>	<p>Стаття 15.</p> <p>Суспільне життя в Україні ґрунтується на</p>	<p>Пропозиції до ст. 15 спрямовані на розширення сфери дії</p>

<p>ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.</p> <p>Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова.</p> <p>Цензура заборонена.</p> <p>Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України.</p>	<p>засадах політичної, економічної, культурної, ідеологічної багатоманітності й охорони суспільної моралі.</p> <p>Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова.</p> <p>Цензура заборонена.</p> <p>Держава гарантує свободу політичної й іншої суспільної діяльності, не забороненої законом.</p>	<p>права.</p> <p>Так, вказівка у ч. 1 ст. 15 на культурну багатоманітність логічно доповнює коло суспільних відносин, на які поширюються дія закріпленої у цій частині конституційної засади плюралізму.</p> <p>Розвиток людської цивілізації неодноразово демонстрував історичну перспективу держав, суспільний лад та правова система яких грубо ігнорували фундаментальні моральні цінності. З огляду на сучасні тенденції розвитку України вбачається нагальна потреба збалансування відмови від обов'язкової ідеології та запровадження, натомість, принципу плюралізації суспільного життя з принципом охорони цінностей, які складають суспільну мораль Українського народу.</p>
---	---	---

		<p>Крім того, у демократичній та правовій державі конституційні гарантії мають забезпечувати свободу не лише політичної, але й іншої суспільної діяльності (громадської, культурної, мистецької тощо). З огляду на це пропонується внести відповідні зміни до ч. 4 ст. 15.</p> <p>Обмеження свободи політичної й іншої суспільної діяльності встановлюються не лише Конституцією й законами України, але й іншими визнаними в Україні джерелами права. Тому у ч. 4 аналізованої статті пропонується додати формулювання «не забороненої законом». Поняття «закон» при цьому повинно тлумачитись відповідно до принципів, наведених у пропонованій редакції ст. 8, з урахуванням</p>
--	--	---

		практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).
<p>Стаття 17.</p> <p>Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.</p> <p>Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України.</p> <p>Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні</p>	<p>Стаття 17. Захист суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення її економічної й інформаційної безпеки є функціями держави, справою всього Українського народу.</p> <p>Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності покладаються на Збройні Сили України.</p> <p>Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.</p> <p>Збройні Сили України та інші</p>	<p>З ч. 4 ст. 17 чинної Конституції України пропонується виключити терміни «ніким» і «громадян», оскільки Збройні Сили України та інші військові формування не можуть бути використані для обмеження прав і свобод не тільки окремими людьми (які охоплюються займенником «ніким»), але й і будь-якими суб'єктами.</p> <p>Крім того, Збройні Сили України та інші військові формування не можуть бути використані для обмеження прав і свобод не тільки громадян, але й будь-яких інших осіб.</p> <p>Ч. 6 ст. 17 доповнено положенням про заборону створення й діяльності не передбачених законом</p>

<p>військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.</p> <p>Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності.</p> <p>Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.</p> <p>На території</p>	<p>військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності.</p> <p>Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.</p> <p>На території України забороняється створення та функціонування будь-яких не передбачених законом збройних чи воєнізованих формувань.</p> <p>На території України не допускається розташування іноземних військових баз.</p>	<p>воєнізованих формувань. Такі формування, незалежно від їх належності до збройних формувань, можуть створюватись і функціонувати лише на підставах і в порядку, передбачених законом. Пропозиція виключити з ч. 6 займенник «будь-яких» зумовлюється правилами логіки.</p>
--	--	--

<p>України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом.</p> <p>На території України не допускається розташування іноземних військових баз.</p>		
<p>Стаття 19.</p> <p>Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.</p> <p>Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у</p>	<p>Стаття 19.</p> <p>Правовий порядок в Україні ґрунтується на принципі законності, відповідно до якого нормативно-правові й інші юридичні акти, а також будь-які діяння повинні відповідати закону.</p> <p>Дії чи бездіяльність людини, прямо не заборонені законами, іншими нормативно- правовими актами, є правомірними. Нікого не можна змусити робити те, що не передбачено цими</p>	<p>З огляду на те, що чинна редакція Конституції України не містить тлумачення принципу законності, пропонується його закріпити у ч. 1 ст. 19, а у новій ч. 2 ст. 19 розширити тлумачення «загальнодозвільного принципу», доповнивши цю частину відповідним першим реченням.</p> <p>Крім цього, у новій ч. 2 пропонується, згідно з правилами української мови, викласти «зазначений принцип в активному стані, змінивши вираз</p>

<p>спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.</p>	<p>актами.</p> <p>Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти чи утримуватися від дій лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.</p>	<p>«ніхто не може бути примушений» на вираз «нікого не можна змусити».</p> <p>У другому реченні пропонуваної ч. 2 ст. 19 термін «законодавством», який використано у ч. 1 чинної редакції цієї статті, пропонується замінити словами «цими актами», оскільки поняття законодавства є вужчим, ніж поняття «нормативно-правові акти», вжите у першому реченні оновленої ч. 2 ст. 19.</p> <p>З чинної редакції ч. 2 ст. 19 випливає, що на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані тільки діяти. Тому пропонується після слів «зобов'язані діяти» додати слова «чи утримуватися від дій».</p>
---	--	---

		Це логічно узгодить нову ч. 3 ст. 19 з пропонованою редакцією ч. 2 ст. 3 і ст. 56.
Розділ II ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА	Розділ II ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРАВА, СВОБОДИ <i>Й</i> ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ТА <i>ЇХ ГАРАНТІЇ</i>	Розділ II Конституції України присвячено основоположним, фундаментальним правам, свободам і обов'язкам, що і відображено у пропонованій його назві. Вказівка на основоположний характер прав і свобод відповідає формулюванням чинних міжнародно-правових договорів. Конституція закріплює основоположні права, свободи і обов'язки не лише людини і громадянина, але й інших суб'єктів (Українського народу, юридичних осіб, об'єднань без такого статусу тощо). З огляду на це у пропонованій редакції назви розділу II вказівка на конкретних

		<p>суб'єктів прав, свобод і обов'язків не наводиться.</p> <p>Назва розділу II Конституції України потребує коригування також з огляду на те, що у ньому містяться норми, в яких державою не тільки закріплюються, але й гарантуються права, свободи й обов'язки.</p> <p>Включення до назви розділу II терміну «гарантії» спрямоване, зокрема, на те, щоб у відповідних статтях Конституції України фіксувались не тільки назви та зміст прав і свобод, але й вміщувались би вказівки на засоби їх забезпечення з боку держави. Це відповідатиме моделі економічних та соціальних прав людини, яка є притаманною (принаймні, частково) й для сьогоденної конституційної традиції. Головною метою таких</p>
--	--	---

		<p>гарантій є забезпечення реальності (здійсненності) і таких прав, а також можливості їх юридичного (зокрема, судового) захисту.</p>
<p>Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.</p>	<p>Стаття 21. Усі люди є вільними та рівними у своїй гідності, основоположних правах і свободах. Гідність людини є основою всіх її прав і свобод.</p> <p>Усі права та свободи людини є універсальними, взаємопов'язаними, невідчужуваними та непорушними.</p> <p>Закріплені цією Конституцією основоположні права і свободи та їх гарантії не є вичерпними та не можуть бути скасовані.</p> <p>Юридичні особи й об'єднання мають усі закріплені цією Конституцією права, свободи, обов'язки та їх гарантії, крім тих, які за своєю природою</p>	<p>Мета змін і доповнень – приведення ст. 21 у відповідність зі всесвітніми стандартами прав і свобод людини.</p> <p>Пропозиція щодо доповнення ст. 21 новим другим реченням спрямована на утвердження уявлення про гідність людини як про основу всіх її прав і свобод. Така позиція відповідає сучасним міжнародним актам з прав людини.</p> <p>Друге речення чинної редакції ст. 21 пропонується виділити в окрему частину, доповнивши його двома термінами, котрі відображено у Віденській декларації і Програмі дій Всесвітньої конференції з прав людини 1993 року.</p>

	<p>можуть належати лише людині.</p>	<p>Ч. 1 і ч. 2 ст. 22 чинної редакції Конституції України пропонується «імплементувати» у ч. 3 ст. 21, оскільки ця частина змістовно доповнюватиме попередню частину.</p> <p>Розвиток прав і свобод має супроводжуватися їхнім пропорційним забезпеченням через систему відповідних гарантій. Необхідність доповнення ч. 1 ст. 22 обґрунтовується тим, що законодавство України може передбачати додаткові – порівняно з Конституцією України – гарантії прав і свобод.</p> <p>Обмеження поширення конституційних прав і свобод розділу II Конституції України винятково особами фізичними є необґрунтованим, а то й «дискримінаційним» стосовно осіб юридичних, а також</p>
--	--	--

		об'єднань осіб, які не є особами юридичними (територіальних громад, громадських організацій без статусу юридичної особи). Тому пропонується ст. 22 доповнити четвертою частиною, якою поширити дію Конституції і на вказаних суб'єктів. Ймовірно, цю частину доцільно буде навіть виокремити у самостійну статтю Конституції України.
<p>Стаття 22.</p> <p>Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними.</p> <p>Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.</p> <p>При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та</p>	<p>Стаття 22. Права та свободи людини й інших осіб мають бути справедливо збалансовані з інтересами суспільства.</p> <p>Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.</p> <p>Конституційні права та свободи не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.</p>	<p>Межі здійснення прав і свобод мають відповідати міжнародним стандартам. При цьому має бути забезпечено справедливий баланс прав і свобод людини та загальносуспільних інтересів, як цього вимагає, зокрема, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція).</p> <p>З огляду на те, що підставам обмеження прав і свобод у</p>

<p>обсягу існуючих прав і свобод.</p>	<p>Принципи та підстави обмежування прав і свобод мають відповідати міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.</p> <p>При прийнятті нових законів, інших нормативно-правових актів чи внесенні змін до чинних законів або інших нормативно-правових актів не допускається звуження змісту й обсягу існуючих прав і свобод.</p> <p>Обмеження прав і свобод можуть бути визнані правомірними лише за умов, якщо вони передбачені законом, відповідають цій Конституції, мають на меті забезпечення визначених законом суспільних інтересів та є домірними такій меті.</p> <p>Будь-які заходи, що обмежують права та свободи, не повинні завдавати шкоди</p>	<p>Конституції України присвячена, крім ст. 22, також ст. 64, пропонується загальні положення про ці підстави викласти вже у ст. 22, змістовно доповнивши її положенням ч. 1 ст. 64 чинної редакції Конституції України. А з огляду на те, що скасування прав і свобод є формою їх радикального обмеження, ч. 2 чинної редакції ст. 22 слід вилучити.</p> <p>Нова ч. 3 ст. 22 логічно розвиває положення ч. 1 ст. 9 і спрямована на забезпечення відповідності між національними обмеженнями прав і свобод та міжнародно-правовими.</p> <p>Звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод повинно не допускатися не тільки на рівні законів, але й на рівні підзаконних нормативно-правових</p>
---------------------------------------	---	---

	сутності та призначенню цих прав і свобод.	актів. Статтю 22 пропонується доповнити ч. 5 і ч. 6, в яких закріпити загальні принципи правомірності обмежень прав і свобод у відповідності з Конвенцією і практикою ЄСПЛ. Вказівка у ч. 5 ст. 22 на те, що обов'язковою умовою правомірності таких обмежень є їх відповідність Конституції, зобов'язує враховувати, зокрема, положення ч. 4 ст. 22 Конституції України щодо недопустимості звуження змісту й обсягу існуючих прав і свобод при змінах законодавства. Див. також обґрунтування до ст. 21.
Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи	Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед	З огляду на те, що ст. 21 і ст. 22 присвячені деяким принципам прав і свобод, доцільно поміняти місцями ст. 23 і ст. 24 чинної редакції Конституції України,

<p>інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.</p>	<p>суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.</p> <p>Усі мають однакові конституційні права і свободи та є рівними перед законом, органами державної влади та органами місцевого самоврядування.</p> <p>Не може бути несправедливих привілеїв чи обмежень прав і свобод за ознаками народження, раси, кольору шкіри, статі, стану здоров'я, етнічного та соціального походження, мови, політичних, релігійних та інших переконань, місця проживання, майнового стану або за іншими ознаками.</p> <p>Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у політичній,</p>	<p>щоби ще один принцип – принцип рівності – передував праву на розвиток.</p> <p>Конституційний принцип рівності прав і свобод пропонується поширити на усіх суб'єктів (а не тільки на громадян).</p> <p>У ч. 1 ст. 23 слово «рівні» пропонується замінити словом «однакові» з метою уникнення повторення спільнокоренових слів, яке має місце в чинній редакції цієї статті.</p> <p>Принцип рівності перед законом потребує поширення його дії і щодо рівності суб'єктів перед органами державної влади та місцевого самоврядування.</p> <p>Частину 2 коментованої статті доповнено вказівкою на недопустимість саме «несправедливих» привілеїв чи обмежень прав і свобод. Необхідність такого уточнення зумовлена</p>
--	--	---

	<p>громадській та культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці та здоров'я жінок і чоловіків, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам і чоловікам можливість поєднувати працю з материнством і батьківством; правовим захистом, матеріальним, моральним і правовим забезпеченням материнства, батьківства та дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам, матерям та батькам.</p>	<p>надмірною категоричністю існуючої заборони. З огляду на суть регульованих відносин і на ті характеристики суб'єктів, які зазначені у цій статті, галузеве законодавство може допускати відмінності у правовому статусі окремих видів суб'єктів. Такі відмінності виступають певними обмеженнями чи привілеями й можуть бути визнані конституційними лише за умови їх справедливості з урахуванням загальних принципів правомірності обмежень, визначених у практиці ЄСПЛ (див. обґрунтування до ст. 22).</p> <p>Наведений у ч. 2 перелік ознак, за якими не допускаються несправедливі привілеї чи обмеження прав і свобод, логічно впорядковано за принципом: від</p>
--	---	---

		<p>біологічних (базових) – до соціальних (набутих) характеристик.</p> <p>Європейська соціальна хартія (переглянута) (далі – ЄСХ (п)), яка є частиною національного законодавства, передбачає загальну заборону дискримінації у ст. Е, котра дублює положення ст. 14 Конвенції. Хоча перелік антидискримінаційних ознак, вказаних у ч. 2 ст. 24 Конституції України, не є вичерпним, слушним видається його доповнення такими ознаками як народження (зокрема, у неповних сім'ях) та стан здоров'я. Чинна Конституція України прямо не захищає інвалідів (неповносправних) від дискримінації, зокрема у процесі реалізації ними соціально-економічних прав. Тому видається</p>
--	--	---

		<p>необхідним закріплення на конституційному рівні останніх гарантій.</p> <p>Ст. 20 ЄСХ (п) закріплює принцип рівних можливостей та рівного ставлення щодо працевлаштування та застосування праці без дискримінації за ознакою статі. Отже, припис Конституції України щодо забезпечення рівності чоловіка та жінки, зокрема спеціальними заходами з охорони праці і здоров'я жінок, не відповідає принципу рівних можливостей та рівного ставлення. Оскільки чинним законодавством дія таких спеціальних заходів поширюється і на чоловіків, пропонується передбачити це й у ч. 3 ст. 24 Конституції України.</p> <p>Водночас, згідно з Додатком до ЄСХ(п), який визначає сферу застосування цього</p>
--	--	---

		<p>договору стосовно захищених осіб, положення, які стосуються захисту жінок (зокрема щодо вагітності, пологів та післяпологового періоду), не вважаються дискримінацією, про яку згадується у ст.20 ЄСХ (п). Також не вважається дискримінацією заняття професійною діяльністю, яка за характером або умовами її виконання може бути доручена тільки особам однієї статі, а також право працюючих жінок на охорону материнства (ст.8 ЄСХ (п)).</p> <p>Проте з урахуванням практики ЄСПЛ, зокрема його рішення у справі «Константин Маркін проти Росії» від 07.10.2010 р., рівноправність чоловіка та жінки має передбачати на конституційному рівні підтримку не тільки</p>
--	--	--

		материнства, але й батьківства, що включає надання, за певних обставин, саме батькові оплачуваних відпусток та інших пільг.
<p>Стаття 24.</p> <p>Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.</p> <p>Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.</p> <p>Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у</p>	<p>Стаття 24.</p> <p>Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.</p> <p>Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.</p> <p>Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті</p>	<p>У міжнародній практиці стало вже усталеним вживання терміну «право на розвиток». Але характеристика змісту цього права через використання не визначеного юриспруденцією терміну «особистість» видається не виправданою.</p> <p>Передбачаючи право людини тільки на вільний розвиток, ст. 23 чинної редакції Конституції констатує наявність у людини обов'язків перед суспільством, в якому забезпечується не лише вільний, але й всебічний такий розвиток. Однак, по-перше, термін «всебічний» неадекватно відображає можливості людського</p>

<p>громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.</p>	<p>освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.</p> <p>Кожна людина має право на вільний і різнобічний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права та свободи інших людей, інтереси суспільства чи правомірні інтереси його груп, і має обов'язки перед</p>	<p>розвитку. Доцільніше на позначення розвитку використати тут термін «різнобічний». А по-друге, пропонується означення «вільний» і «різнобічний» означення «вільний» і «різнобічний» доречніше вжити після виразу «має право на».</p> <p>Оскільки ст. 23 визнає наявність у людини обов'язків перед суспільством, то слід передбачити можливість обмеження права на розвиток не тільки в інтересах інших людей, але й в інтересах усього суспільства і окремих його соціальних груп (наприклад, дітей).</p>
---	--	--

	суспільством, виконання яких забезпечує такий розвиток.	
<p>Стаття 26. Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.</p> <p>Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом.</p>	<p>Стаття 26. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, мають рівні з громадянами України права, свободи й обов'язки, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.</p> <p>Якщо іншою державою встановлено обмеження щодо реалізації прав і свобод громадянами України, допускається встановлення особливого порядку реалізації прав і свобод громадянами (підданими) цієї держави на території України.</p> <p>Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у</p>	<p>Заради більш точного формулювання тексту краще змінити у ч. 1 ст. 26 словосполучення «користуються тими самими» на вираз «мають рівні», додавши слова «й обов'язки».</p> <p>Статтю 26 пропонується доповнити і ч. 2, закріпивши, у ній, право держави встановлювати стосовно громадян (підданих) іноземної держави такі самі обмеження щодо реалізації ними прав і свобод, які застосовуються у цій державі стосовно громадян України. Змістовно схоже положення міститься у ст. 2 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства».</p>

	порядку, встановленому законом.	
<p>Стаття 27. Кожна людина має невід'ємне право на життя.</p> <p>Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини.</p> <p>Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.</p>	<p>Стаття 27. Кожна людина має невід'ємне право на життя, здоров'я та безпеку.</p> <p>Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Жодну людину не можна засудити до смертної кари.</p> <p>Ніхто не може зазнавати протиправного ушкодження здоров'я.</p> <p>Клонування людини заборонене.</p> <p>Обов'язок держави, її органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб – охороняти та захищати життя і здоров'я людини.</p> <p>Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.</p>	<p>Пропонується розширити зміст ст. 27 вказівкою на невід'ємні права на здоров'я та на безпеку.</p> <p>Життя та здоров'я людини мають як захищатися, так і охоронятися. І виконувати ці обов'язки повинна не лише держава в цілому, але й окремі її органи, органи місцевого самоврядування та їхні посадові й службові особи.</p> <p>Зміст ст. 27 Конституції України приведено у відповідність з положеннями Протоколу № 13 до Конвенції.</p> <p>Виходячи з принципів поваги до людини, її гідності, визнання цінності особистості, пропонується на конституційному рівні заборонити клонування людини. Близьке за</p>

		змістом положення міститься у Законі України «Про заборону репродуктивного клонування людини».
<p>Стаття 28.</p> <p>Кожен має право на повагу до його гідності.</p> <p>Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.</p> <p>Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.</p>	<p>Стаття 28.</p> <p>Кожна людина має право на повагу до її гідності, до духовної та фізичної цілісності її особистості.</p> <p>Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.</p> <p>Жодна людина без її свідомої та вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.</p> <p>Держава гарантує кожній людині гідне поховання.</p>	<p>Пропонується уточнити вид суб'єктів, яким гарантується повага до їхньої гідності.</p> <p>Необхідність доповнення ст. 28 Конституції України правами на повагу до духовної та фізичної цілісності людської особистості зумовлена розвитком міжнародних стандартів прав людини, зокрема стандартів Європейського Союзу, які розширюють зміст права на повагу до гідності, передбачаючи не лише захист від фізичного втручання у життя людини, але й також і захист від втручання у духовну цілісність особистості через використання сучасних інформаційних технологій.</p> <p>Згода людини на проведення дослідду над</p>

		<p>нею повинна бути не лише вільною, але й свідомою. Наприклад, людина з розладами психіки чи дитина можуть погодитися на дослід справді добровільно, але зробити це несвідомо.</p> <p>Забезпечення поваги до гідності людини передбачає не лише нормальне, вільне від зовнішнього насильницького втручання в її життя, але і гідне завершення життя людини та належне поведіння з її тілом після смерті. Тому обов'язком держави гарантувати кожній людині гідне поховання.</p>
<p>Стаття 29. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність.</p> <p>Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і</p>	<p>Стаття 29. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність.</p> <p>Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки з підстав та в порядку, встановлених законом.</p>	<p>Законом повинні визначатися не тільки порядок проведення арешту людини і тримання під вартою, але й також ті її підстави, на яких суд має обґрунтовувати свій дозвіл на це.</p>

<p>тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.</p> <p>У разі нагальної необхідності запобігти злочинів чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.</p>	<p>У разі нагальної необхідності запобігти злочинів чи перепинити його уповноважені на те законом органи державної влади можуть застосувати тримання людини під вартою як тимчасовий запобіжний захід, законність і обґрунтованість якого протягом сорока восьми годин з моменту фактичного затримання має бути перевірена судом. Затриманий негайно звільняється, якщо протягом цього часу йому не вручено вмотивоване рішення суду про законність і обґрунтованість тримання під вартою.</p> <p>Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання</p>	<p>Оскільки поняття «особа» стосується як фізичних, так і юридичних осіб, а тримання під вартою і затримання можуть бути застосовані тільки щодо людей (фізичних осіб), то слід замінити термін «особи» на термін «людини», а термін «затримана особа» - на «затриманий».</p> <p>З огляду на те, що Конституція розмежовує органи державної влади й органи місцевого самоврядування, варто уточнити, що тримання під вартою можуть застосовувати тільки державні органи.</p> <p>Суд повинен перевіряти не тільки обґрунтованість тримання під вартою, але й, вочевидь, і його законність.</p> <p>З метою покращення забезпечення права людини на свободу та особисту недоторканність час,</p>
---	---	---

<p>Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.</p> <p>Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.</p> <p>Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено її родичів або вказаних нею інших осіб.</p> <p>Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.</p> <p>Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.</p>	<p>захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.</p> <p>Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.</p> <p>Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено її родичів або вказаних нею інших осіб.</p>	<p>протягом якого судом має бути перевірена обґрунтованість затримання, пропонується скоротити до сорока восьми годин з моменту фактичного затримання людини.</p> <p>Чинна редакція ч. 3 ст. 29 не вирішує питання моменту, з якого слід відлічувати визначені нею години затримання. Тому пропонується відповідно до міжнародної практики, зокрема практики ЄСПЛ, відлічувати такі години з моменту фактичного затримання, тобто з моменту фактичного обмеження свободи (а не з часу, наприклад, складання протоколу про затримання).</p> <p>Оскільки арештований або затриманий може не мати родичів чи не підтримувати з ними контакти, слід зобов'язати повідомляти про арешт або</p>
--	--	---

		затримання, за бажанням людини, інших осіб, вказаних нею.
<p>Стаття 30.</p> <p>Кожному гарантується недоторканність житла.</p> <p>Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.</p> <p>У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до</p>	<p>Стаття 30.</p> <p>Кожному гарантується недоторканність житла та іншого володіння.</p> <p>Не допускається проникнення у житло або інше володіння особи, проведення в них огляду, обшуку, інших слідчих дій інакше як за вмотивованим рішенням суду та у світлу пору доби.</p> <p>У невідкладних випадках, пов'язаних із рятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням людей, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення у житло чи інше володіння особи, проведення в них огляду, обшуку, інших слідчих дій.</p>	<p>Гарантія, закріплена у ч. 1 ст. 30, повинна стосуватися не тільки житла, але й будь-якого іншого володіння. На користь цього свідчить, зокрема, використання словосполучення «інше володіння» у ч. 2 і ч. 3 ст. 30.</p> <p>Пропонована ч. 2 ст. 30 забороняє проникнення до володіння особи, проведення у ньому слідчих дій у нічну пору доби. Оскільки такі дії не тільки порушують право на недоторканність володіння особи, але й мають розглядатись як прояв неповаги до людської гідності, до духовного та психічного здоров'я людини.</p> <p>Вмотивоване рішення суду повинно допускати проникнення у житло чи інше</p>

<p>іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку.</p>		<p>володіння особи для проведення в них не тільки огляду чи обшуку, але й інших слідчих дій. Відповідні зміни запропоновано до ч. 2 і ч. 3 ст. 30.</p> <p>Вживання терміну «врятування» у чинній редакції ст. 30 наводить на думку, що якщо життя чи майно не були врятовані (спроби рятування були безуспішними), то не допускається інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду й обшуку. Тому термін «врятування» слід замінити терміном «рятування», який не вказує на неминучий позитивний результат.</p> <p>Оскільки підозрюваною у вчиненні злочину та переслідуваною за нього може бути тільки людина, а не будь-яка особа, слід у ч. 3 ст. 30 замінити слово «осіб»</p>
--	--	--

		словом «людей».
<p>Стаття 32. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.</p> <p>Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.</p> <p>Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого</p>	<p>Стаття 32. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте та сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.</p> <p>Кожен має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.</p> <p>Кожному гарантуються право спростовувати недостовірну інформацію та право вимагати вилучення будь-якої інформації про себе, членів своєї сім'ї або інших осіб, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної</p>	<p>Послідовність розміщення окремих частин ст. 32 змінено відповідно до загального принципу, використовуваного у міжнародно-правових актах, згідно з яким обмеження прав і свобод наводяться після викладу їх основного змісту.</p> <p>З огляду на те, що обмеження конституційних прав закріплені самою Конституцією, то й випадки збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди повинні визначатися, передусім, самою Конституцією.</p> <p>Коло інтересів, для реалізації яких допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу</p>

<p>самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.</p> <p>Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.</p>	<p>інформації.</p> <p>Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених Конституцією України та законом, і лише в інтересах національної або громадської безпеки, охорони здоров'я, економічного добробуту та захисту прав і свобод.</p>	<p>без її згоди, слід розширити вказівкою на інтереси забезпечення громадського порядку, охорони здоров'я, а також захисту не тільки прав, але й свобод будь-якого суб'єкта права, а не лише людини.</p> <p>Невиправданим вбачається визнання права знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею, тільки за громадянами. Адже відомості про особу (ст. 23 Закону України «Про інформацію») можуть стосуватися й інших, у тому числі юридичних, осіб.</p> <p>В оновленій ч. 3 ст. 32 вилучено словосполучення «судовий захист» і, таким чином, поширено гарантії цієї частини</p>
--	---	--

		<p>безпосередньо на самі права, а не лише на процесуальну форму їхнього відновлення. Крім того, пропонується розширити коло осіб, інформація про яких може бути предметом спростування чи вилучення.</p>
<p>Стаття 33.</p> <p>Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.</p> <p>Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну.</p>	<p>Стаття 33.</p> <p>Кожній людині, яка на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, запобігання злочину, захисту здоров'я чи моралі населення або з метою захисту прав і свобод.</p> <p>Громадянина України не можна</p>	<p>Пропонується уточнити вид суб'єктів, яким гарантується свобода пересування.</p> <p>Підстави обмежень свободи пересування й вільного вибору місця проживання деталізовано згідно з міжнародно-правовими стандартами, закріпленими, зокрема, у Конвенції та конкретизованими у практиці ЄСПЛ.</p> <p>Крім цього, ч. 2 пропонується викласти згідно з правилами української мови в активному стані: «не можна позбавити».</p>

	позбавити права в будь-який час повернутися в Україну.	
<p>Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.</p> <p>Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір.</p> <p>Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я</p>	<p>Стаття 34. Кожен має право на свободу вираження своїх поглядів і переконань. Це право включає можливості вільно збирати, шукати, одержувати, зберігати, поширювати і використовувати інформацію будь-якими способами.</p> <p>Здійснення цього права, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними у демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, територіальної цілісності, або громадського порядку з метою запобігання злочинам, для охорони здоров'я чи суспільної</p>	<p>Пропозиції до ч. 1 і ч. 2 ст. 34 спрямовані на приведення їх редакції у відповідність зі ст. 10 Конвенції.</p> <p>Доповнення ст. 34 новою ч. 3 покликане гарантувати юридичне забезпечення свободи вираження поглядів. Запровадження такої конституційної заборони вимагає встановлення у галузевому законодавстві юридичної відповідальності за її порушення.</p> <p>Оскільки ст. 34 закріплює свободу будь-яких переконань, то пропонується включити до цієї статті нову – четверту – частину, в якій закріпити загальну заборону звільняти від обов'язків перед державою або відмовлятися від виконання закону за мотивами переконань, у</p>

<p>населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.</p>	<p>моралі, для захисту прав і свобод, для запобігання розголошенню інформації з обмеженим доступом або для підтримання авторитету і безсторонності суду.</p> <p>Нікого не можна примусити до вираження поглядів чи відмови від них.</p> <p>Нікого не можна звільнити від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання закону за мотивами його переконань, за винятком випадків, встановлених законом.</p>	<p>тому числі релігійних. Така пропозиція обумовлена тим, що на практиці можуть виникати ситуації, коли людина відмовлятиметься від виконання обов'язків перед державою або законів, посилаючись не тільки на свої релігійні переконання. Підстави для такої відмови мають бути чітко визначені законом.</p>
<p>Стаття 35. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти</p>	<p>Стаття 35. Кожна людина має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободи приймати, змінювати, сповідувати релігійні переконання за своїм вибором, або не сповідувати жодних, безперешкодно вести</p>	<p>У ст. 35 слід гарантувати кожній людині право на сповідання переконань, основою яких є саме релігійні, а не якісь інші вірування. Сповідуванню усіх інших переконань присвячена ст. 34.</p> <p>Пропозиції щодо доповнення елементів</p>

<p>одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.</p> <p>Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.</p> <p>Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.</p> <p>Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання</p>	<p>релігійну діяльність та здобувати релігійну освіту.</p> <p>Здійснення цього права підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи суспільної моралі або для захисту прав і свобод інших людей.</p> <p>Україна є світською державою. Жодна релігія не може бути визнана державною чи обов'язковою.</p> <p>Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку є суперечить релігійним переконанням</p>	<p>(можливостей) свободи віросповідання людини обумовленні тим, що вони відображені у низці міжнародних актів з прав людини, насамперед у Загальній декларації прав людини (ст. 18), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (ст. 18), Конвенції (ст. 9).</p> <p>Ч. 2 ст. 35 чинної Конституції України приведена у відповідність до ч. 2 ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.</p> <p>У ч. 3 запропоновано закріпити положення про світський характер держави Україна, натомість виключивши слова «церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви». Крім того, пропонується прямо заборонити визнання релігії не тільки</p>
--	--	--

<p>законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.</p>	<p>громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.</p>	<p>обов'язковою, але й державною, адже (чинне формулювання про те, що «жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова», ще не виключає визнання певної релігії державною).</p> <p>Перше речення чинної редакції ч. 4 ст. 35 Конституції України пропонується виключити з огляду на встановлення у новій частині (ч. 4) ст. 34 загальної заборони звільняти від обов'язків перед державою або відмовлятися від виконання закону за мотивами переконань, у тому числі релігійних. Див. також обґрунтування до ст. 34.</p> <p>Речення 2 ч. 4 чинної редакції ст. 35 пропонується закріпити у Перехідних положеннях до оновленої Конституції України (з огляду на поступове формування професійних Збройних</p>
--	---	---

		Сил України), виклавши його у такій редакції: <i>«До прийняття закону про військову службу за контрактом, у разі якщо виконання військового обов'язку суперечить переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене відповідно до закону альтернативною (невійськовою) службою».</i>
Стаття 36. Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень,	Стаття 36. Кожен має право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для реалізації своїх політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної або громадської безпеки та громадського порядку, охорони життя і здоров'я людей або захисту прав і свобод	Згідно зі ст. 12 Закону України «Про об'єднання громадян» членами громадських організацій, крім молодіжних та дитячих, можуть бути особи, які досягли 14 років. Тому загальна назва для громадських організацій та політичних партій «об'єднання громадян» (котра передбачає, що їх членами можуть бути тільки громадяни) не є вдалою. Пропонується закріпити у ст. 36 право на свободу будь-якого

<p>встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.</p>	<p>інших людей. Громадяни України мають право на об'єднання у політичні партії для реалізації своїх політичних інтересів. Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах та в інших заходах політичного характеру. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.</p>	<p>об'єднання (для приведення Конституції у відповідність із міжнародно-правовими актами).</p>
<p>Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.</p>	<p>Кожна людина має право на участь у професійних спілках з метою реалізації своїх трудових і соціально- економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що</p>	<p>Уточнюються обмеження щодо утворення громадських об'єднань. Конкретизуються положення щодо політичних партій. Водночас пропонується виключити ті положення, які є предметом суто законодавчого регулювання. Також пропонується дещо спростити виклад конституційних положень щодо профспілок, а також виключити ч. 5 ст. 36, оскільки рівність громадських об'єднань перед законом охоплюється загальним принципом рівності, передбаченим пропонованою редакцією ч. 1 ст. 24.</p>

<p>спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Усі професійні спілки мають рівні права. Обмеження щодо членства у професійних спілках встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.</p> <p>Ніхто не може бути примушений</p>	<p>об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Усі професійні спілки мають рівні права. Обмеження щодо членства у професійних спілках та їх діяльності встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.</p> <p>Нікого не можна примусити до вступу в будь-яке громадське об'єднання чи обмежити у правах і свободах за належність чи неналежність до нього.</p> <p>Усі об'єднання громадян рівні перед законом.</p>	
--	---	--

<p>до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій.</p> <p>Усі об'єднання громадян рівні перед законом.</p>		
<p>Стаття 37.</p> <p>Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної та іншої</p>	<p>Стаття 37.</p> <p>Утворення чи діяльність політичних партій та громадських об'єднань, програмні цілі або діяльність яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної та іншої</p>	<p>Зміни</p> <p>пропонуються задля:</p> <p>а) уточнення тих видів органів і організацій, у яких не дозволяється створення організаційних структур політичних партій;</p> <p>б) заміни терміну "об'єднання громадян" на термін "громадське об'єднання" для узгодження з пропонованими змінами до ст.36.</p> <p>Оскільки загрозу суспільству несуть дії, спрямовані на розпалювання будь-якої ворожнечі (наприклад, за територіальною ознакою), а не лише</p>

<p>державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються.</p> <p>Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань.</p> <p>Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних</p>	<p>ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються.</p> <p>Громадські об'єднання не можуть мати збройних чи воєнізованих формувань.</p> <p>Не допускається створення чи діяльність організаційних структур політичних партій в органах державної виконавчої та судової влади, у виконавчих органах місцевого самоврядування, на державних та комунальних підприємствах, установах, організаціях, а також у військових формуваннях.</p> <p>Заборона діяльності громадських об'єднань здійснюється лише в судовому порядку.</p>	<p>міжетнічної, расової чи релігійної, то пропонується у ч. 1 ст. 37 між словами «релігійної» та «ворожнечі» додати слова «та іншої». Слово «міжетнічної» пропонується замінити словом «етнічної», здійснивши, таким чином, уніфікацію словесного ряду. Оскільки посягання на здоров'я населення є посяганням на певні права і свободи, слова «здоров'я населення» пропонується виключити.</p> <p>Частину 2 ст. 37 доповнено заборonoю мати збройні формування. Ця заборона стосується не тільки політичних партій та громадських організацій, але й інших видів громадських об'єднань (професійних, творчих, релігійних тощо).</p>
--	--	---

<p>підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.</p> <p>Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.</p>		
<p>Стаття 38.</p> <p>Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.</p> <p>Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого</p>	<p>Стаття 38.</p> <p>Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами та справами відповідної територіальної громади, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.</p> <p>Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.</p>	<p>Ч. 1 після слова «справами» пропонується доповнити словами «та справами відповідної територіальної громади», розширивши, таким чином, зміст політичних прав, гарантованих ст. 38. Слова «у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» пропонується виключити, оскільки вони розкривають вже самі механізми участі громадян в управлінні</p>

самоврядування.		державними справами та справами територіальних громад.
<p>Стаття 39. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.</p> <p>Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших</p>	<p>Стаття 39. Усі мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.</p> <p>Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися тільки судом відповідно до закону і лише в інтересах національної або громадської безпеки та громадського порядку – з метою запобігання зворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.</p>	<p>Зміни спрямовані на попередження обмеження кола суб'єктів права на зібрання лише громадянами.</p> <p>Підстави обмежень права на зібрання приведено у відповідність з Конвенцією.</p>

людей.		
<p>Стаття 40.</p> <p>Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.</p>	<p>Стаття 40.</p> <p>Кожен має право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або безпосередньо звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані вжити у межах своїх повноважень усіх необхідних заходів для розгляду звернення та дати обґрунтовану відповідь по його суті у встановлений законом строк.</p> <p>Держава гарантує право на отримання, зберігання, поширення і використання повної, достовірної і своєчасної інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів.</p>	<p>Зміни</p> <p>пропонуються з метою</p> <p>а) розширення кола суб'єктів звернень, зокрема поширення його і на юридичних осіб; б) встановлення обов'язку для тих органів, до яких звертаються, розглянути звернення по суті; в) охоплення загальним поняттям звернення і такі їх різновиди, що мають, для прикладу, електронну форму.</p> <p>Означену статтю пропонується доповнити частиною 3. Відповідно до змін, що пропонуються, не допускається покликання на особливий режим будь-яких відомостей, які стосуються діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування, якщо такі відомості свідчать про протиправну діяльність цих органів та їх посадових і службових осіб.</p>

	<p>Протиправна діяльність органів державної влади й органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів не може бути предметом державної чи іншої захищеної законом таємниці.</p>	
<p>Стаття 41. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.</p> <p>Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом.</p> <p>Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності</p>	<p>Стаття 41. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном, реалізовувати права на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності та на інші об'єкти права інтелектуальної власності.</p> <p>Усі суб'єкти права власності є рівними перед законом.</p> <p>Право приватної власності набувається в порядку і на підставах, визначених законом.</p> <p>Кожен для задоволення своїх потреб може користуватися об'єктами права державної та</p>	<p>Поняттям «власність» не охоплюються, наприклад, права користування, хоча Конституція мала би гарантувати й їх теж. Тому пропонується розширити обсяг права, закріпленого у ст. 41, привівши цю статтю у відповідність зі ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції замінивши у ч. 1, 4, 7 ст. 41 термін «власність» на термін «майно» у відповідних відмінках.</p> <p>Крім того, застосування «тріади» володіння, користування та розпорядження щодо об'єктів права</p>

<p>відповідно до закону.</p> <p>Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.</p> <p>Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості.</p> <p>Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного</p>	<p>комунальної власності відповідно до закону.</p> <p>Жодну особу не можна протиправно позбавити права власності. Право приватної власності є непорушним.</p> <p>Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх ринкової вартості.</p> <p>Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх ринкової вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.</p> <p>Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.</p>	<p>інтелектуальної власності видається малообґрунтованим з огляду на специфіку цих об'єктів. Цим зумовлюється запропоноване уточнення до ч. 1 стосовно реалізації прав на результати інтелектуальної та творчої діяльності.</p> <p>Запропоновано доповнити ст. 41 новою ч. 2, в якій закріпити принцип рівності суб'єктів права власності перед законом.</p> <p>Право приватної власності повинно набуватися не тільки у порядку, визначеному законом, але й на визначених ним підставах.</p> <p>Видається необґрунтованим обмеження кола суб'єктів права користуватися об'єктами права державної та комунальної власності тільки громадянами. Право користування</p>
---	---	---

<p>чи надзвичайного стану.</p> <p>Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.</p> <p>Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.</p>	<p>Використання майна не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі</p> <p>Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, соціальну спрямованість економіки.</p>	<p>цими об'єктами відповідно до закону мають й інші суб'єкти. Тому пропонується термін «громадяни» замінити на термін «кожен».</p> <p>Необхідність доповнення ч. 5 ст. 41 означенням «ринкова» зумовлена юридичною конструкцією ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, яка передбачає відшкодування не будь-якої, а саме ринкової вартості майна.</p> <p>Ч. 7 ст. 47 варто уточнити через вказівку на те, що використання майна не може завдавати шкоди не тільки правам та свободам громадян і не тільки осіб фізичних, які наділені гідністю, але й інших осіб; і не тільки інтересам суспільства, але і його груп. Для цього пропонується виключити з цієї частини слова «та гідності громадян», поставити між словами</p>
---	--	--

		<p>«правам», «свободам» сполучник «і», а також після слів «інтересам суспільства» додати слова «чи його груп».</p> <p>З огляду на єдиний предмет регулювання та з метою забезпечення юридико-технічної зручності запропоновано у ч. 9 ст. 41 викласти положення ч. 3 ст. 13 чинної редакції Конституції України.</p>
<p>Стаття 42.</p> <p>Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.</p> <p>Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.</p> <p>Держава забезпечує захист конкуренції у</p>	<p>Стаття 42. Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.</p> <p>Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.</p> <p>Усі суб'єкти господарювання є рівними перед законом. Держава забезпечує захист чесної конкуренції у підприємницькій</p>	<p>У розвиток загальної засади рівності усіх осіб перед законом (оновлена ст. 23 Конституції України), у ч. 3 ст. 42 впроваджується принцип рівності перед законом усіх суб'єктів господарювання. Цей принцип, однак, не означає тотожності господарсько-правового статусу цих суб'єктів, але, натомість, свідчить про загальний обов'язок дотримання положень закону.</p> <p>Крім цього, з огляду на тенденції, які</p>

<p>підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом.</p> <p>Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.</p>	<p>діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом.</p> <p>Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та всіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.</p>	<p>мають місце на ринку, положення про те, що держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності потребує уточнення, вказівкою на те, що така конкуренція повинна бути чесною.</p>
<p>Стаття 43.</p> <p>Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку</p>	<p>Стаття 43.</p> <p>Кожна людина має право на працю, що включає можливість реалізовувати свої здібності та уподобання і</p>	<p>Пропонується розширити гуманістичне спрямування права людини на працю через передбачення її можливості</p>

<p>він вільно обирає або на яку вільно погоджується.</p> <p>Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.</p> <p>Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим</p>	<p>заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується.</p> <p>Держава зобов’язана забезпечувати та підтримувати якомога вищий і стабільніший рівень зайнятості, прагнучи до досягнення повної зайнятості її громадян.</p> <p>Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.</p> <p>Використання рабства та примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або</p>	<p>реалізовувати свої здібності та уподобання.</p> <p>Пункт 1 ст. 1 «ЄСХ (п)» вимагає від держав-учасниць вести політику повної зайнятості, яка передбачає створення та збереження робочих місць та допомогу безробітним у знаходженні роботи та/або перекваліфікації. Як зазначає Європейський комітет з соціальних прав (далі – Комітет), таке зобов’язання скоріше потребує дії, ніж кінцевого результату – повної зайнятості населення. Такий зміст права на працю відповідає визначенню України як держави соціальної.</p> <p>Оскільки держава створює умови для повного здійснення права на працю не тільки громадянами, пропонується слово «громадянами» вилучити з ч. 3.</p>
--	--	--

<p>рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.</p> <p>Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.</p> <p>Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.</p> <p>Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення.</p> <p>Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.</p>	<p>альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується людиною за вироком чи іншим рішенням суду, або яка звичайно вимагається під час тримання під вартою, чи виконується у разі стихійного лиха, що загрожує життю, здоров'ю людей або добробуту суспільства, а також така, яка виконується відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.</p> <p>Кожна людина має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом прожиткового мінімуму, встановленого законом.</p> <p>Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для</p>	<p>У новій ч. 4 запропоновано заборонити використання не тільки примусової праці, але й рабства, а також розкрити зміст поняття «примусова праця» відповідно до стандарту ст. 4 Конвенції.</p> <p>У нових ч. 5 і ч. 7 уточнено назви суб'єктів прав на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, а також гарантії захисту від незаконного звільнення.</p> <p>Необхідність закріплення у Конституції права кожного на заробітну плату, не нижчу <i>від прожиткового мінімуму, встановленого законом,</i> зумовлено низкою факторів.</p> <p>По-перше, ст.48 передбачено право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що</p>
---	--	--

	<p>їхнього здоров'я роботах забороняється.</p> <p>Кожному, хто працює, гарантується захист від незаконного звільнення.</p> <p>Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.</p>	<p>включає достатнє харчування, одяг, житло. Однак у цій статті не встановлюється, що держава гарантує достатній життєвий рівень. Проте завдання держави, яка проголосила себе соціальною, якраз і полягає в тому, щоб створити такі належні умови для людини, аби вона могла своєю працею забезпечити гідну матеріальну базу життєдіяльності для себе і своєї сім'ї.</p> <p>По-друге, у ч. 3 ст. 46 закріплено, що пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Внаслідок таких розбіжностей у підходах до шляхів забезпечення кожному</p>
--	--	---

		<p>достатнього життєвого рівня (коли пенсії та соціальні виплати можуть бути більшими, ніж мінімальна заробітна плата) держава наражає себе на небезпеку зростання утриманства. Окрім того, п.1 ст.4 ЄСХ (п) (щоправда, цей пункт не ратифікований Україною, однак він може вважатися декларацією цілей, до здійснення яких вона прагнучиме всіма відповідними засобами (п.1 Закону України «Про ратифікацію ЄСХ (п)»), передбачає право працівників на таку винагороду, яка забезпечує їм і їхнім сім'ям достатній життєвий рівень. Причому Комітет вважає, що мінімальна заробітна плата у будь-якому разі не може бути нижчою від межі бідності (прожиткового мінімуму), встановленої у державі. Тому закріплення у</p>
--	--	--

		<p>Конституції України права кожного на заробітну плату, не нижчу <i>від прожиткового мінімуму, встановленого законом,</i> буде повністю відповідати потребам побудови соціальної держави, зменшить ризики існування соціального утриманства, наблизить положення в Україні до такого, що відповідає вимогам ЄСХ (п).</p> <p>Як зазначалося вище, заборона використання жінок на небезпечних для їхнього здоров'я роботах не відповідає принципу рівних можливостей та рівного ставлення щодо працевлаштування та застосування праці без дискримінації, який закріплено у ст. 20 ЄСХ (п). Відтак, зазначену заборону варто виключити з ч. 5 ст. 43.</p>
Стаття 44.	Стаття 44.	У ч. 1 уточнено

<p>Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.</p> <p>Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей.</p> <p>Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку.</p> <p>Заборона страйку можлива лише на підставі закону.</p>	<p>Кожен, хто працює, має право на страйк для захисту своїх економічних, соціальних та інших інтересів.</p> <p>Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони життя, здоров'я, прав і свобод інших людей.</p> <p>Нікого не можна примусити до участі або до неучасті у страйку.</p> <p>Заборона страйку можлива лише на підставі закону.</p>	<p>назву суб'єкта страйку, яким може бути і одна людина, яка працює.</p> <p>Реалії та історична практика суспільного життя в Україні переконливо доводять, що страйк може, а у певних випадках і справді виступає дієвим інструментом захисту не лише економічних та соціальних, але також й інших інтересів, зокрема політичного характеру.</p> <p>У ч. 2 ст. 44 пропонується доповнити перелік обмежень права на страйк, додавши урахування необхідності охорони життя людини у процесі реалізації цього права.</p> <p>Ч. 3 викладено згідно з правилами української мови в активному стані.</p>
<p>Стаття 45.</p> <p>Кожен, хто працює, має право на відпочинок.</p> <p>Це право забезпечується наданням днів</p>	<p>Стаття 45.</p> <p>Кожна людина,—хто працює, має право на відпочинок.</p> <p>Це право забезпечується для тих, хто працює, наданням</p>	<p>Право на відпочинок належить кожній людині, оскільки воно забезпечує задоволення її первинних природних потреб. З урахуванням</p>

щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.	днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.	цього не можна погодитись із формулою чинної редакції ч. 1 ст. 45, яка визначає підставою права на відпочинок виконання людиною певної роботи.
Стаття 46. Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної,	Стаття 46. Кожна людина має право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати	Пропонується розширити коло суб'єктів – носіїв права на соціальний захист. У ч. 1 поняття старості замінено ширшим за обсягом

<p>часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.</p> <p>Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.</p> <p>Пенсії, інші види соціальних</p>	<p>працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у похилому віці та в інших випадках, передбачених законом.</p> <p>Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.</p> <p>Право на соціальний захист відповідно до закону забезпечується також іншим особам.</p> <p>Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають</p>	<p>поняттям «похилий вік».</p> <p>З ч. 2 слід виключити перелік суб'єктів сплати страхових внесків, оскільки він визначається законом. Чинна редакція ч. 2 не враховує, зокрема, те, що страхові внески сплачують й іноземці, які легально працюють в Україні.</p> <p>Доповнення ст. 46 частиною 4 зумовлюється загальною «філософією» прав людини у Конституції України, яка забезпечує максимальну повагу до антропної гідності, зокрема до гідності людей похилого віку, а також необхідністю врахування «праволюдних» стандартів Європейського Союзу.</p>
---	---	---

<p>виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.</p>	<p>забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.</p> <p>Людам похилого віку та людям з особливими потребами держава гарантує вжиття заходів, спрямованих на забезпечення їхньої незалежності, соціальної та професійної інтеграції й повноцінної участі у суспільному житті.</p>	
<p>Стаття 47. Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.</p> <p>Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого</p>	<p>Стаття 47. Кожна людина має право на житло належного рівня. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.</p> <p>Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.</p>	<p>Пропонована редакція ст. 47 обумовлена приписами ст. 48, яка гарантує кожному право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло, а також п. 1 ст. 31 ЄСХ (п).</p> <p>Комітет тлумачить поняття «житло належного рівня» як конструктивно безпечне помешкання, безпечне з точки зору санітарно-епідемічних норм та охорони здоров'я, не</p>

<p>самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.</p> <p>Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.</p>	<p>Нікого не можна примусово позбавити житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.</p>	<p>перенаселене, зі статусом, визначеним чинним законодавством. Він також встановив такі критерії достатнього (належного) рівня житла: 1) відповідність санітарно-епідемічним нормам та нормам у галузі охорони здоров'я констатується у разі, якщо помешкання забезпечене водою, опаленням, засобами прибирання сміття, санітарними вигодами, електроенергією, а також за умови контролю за такими загрозами як вміст свинцю та азбесту; 2) перенаселення приміщення встановлюється шляхом визначення співвідношення розміру помешкання до кількості людей, які там проживають, беручи до уваги конструктивні особливості приміщення; 3) юридична</p>
---	--	--

		<p>захищеність – це захист законом від примусового виселення (у тому числі заборона виселення без існування належних доказів того, куди переселяється особа; заборона виселень у холодну пору року та ін.).</p> <p>Викладення ст. 47 у пропонованій редакції надасть можливість людині захищати в Україні своє право на житло достатнього (належного) рівня (зокрема, від можливих забудовників дешевого, «соціального» житла). Водночас до системи соціально-економічних прав за Конституцією буде включено положення, яке вже є обов’язковим на території України.</p> <p>У ч. 3 запропоновано редакційне уточнення формулювання відповідно до правил української мови.</p>
--	--	---

<p>Стаття 48.</p> <p>Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.</p>	<p>Стаття 48.</p> <p>Кожна людина має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.</p> <p>Це право забезпечується встановленням мінімального розміру пенсії, інших видів соціальних виплат і допомоги, а також заробітної плати, не нижчого ніж прожитковий мінімум, визначений законом.</p>	<p>Пропозиція</p> <p>зумовлена тим, що поняття «достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї» стосується саме кожної людини, а не кожного суб'єкта загалом. І право на такий рівень повинно забезпечуватися встановленням мінімального розміру пенсії, інших видів соціальних виплат і допомоги, а також заробітної плати, не нижчого ніж прожитковий мінімум, визначений законом. Таке положення повністю узгоджується й з ч. 3 ст. 46.</p>
<p>Стаття 49.</p> <p>Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.</p> <p>Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням</p>	<p>Стаття 49.</p> <p>Кожна людина має право на охорону здоров'я, що включає безоплатну чи платну медичну допомогу належного рівня та медичне страхування.</p> <p>Органи держави та місцевого самоврядування вживають заходів,</p>	<p>Пропозиції</p> <p>спрямовані на розширення та конкретизацію державних гарантій здійснення права, передбаченого ст. 49.</p> <p>Оскільки право на охорону здоров'я належить виключно людині, у ч. 1 пропонується уточнення</p>

<p>відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.</p> <p>Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.</p> <p>Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-</p>	<p>необхідних для охорони та захисту цього права, забезпечують санітарно-епідемічне благополуччя людини, створюють умови для розвитку фізичної культури і спорту.</p> <p>Держава забезпечує громадянам доступну, якісну та ефективну медичну допомогу у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, яка надається безоплатно в обсязі, визначеному законом.</p> <p>Держава створює умови для ефективної, якісної і доступної для всіх громадян лікувально-профілактичної допомоги; забезпечує можливості для існування різних видів медичного страхування як гарантії надання медичної допомоги; сприяє розвитку закладів</p>	<p>назви суб'єкта цього права.</p> <p>Обов'язок держави щодо розвитку фізичної культури і спорту корелює із правом людини на її розвиток, закріпленим у ст. 23. З огляду на це пропонується виключити відповідне положення ч. 4 ст. 49.</p>
---	--	---

епідемічне благополуччя.	охорони здоров'я всіх форм власності. Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно- епідемічне благополуччя.	
Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.	Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Держава вживає заходів для забезпечення цього права і відшкодовує шкоду, завдану його порушенням. Кожному гарантується право вільного й необмеженого доступу до інформації про стан довкілля, про якість житла, предметів побуту і харчових продуктів, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.	У ч. 1 ст. 50 конкретизовано державні гарантії захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. У ч. 2 ст. 50 розширено обсяг передбаченого нею права. Слова «Така інформація ніким не може бути засекречена» пропонується виключити з огляду на те, що необмежений доступ до інформації передбачає, зокрема, неможливість її обмеження шляхом засекречування.
Стаття 51. Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із	Стаття 51. Кожна людина має право на сім'ю та на повагу до її особистого і сімейного життя.	Запропонована нова ч. 1 ст. 51 спрямована на приведення змісту права, закріпленого в ст. 51 у відповідність із

<p>подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї.</p> <p>Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.</p> <p>Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.</p>	<p>Жінка та чоловік, які досягли шлюбного віку, мають право на шлюб. Шлюб ґрунтується на їхній свідомій та вільній згоді.</p> <p>Батьки чи особи, які їх замінюють, зобов'язані забезпечувати фізичний, духовний і соціальний розвиток дітей та утримувати їх до повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків чи осіб, які їх замінювали.</p> <p>Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.</p>	<p>Конвенцією у напрямку розширення цього змісту.</p> <p>У ч. 2 ст. 51 пропонується закріпити право на шлюб, розширивши зміст ст. 51 з урахуванням положень Конвенції. Оскільки згода чоловіка та жінки на укладення шлюбу повинна бути не лише вільною, але й свідомою, запропоновано доповнити положення про те, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка, словами «свідомій та» після слів «ґрунтується на їхній».</p> <p>Загальнолюдською моральною вимогою виступає положення про те, що батьки не лише дають життя своїй дитині, але й зобов'язані подбати про її всебічний розвиток, зокрема фізичний, духовний та соціальний. Така моральна вимога має бути зафіксована у ч. 3 ст. 51.</p>
--	--	--

		<p>У ч. 3 ст. 51 також уточнюється, що не тільки батьки, але й особи, які їх замінюють, зобов'язані забезпечувати розвиток дітей та утримувати їх до досягнення повноліття. Відповідно і повнолітні діти зобов'язані піклуватися не лише про своїх непрацездатних батьків, але й про осіб, які їх замінювали. Так, у ч. 4 ст. 232 Сімейного кодексу України передбачено, що усиновлення надає усиновлювачеві права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини.</p> <p>Пропозиція до ч. 4 спрямована на усунення у законодавстві дискримінації за статевою ознакою.</p>
Стаття 52. Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а	Стаття 52. Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, стану	Гарантії рівності прав дітей доповнено антидискримінаційною ознакою стану здоров'я

також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.	здоров'я , а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке Насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.	у відповідності з міжнародними стандартами таких прав. Введення цієї ознаки до положення ч. 1 ст. 52 узгоджує його з пропонованими змінами до ч. 2 ст. 24. Пропозиція виключити займенник «будь-яке» зумовлюється правилами логіки.
Стаття 53. Кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної	Стаття 53. Кожна людина має право на освіту. Загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує громадянам доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної,	Уточнено вид суб'єктів – носіїв права на освіту й адресатів його державних гарантій. З метою забезпечення відповідності між конституційними й положеннями й соціальними реаліями сьогодення

загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.	вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.	запропоновано у ч. 2 ст. 53 визнати як загальну середню освіту обов'язковою без уточнення її рівня.
Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.	Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.	У ч. 3 запропоновано обмежити коло суб'єктів, яким держава забезпечує доступність і безоплатність освіти, лише громадянами України.
Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону	Людам, які належать до національних меншин, відповідно до закону	

<p>гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.</p>		
<p>Стаття 54. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї</p>	<p>Стаття 54. Кожному гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Захист інтелектуальної власності, авторських прав та інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності, гарантується відповідно до закону. Кожен має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Без його згоди їх не можна використовувати або поширювати, за винятками, встановленими законом. Держава сприяє</p>	<p>Уточнено вид суб'єктів – носіїв закріплених у ст. 54 прав і свобод та зміст останніх з урахуванням специфіки засад правової охорони окремих об'єктів права інтелектуальної власності, встановлених національним та міжнародним правом.</p> <p>Закріплення принципу академічної свободи повинно сприяти «роздержавленню» вітчизняної освіти та</p>

<p>інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.</p> <p>Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.</p> <p>Культурна спадщина охороняється законом.</p> <p>Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу,</p>	<p>розвиткові науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством і гарантує академічну свободу.</p> <p>Культурна спадщина охороняється законом.</p> <p>Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів культурної спадщини, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами.</p>	<p>науки, забезпеченню автономії закладів вищої освіти.</p> <p>З огляду на те, що у законодавстві є поняття «об'єкт культурної спадщини», доцільно вираз «об'єкт, що становить культурну цінність», вираз змінити на «об'єкт культурної спадщини».</p>
---	---	--

які знаходяться за її межами.		
<p>Стаття 55.</p> <p>Права і свободи людини і громадянина захищаються судом.</p> <p>Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.</p> <p>Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.</p> <p>Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до</p>	<p>Стаття 55.</p> <p>Кожен має право на ефективний державний захист його прав і свобод.</p> <p>Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи відповідно до закону впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.</p> <p>Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.</p> <p>Кожна людина має</p>	<p>По-перше, права та свободи належать не лише фізичним особам, але також і юридичним особам й об'єднанням, які не мають такого статусу. По-друге, держава має гарантувати ефективний захист прав та свобод усією системою державних органів, а не тільки судовими. По-третє, уточнено зміст права, закріпленого у ст. 55, відповідно до ст. 13 Конвенції.</p> <p>Звертатися до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини відповідно до закону мають право лише фізичні особи. Цим зумовлені пропоновані зміни до ч. 3 ст. 55.</p> <p>Оскільки людина має право звертатися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини не тільки за захистом її прав, але й свобод, запропоновано</p>

<p>відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.</p> <p>Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.</p>	<p>право звертатися за захистом своїх прав і свобод до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.</p> <p>Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.</p> <p>Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи, права і свободи інших осіб, суспільні та державні інтереси від порушень і протиправних посягань.</p>	<p>відповідне уточнення.</p> <p>Розширено коло об'єктів, захищати які може кожен будь-якими не забороненими законом засобами.</p>
<p>Стаття 56.</p> <p>Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого</p>	<p>Стаття 56. Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування</p>	<p>Гарантії, вже встановлені у ст. 1177 ЦК України, розширено за рахунок права на відшкодування моральної шкоди, а</p>

самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.	матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Шкода, завдана внаслідок злочину, відшкодовується державою, якщо не встановлено людину, яка його вчинила, або якщо вона є неплатоспроможною. Умови і порядок такого відшкодування встановлюються законом.	також надання права на відшкодування шкоди, завданої юридичним особам злочином. Розширено зміст і обсяг права на відшкодування державою шкоди. Пропоновану ч.2 ст.56 доцільно викласти у вигляді окремої статті.
Стаття 57. Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки. Закони та інші нормативно- правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають	Стаття 57. Кожному гарантується право знати свої права, свободи і обов'язки. Держава вживає необхідних заходів для забезпечення цього права. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають	Уточнено зміст права знати свої права, свободи й обов'язки та вказано на його державні гарантії.

<p>бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом.</p> <p>Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними.</p>	<p>права, свободи і обов'язки громадян, мають бути оприлюднені у порядку, встановленому законом.</p> <p>Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права, свободи і обов'язки громадян, не оприлюднені у порядку, встановленому законом, є нечинними.</p> <p>Закони та інші нормативно-правові акти повинні відповідати вимогам правової визначеності, відповідно до яких кожен на основі цих актів міг би передбачити правові наслідки своїх діянь.</p>	<p>Доповнення ст.57 новою ч.4 спрямоване на конституційне закріплення принципу правової визначеності, який відображено у практиці ЄСПЛ.</p>
<p>Стаття 58.</p> <p>Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.</p>	<p>Стаття 58.</p> <p>Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, котра вчинила правопорушення, або іншим чином</p>	<p>Розширено зміст принципу незворотності дії у часі законів та інших нормативно-правових актів.</p> <p>Уточнено коло суб'єктів, на яких</p>

<p>Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.</p>	<p>покрашують її правове становище.</p> <p>Жоден не може нести відповідальність за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися правопорушенням.</p>	<p>поширюється положення ч.2 ст.58.</p>
<p>Стаття 59.</p> <p>Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.</p> <p>Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.</p>	<p>Стаття 59. Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав і свобод.</p> <p>Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура й інші передбачені законом інституції.</p>	<p>Оскільки особа є вільною у виборі захисника не тільки її прав, але й свобод, у ч. 1 запропоновано відповідне уточнення.</p> <p>У ч. 2 розширено коло суб'єктів забезпечення права на захист від обвинувачення.</p>
<p>Стаття 60.</p> <p>Ніхто не зобов'язаний</p>	<p>Стаття 60.</p> <p>Жоден не зобов'язаний виконувати явно</p>	<p>Розширено коло суб'єктів, а також зміст права не виконувати</p>

<p>виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.</p> <p>За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність.</p>	<p>злочинні юридичні акти.</p> <p>За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність.</p>	<p>будь-які явно злочинні юридичні акти, а не тільки розпорядження чи накази.</p>
<p>Стаття 61.</p> <p>Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.</p> <p>Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.</p>	<p>Стаття 61. Ніхто не може двічі нести юридичну відповідальність одного виду за одне й те саме правопорушення.</p> <p>Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер. Винятки з цього правила встановлюються законом.</p> <p>Юридична відповідальність ґрунтується на засадах законності та справедливості.</p>	<p>Поняття «притягнення до юридичної відповідальності» та «понесення юридичної відповідальності» розмежовуються як у теорії права, так і на практиці. У ч. 1 запропоновано уточнення стосовно неможливості двічі понести юридичну відповідальність, а не тільки бути притягнутим до неї.</p> <p>У ч. 2 ст. 61 запропоновано зміни, які зумовлені тим, що законодавство України передбачає відповідальність за дії інших осіб, солідарну та колективну</p>

		<p>відповідальність. Ці види відповідальності становлять винятки із загального правила про індивідуальний характер юридичної відповідальності.</p> <p>У пропонованій ч. 3 конкретизовано засади юридичної відповідальності у напрямку її гуманізації. Закріплення справедливості як однієї з таких засад має на меті відокремити принципи індивідуалізації юридичної відповідальності від індивідуального характеру відповідальності.</p>
<p>Стаття 62.</p> <p>Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним</p>	<p>Стаття 62.</p> <p>Кожна людина вважається такою, яка не вчинила злочину, доки вчинення нею злочину не буде доведено у встановленому законом порядку обвинувальним вироком суду, який набрав чинності.</p> <p>Ніхто не</p>	<p>Уточнено коло суб'єктів, на яких поширюється зміст презумпції невинуватості, а також її зміст.</p> <p>Розширено зміст презумпції невинуватості, закріпленої у ст.62.</p>

<p>вироком суду.</p> <p>Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.</p> <p>Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.</p> <p>У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.</p>	<p>зобов'язаний доводити, що він не вчиняв злочину.</p> <p>Кожна особа вважається такою, що не вчинила адміністративне чи інше правопорушення, доки його вчинення нею не буде встановлено у передбаченому порядку належним рішенням компетентного органу, яке набрало чинності.</p> <p>Обвинувачення у вчиненні злочину чи іншого правопорушення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вчинення злочину або іншого правопорушення тлумачаться на користь особи.</p> <p>У разі скасування рішення про притягнення особи до юридичної відповідальності як</p>	
---	--	--

	незаконного, вона має право на відшкодування шкоди, завданої цій особі безпідставним притягненням до юридичної відповідальності.	
<p>Стаття 63.</p> <p>Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.</p> <p>Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист.</p> <p>Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.</p>	<p>Стаття 63.</p> <p>Людина не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Законом можуть бути також передбачені інші випадки звільнення від обов'язку давати показання чи пояснення.</p> <p>Підозрюваний, обвинувачений, підсудний, а також особа, яка притягається до адміністративної чи іншої юридичної відповідальності, мають право захищати себе особисто чи використовувати</p>	<p>Уточнено коло суб'єктів – носіїв права.</p> <p>Ч. 1 ст. 63 доповнено положенням, згідно з яким законом можуть бути передбачені також інші випадки звільнення від обов'язку давати показання чи пояснення. Наприклад, у чинному законодавстві України вже передбачено, що не можуть бути допитані як свідки: адвокати й інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, нотаріуси, лікарі, психологи, священнослужителі – з приводу того, що їм довірено або стало відомо при здійсненні</p>

	<p>правову допомогу захисника на свій власний вибір.</p> <p>Засуджений користується всіма правами та свободами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.</p>	<p>професійної діяльності, якщо вони не звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості (п. 1 ч. 1. ст. 69 КПК України).</p> <p>Розширено зміст права на захист.</p>
<p>Стаття 64.</p> <p>Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.</p> <p>В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи,</p>	<p>Стаття 64.</p> <p>Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.</p> <p>В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.</p> <p>Жодне з положень</p>	<p>Див. обґрунтування до ст. 22.</p> <p>Пропоновані ч. 2, 3, і 4 ст. 64 спрямовані на відображення відповідної практики ЄСПЛ із застосування ним Конвенції.</p>

<p>передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.</p>	<p>Конституції не може тлумачитися як таке, що надає право здійснювати діяльність, спрямовану на скасування визнаних нею основоположних прав і свобод або ж на їх обмеження у більшому обсязі, ніж це передбачено у Конституції.</p> <p>Будь-які заходи, що обмежують права та свободи, не повинні завдавати шкоди сутності та призначенню цих прав та свобод.</p> <p>Обмеження прав і свобод можуть бути визнані правомірними лише за умов, якщо вони передбачені законом, мають на меті забезпечення визначених законом суспільних інтересів та є домірними з такою метою.</p>	
<p>Стаття 65. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної</p>	<p>Стаття 65. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України,</p>	<p>Ч. 2 ст. 65 пропонується перенести до її Перехідних положень з огляду на</p>

<p>цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України.</p> <p>Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.</p>	<p>шанування її державних символів є обов'язком її громадян.</p> <p>Кожен зобов'язаний шанувати державні символи України.</p> <p>Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.</p>	<p>прогнозований перехід до формування винятково професійних Збройних Сил України.</p> <p>Також пропонується виключити з ч.1 ст.65 слова «шанування її державних символів», поширивши у новій ч.2 ст.65 обов'язок шанування їх не тільки на громадян, а й на інших суб'єктів.</p>
<p>Стаття 67.</p> <p>Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.</p> <p>Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом.</p>	<p>Стаття 67. Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.</p> <p>Посадові та службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, члени їх сімей та їхні близькі родичі відповідно до закону щорічно подають до податкових органів декларації про майновий стан і доходи та видатки за минулий рік у порядку, встановленому законом.</p>	<p>Конституційний обов'язок подавати до податкових органів декларації про майновий стан і доходи видатки за минулий рік запропоновано покласти тільки на посадових та службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, членів їх сімей і їхніх близьких родичів відповідно до закону. Цей обов'язок змістовно розширено обов'язком декларувати не тільки майновий стан і доходи за минулий рік,</p>

		але й видатки за цей період.
<p>Стаття 68.</p> <p>Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.</p> <p>Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.</p>	<p>Стаття 68. Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.</p> <p>Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності за їх порушення.</p>	<p>Пропонується виключити з ч.1 ст.68 слова «честь і гідність інших людей», які обмежують коло суб'єктів, на чий права і свободи не можна посягати, тільки людьми.</p> <p>Запропоновано уточнити ч.2 ст.68 вказівкою на те, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності саме за їх порушення.</p>
<p>Стаття 92.</p> <p>Виключно законами України визначаються:</p> <p>1) права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина;</p> <p>2) громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства;</p>	<p>Стаття 92.</p> <p>Виключно законами України визначаються:</p> <p>1) основоположні права і свободи людини і громадянина, їх гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадян і інших суб'єктів;</p> <p>2) громадянство, правосуб'єктність громадян й інших осіб, статус іноземців та осіб без громадянства;</p> <p>...</p>	<p>З п. 1 ч. 1 ст. 92 пропонується виключити слова «людини і громадянина» (з огляду на те, що основоположні права, свободи й обов'язки належать також й іншим суб'єктам).</p> <p>Пропонується уточнити, що виключно законами України визначаються тільки <i>основоположні</i> права,</p>

...		<p>свободи й обов'язки (інші ж права, свободи, обов'язки та їх гарантії можуть визначатися і підзаконними, актами).</p> <p>У п. 2 ч. 1 ст. 92 після слів «правосуб'єктність громадян» пропонується додати слова «й інших осіб», зважаючи на те, що законами визначається правосуб'єктність не лише громадян.</p>
<p>Стаття 102.</p> <p>Президент України є главою держави і виступає від її імені.</p> <p>Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.</p>	<p>Стаття 102.</p> <p>Президент України є главою держави і виступає від її імені.</p> <p>Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.</p>	<p>Пропонується виключити з ч. 2 ст. 102 слова «людини і громадянина», оскільки Президент України не може, гарантуючи державний суверенітет, не дбати про права та свободи й інших суб'єктів.</p>
<p>Стаття 104.</p> <p>Новообраний Президент України вступає на пост не</p>	<p>Стаття 104.</p> <p>Новообраний Президент України вступає на пост не пізніше ніж через</p>	

<p>пізніше ніж через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів, з моменту складення присяги народів на урочистому засіданні Верховної Ради України.</p>	<p>тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів, з моменту складення присяги народів на урочистому засіданні Верховної Ради України.</p>	
<p>Приведення Президента України до присяги здійснює Голова Конституційного Суду України.</p>	<p>Приведення Президента України до присяги здійснює Голова Конституційного Суду України.</p>	<p>З тексту присяги Президента України пропонується виключити термін «громадян» з огляду на зміст ч. 2 ст. 102.</p>
<p>Президент України складає таку присягу:</p>	<p>Президент України складає таку присягу:</p>	
<p>"Я, (ім'я та прізвище), волею народу обраний Президентом України, заступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і</p>	<p>"Я, (ім'я та прізвище), волею народу обраний Президентом України, заступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, обстоювати права і свободи громадян, дотримуватися Конституції України і законів України, виконувати свої</p>	

<p>незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України і законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі".</p> <p>Президент України, обраний на позачергових виборах, складає присягу у п'ятиденний строк після офіційного оголошення результатів виборів.</p>	<p>обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі".</p> <p>Президент України, обраний на позачергових виборах, складає присягу у п'ятиденний строк після офіційного оголошення результатів виборів.</p>	
<p>Стаття 106.</p> <p>Президент України:</p> <p>...</p> <p>Президент України не може</p>	<p>Стаття 106.</p> <p>Президент України:</p> <p>...</p> <p>Президент України не може передавати свої повноваження будь-</p>	<p>У ч.2 ст.106 пропонується після слів «свої повноваження» додати слова «будь-яким», а слова «або органам» виключити,</p>

передавати свої повноваження іншим особам або органам.	яким особам. ...	оскільки органи також є особами у розумінні чинного законодавства України.
Стаття 116. Кабінет Міністрів України: ...; 2) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина; ...	Стаття 116. Кабінет Міністрів України: ...; 2) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина ; ...	Оскільки Кабінет Міністрів України здійснює широке регулювання сфери реалізації прав і свобод не тільки людини та громадянина, але й інших суб'єктів, слід виключити з п.2 ч.1 ст.116 слова "людини і громадянина".
Стаття 119. Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують: ...; 2) законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян; ...	Стаття 119. Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують: ...; 2) законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян ; ...	Положення п.2 ч.1 ст.119 видається дискримінаційним щодо негромадян України; тому термін "громадян" пропонується виключити з цього пункту.
Стаття 121. Прокуратура України становить єдину систему, на яку покладаються: ...; 4) нагляд за	Стаття 121. Прокуратура України становить єдину систему, на яку покладаються: ...; 4) нагляд за	Оскільки прокуратура здійснює нагляд при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи не тільки

<p>додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян;</p> <p>5) нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами.</p>	<p>додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи людей;</p> <p>5) нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами.</p>	<p>громадян, але й інших людей, слід замінити вжитий у п.4 ч.1 ст.121 термін "громадян" на термін "людей".</p> <p>Пропонується виключити з п.5 ч.1 ст.121 слова "людини і громадянина".</p>
<p>Стаття 127</p> <p>. Правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і</p>	<p>Стаття 127.</p> <p>Правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні.</p> <p>Професійні судді</p>	<p>Згідно зі ст.5 ЄСХ (п) обмеження права вступу до профспілок передбачається лише для службовців збройних сил та поліції.</p>

<p>присяжні.</p> <p>Професійні судді не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої.</p> <p>На посаду судді може бути рекомендований кваліфікаційною комісією суддів громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи у галузі права не менш як три роки, проживає</p>	<p>не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої.</p> <p>На посаду судді може бути рекомендований кваліфікаційною комісією суддів громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи у галузі права не менш як три роки, проживає в Україні не менш як десять років та володіє державною мовою.</p> <p>Суддями спеціалізованих судів можуть бути особи, які мають фахову підготовку з питань юрисдикції цих судів. Ці судді відправляють правосуддя лише у</p>	<p>Як відомо, профспілки за суттю є громадськими організаціями, що об'єднують людей, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності, та утворюються з метою захисту трудових і соціально-економічних прав та інтересів її членів. Оскільки чинну редакцію ч. 2 ст. 127 необхідно узгодити з вимогами міжнародних стандартів, доцільно вилучити з Конституції України положення про те, що професійні судді не можуть належати до профспілок, і передбачити для цієї категорії працівників рівні з іншими працівниками права стосовно права на їх об'єднання у профспілки.</p>
--	--	---

<p>в Україні не менш як десять років та володіє державною мовою.</p> <p>Суддями спеціалізованих судів можуть бути особи, які мають фахову підготовку з питань юрисдикції цих судів. Ці судді відправляють правосуддя лише у складі колегій суддів.</p> <p>Додаткові вимоги до окремих категорій суддів щодо стажу, віку та їх професійного рівня встановлюються законом.</p> <p>Захист професійних інтересів суддів здійснюється в порядку, встановленому законом.</p>	<p>складі колегій суддів.</p> <p>Додаткові вимоги до окремих категорій суддів щодо стажу, віку та їх професійного рівня встановлюються законом.</p> <p>Захист професійних інтересів суддів здійснюється в порядку, встановленому законом.</p>	
<p>Стаття 129.</p> <p>Судді при здійсненні правосуддя</p>	<p>Стаття 129.</p> <p>Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише</p>	<p>Пропонується доповнити ч.3 ст.129 новою засадою судочинства —</p>

<p>незалежні і підкоряються лише закону.</p> <p>Судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних.</p> <p>Основними засадами судочинства є:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) законність; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) забезпечення доведеності вини; 4) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 5) підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; 6) забезпечення обвинуваченому 	<p>закону.</p> <p>Судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних.</p> <p>Основними засадами судочинства є:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 4) забезпечення доведеності вини; 5) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 6) підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; 7) забезпечення обвинуваченому права на захист; 8) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 9) забезпечення 	<p>верховенством права (п. 1). У зв'язку з цим слід відповідно змінити нумерацію інших пунктів цієї частини.</p>
--	--	--

<p>права на захист;</p> <p>7) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;</p> <p>8) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом;</p> <p>9) обов'язковість рішень суду.</p> <p>Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства в судах окремих судових юрисдикцій.</p> <p>За неповагу до суду і судді винні особи притягаються до юридичної відповідальності.</p>	<p>апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом;</p> <p>10) обов'язковість рішень суду.</p> <p>Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства в судах окремих судових юрисдикцій.</p> <p>За неповагу до суду і судді винні особи притягаються до юридичної відповідальності.</p>	
<p>Стаття 138. До відання</p>	<p>Стаття 138. До відання Автономної</p>	

<p>Автономної Республіки Крим належить:</p> <p>...</p> <p>7) участь у забезпеченні прав і свобод громадян, національної злагоди, сприяння охороні правопорядку та громадської безпеки;</p> <p>...</p>	<p>Республіки Крим належить:</p> <p>...</p> <p>7) участь у забезпеченні прав і свобод громадян, національної злагоди, сприяння охороні правопорядку та громадської безпеки;</p> <p>...</p>	<p>Пропонується виключити з п.7 ч.1 ст.138 термін "громадян", оскільки в межах АРК повинні забезпечуватися права та свободи й інших суб'єктів.</p>
<p>Стаття 150.</p> <p>До повноважень Конституційного Суду України належить:</p> <p>1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної</p>	<p>Стаття 150. До повноважень Конституційного Суду України належить:</p> <p>1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; правових актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.</p> <p>Ці питання</p>	<p>Крім Верховної Ради України та Верховної Ради Автономної Республіки Крим, неправові, зокрема політичні, акти видає і Кабінет Міністрів України. Тому слід уточнити, що до повноважень Конституційного Суду України належить вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) тільки <i>правових</i> актів Кабінету Міністрів</p>

<p>Республіки Крим.</p> <p>Ці питання розглядаються за зверненнями:</p> <p>Президента України; не менш як сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим;</p> <p>2) офіційне тлумачення Конституції України та законів України.</p> <p>3) питань, передбачених цією статтею, Конституційний Суд України ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені.</p>	<p>розглядаються за зверненнями:</p> <p>Президента України;</p> <p>не менш як сорока п'яти народних депутатів України;</p> <p>Верховного Суду України;</p> <p>Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;</p> <p>Верховної Ради Автономної Республіки Крим;</p> <p>2) офіційне тлумачення Конституції України та законів України.</p> <p>Кожен відповідно до закону має право на звернення до Конституційного Суду України про розгляд цих питань.</p> <p>3) питань, передбачених цією статтею, Конституційний Суд України ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені.</p>	<p>України.</p> <p>Також пропонується істотно розширити коло суб'єктів звернення до Конституційного Суду України, яке надто звужене стосовно вирішення ним питань про відповідність Конституції України (конституційність) актів, вказаних у п.1 ч.1 ст.150.</p>
---	--	--

<p>Стаття 151.</p> <p>Конституційний Суд України за зверненням Президента України або Кабінету Міністрів України дає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість.</p> <p>За зверненням Верховної Ради України Конституційний Суд України дає висновок щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента</p>	<p>Стаття 151.</p> <p>Конституційний Суд України за зверненням Президента України, не менш як сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або Кабінету Міністрів України дає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість.</p> <p>За зверненням Верховної Ради України Конституційний Суд України дає висновок щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в</p>	<p>Коло суб'єктів, які можуть ініціювати питання контролю щодо конституційності міжнародних договорів, розширено з метою підвищення його ефективності.</p>
--	---	--

України з поста в порядку імпічменту.	порядку імпічменту.	
<p>Стаття 157. Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України.</p> <p>Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану.</p>	<p>Стаття 157. Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України.</p> <p>Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану.</p>	<p>Відповідно до правозахисної практики ЄСПЛ може виникати – внаслідок соціальних або природних змін – обґрунтований суспільний інтерес, котрий є підставою правомірного обмеження прав і свобод не тільки людини та громадянина, але й інших суб'єктів. Тому з ч. 1 ст. 157 доцільно виключити слова «чи обмеження» та «людини і громадянина».</p>

Науково-практичне видання

**ПРАВА ЛЮДИНИ
Й ОНОВЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ**

Монографія

**Праці
лабораторії дослідження теоретичних проблем прав людини**

Випуск 5

Комп'ютерний набір і коректура – Д.А. Гудима, О.М. Луців, Т.Т. Полянський
Макетування – Р.М. Шибунька
Друкується в авторській редакції

Умовних друкованих аркушів 7,25. Тираж – 100 примірників

Надруковано малим видавничим центром юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка,
79000, м. Львів, вул. Січових Стрільців, 14,
e-mail: deklaw@franko.lviv.ua